

2004 / 1 Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

BROOD & ROZEN 2004/1, jaargang 9

BELGIE-BELGIQUE

P.B.

9000 GENT 1

3/5327

Brood & Rozen^{2 0 0 4 / 1}

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Bert Boeckx, Rita Calcoen, Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Geert Bonne, Rita Calcoen, Lieve Cosijns, Sonny Plasschaert

Secretariaatswerk: Viviane Taeckens

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 38 euro

Los nummer: 6 euro

Themanummer: 9 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Omslagillustratie: Spotprent van Hector Denis (Boquillon, Nos Binettes Sociales)

Edito In Memoriam Bijdragen

Paule Verbruggen p. 5

Marianne De Waegeneer p. 7

Van 'burgerlijke afstandelijkheid' naar 'volkse betrokkenheid'. De politieke cultuur van enkele socialistische mijnwerkers in het Belgische parlement, 1894-1914. *Jo Deferme* p. 11

Socialisten en belastingen in de periode 1914-1962: een duale verhouding. *André Hardewyn* p. 31

Opgemerkt

De Socialistische Arbeiders Radio-Omroep voor Vlaanderen (SAROV). *Martine Vermandere* p. 53

Bronnen

'Op deze rots kan je een Kerk bouwen'. Inventaris van het archief van de Société Générale Coopérative/ Algemene Coöperatieve Vennootschap, later SGC-Coop Belgique/ ACV-Coop België (1924-1992) en haar voorganger het Office Coopératif Belge (1909-1935). *Bart De Nil en Martijn Vandenbroucke* p. 57

Over evenwichten en waakhonden... De archieven van adjunct-kabinetschef Bert Hermans (1968-1974) en van de Culturele Cel bij de SP-kabinetten (1978-1981). *Bart Hellinck* p. 64

Inventaris van het archief van Hendrik de Man. *Josée De Clerck en Wouter Steenhaut* p. 66

Het archief van George Martens. *Rik De Coninck* p. 69

Kroniek

Every picture tells a story: tentoonstelling 40 jaar Turkse Migratie in Gent. *Piet Creve* p. 71

Een gat in de geschiedenis? Trefdag over archieven van etnisch-culturele minderheden, 1 oktober 2003. *Piet Creve* p. 73

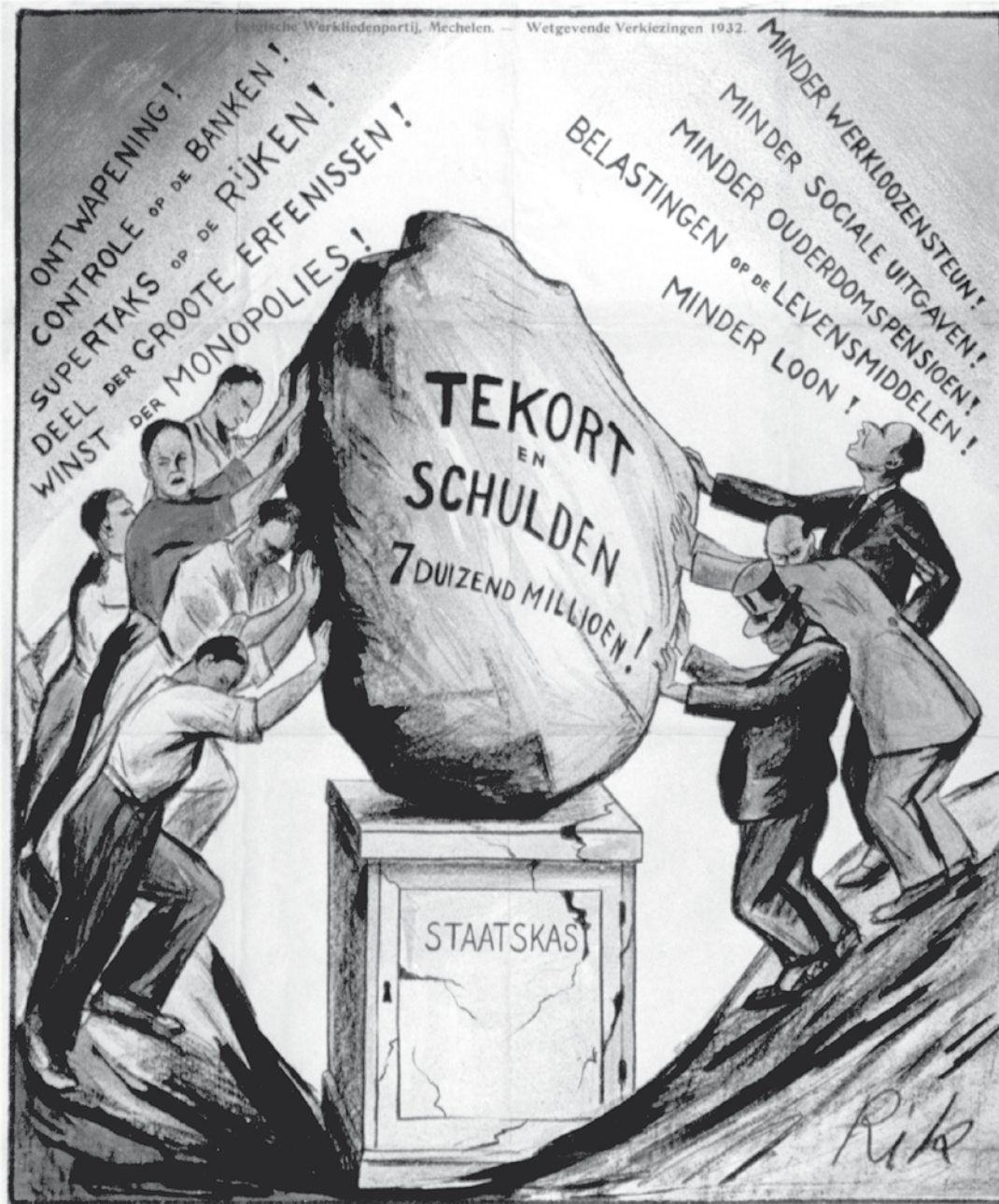
Colloquium 'Van Nu en Straks als gangmaker: Vlaams tijdschrift in het fin de siècle', 30-31 oktober 2003. *Hans Mortelmans* p. 79

Hendrik de Man, de actualiteit en de affaire. Verslag van het colloquium 'De erfenis van Hendrik de Man', 12 december 2003. *Hans Mortelmans* p. 82

De vernieuwde website van Amsab-ISG. *www.amsab.be. Donald Weber* p. 88

Studenten papierrestauratie op werkbezoek. *Kris Desij* p. 89

Gedenksteen Jef Van Extergem. *Martine Vermandere* p. 91

EDITO

De strijd tegen de fiscale fraude. Het was een van de speerpunten van het partijprogramma van de sp.a bij de vorige verkiezingscampagne, de zogenaamde 'Actie Wisselgeld'. Veel meer dan dit strijdpunt krijgt echter de regeringsmaatregel voor fiscale amnestie veel weerklank. Het is verbijsterend hoe er onbeschaamd publiciteit gemaakt wordt door de banken om het 'zwart geld' terug naar hier te krijgen. Maar misschien nog meer verbijsterend hoe de publieke opinie dit zo maar neemt. Of is het dan toch zo dat het niet alleen de rijkere burgers zijn die hun geld naar het buitenland versassen en er veel meer mensen zijn met boter op het hoofd? Vreemd ook dat de socialisten hier zo makkelijk mee instemden. Toegegeven, zij verantwoorden deze maatregel vanuit het standpunt dat er geld nodig is en dat op die manier wordt vermeden dat er onmenselijke besparingen moeten doorgevoerd worden zoals in Nederland. Maar hadden ze dan niet al veel eerder van de strijd tegen fiscale fraude of van een eerlijker fiscale politiek een prioriteit moeten maken?

Brood & Rozen is geen forum om over actuele vraagstukken in discussie te gaan, maar kan wel een historisch perspectief geven aan bepaalde debatten. In het artikel van André Hardewyn wordt het fiscale discours van de socialisten getoetst aan de realisaties tussen 1919 en 1962, twee data die van belang zijn in de Belgische fiscale geschiedenis. Blijkt dat ook toen al de socialisten niet echt een coherente en principiële visie hanteerden bij beleidsbeslissingen...

Intussen is het 110 jaar geleden dat de eerste socialisten hun intrede deden in het parlementair halfroond. Een entree die destijds een ware 'revolutie' ontketende in de parlementaire cultuur, een breuk in stijl én in inhoud. Jo Deferme illustreert hoe de nieuwe arbeiders-Kamerleden rond 1900 een nieuwe politieke cultuur van 'volkse betrokkenheid' introduceerden, tegen de traditie van 'burgerlijke afstandelijkheid' in.

In dit nummer nemen we ook afscheid van Marianne De Waegeneer, een bijzonder geëngageerde en lieve collega. Na een jarenlange strijd heeft ze het moeten opgeven.

Adieu, Marianne...

Paule Verbruggen

Tekening voor de BWP-affiche voor de verkiezingen van 1932 (ontwerp Rik)

Marianne De Waegeneer

Op zaterdag 17 januari 2004 is Marianne De Waegeneer overleden. Ze was 47 jaar. Van 1989 tot 1997 werkte ze in Amsab-ISC, eerst in de bibliotheek, en dan bij de projecten. Toen haar ziekte haar steeds meer uitputte, stopte ze met werken. Ze is echter nooit echt weggeweest. Zolang ze kon, bleef ze regelmatig bezoeken brengen en telkens hoorde je die typische lach van haar. Marianne was een eeuwige optimiste, bijzonder geëngageerd en met een enorm gevoel voor esthetiek. Een leven waarin kwaliteit en genieten niet in tegenspraak stonden tot solidariteit en strijd. Een klein vrouwtje met een groot hart. We drukken hieronder de afscheidstoespraak af van Rik Hemmerijckx, één van haar goede vrienden.

Adieu à Marianne

Het lot kan soms onbarmhartig zijn en het overlijden van Marianne heeft ons allen met gevoelens van treurnis, woede en onmacht achtergelaten. Toen zij de eerste symptomen van haar ziekte vertoonde leek het bijna onwezenlijk, onmogelijk dat dit alles zou gebeuren. Marianne was immers de levenslust zelve. Haar aangeboren goedlachheid en haar aanstekelijk enthousiasme straalden af op alles en iedereen. Zij was een spetterend zonnetje; een wondermiddel tegen elke vorm van verzuring; en lang vóór Steve Stevaert wist zij dat het socialisme vooral gezellig moest zijn.

Marianne was afkomstig uit een scharlakenrood nest uit de fabrieksstad Aalst. Haar ouders waren overtuigde communistische militanten - eenvoudige, oprechte mensen. Het strakke, rigide partijdenken was aan hen echter niet besteed. Van vader René kreeg zij vooral een politieke reflex mee, en van moeder Marie-Louise kreeg zij de creatieve stimulansen en de emotionele zelfzekerheid. Maar Marianne was ook een kind van haar tijd - de periode van na mei '68 - met haar kritische geest, haar vrijgevochten opstelling en haar zoeken naar nieuwe cultuur- en samenlevingsvormen.

Als vanzelfsprekend vond zij in Aalst tijdens de jaren 1974-1976 haar plaats in het non-conformistische milieu van het welhaast legendarische 'Fabrieksken', ook wel het Centrum voor Samenlevingsvernieuwing genoemd. Deze vrijplaats, waar allerlei creatievelingen, alternatieve geesten en het zogenaamde 'langharig tuig' mekaar vonden, was toen zowat de verwerkelijking van de concrete utopie. Marianne was er actief in de theatergroep De Pan en als feministe sloot ze zich ook aan bij de lokale Fem-Soc-groep EVA.

De ongedwongen sfeer van die jaren zal ongetwijfeld haar stempel gedrukt hebben op de jonge Marianne, maar daarnaast zal zij op haar eigen wijze het politieke engagement van haar ouders voortzetten. Begin 1977 verhuisde zij naar Gent en zocht er aansluiting bij de Kommunistische Jeugd (KJ). De groep rond Jan Turf, Anne-Marie Monteyne en Marie Beelaerts had eigenlijk meer weg van een geestige vriendenklik, maar vanuit de KJ zou Marianne de stap zetten naar de KP, de Kommunistische Partij.

Vanaf het midden van de jaren 1970 maakte de KP in Vlaanderen een vernieuwingsoperatie door en mede onder impuls van Jef Turf werden de ideeën van het eurocommunisme er binnengehaald. Met die vernieuwingsoperatie vonden ook een aantal jonge intellectuelen, zoals een Doom, een Raes of een Abicht, hun weg naar de KP. Vanuit haar eigen antidogmatische ingesteldheid vond Marianne in dat eurocommunisme een bijna natuurlijke invulling van haar eigen overtuiging en dankzij Jef Turf kon zij in deze jaren aan de slag als telefoniste op de redactielokalen van *De Rode Vaan*.

Marianne heeft als militante nooit een zwaarwichtig discours ontwikkeld, maar vanuit haar emotioneel gevoelscommunisme had zij over alles wel een uitgesproken mening, en met haar gevatte tussenkomsten wist zij de Grote Manitoes wel eens terug met de voeten op de grond te zetten. Nee, zij was geen meeslepende Pasionaria, maar zij had wel iets van een kwieke Gavroche.

Kenmerkend voor Marianne was ook dat zij niet academisch gevormd was, maar vanuit een authentieke interesse, en mede door haar eigen flair, wist zij met een aantal van die KP-intellectuelen een blijvende vriendschap op te bouwen. Sommigen vatten haar licht op, maar anderen wisten haar zeker naar waarde te schatten en zijn er zich van bewust dat het zonder Marianne maar een saaie boel zou geweest zijn. Zij was dikwijls het extra element dat een groep weet bijeen te houden.

De KP was in die jaren in beweging en toen het Masereelfonds werd uitgebouwd als links-progressieve culturele poot toonde Marianne zich onmiddellijk een actieve en enthousiaste deelnemer. Het waren de jaren van de Ludieke Rebelse feesten in Damme en de protestmanifestaties tegen De Brakke Grond in Amsterdam. Het was ook de periode van de grote vredesbetogingen in Brussel, waar Marianne, samen met haar ouders, telkens weer aan deelnam. Marianne was een immer bezige bij en als feministe volgde zij tevens de activiteiten van de KP-Vrouwencommissie of de Vrouwengroep van het Masereelfonds. Tussendoor brak zij op de Gentse feesten ook nog de val van een zatte schoorsteenveger. Ach, het was niet de laatste keer dat een man voor haar zou vallen.

Maar Marianne had ook nog andere noten op haar zang en in het Brecht-Eisler-koor vond zij een vruchtbare voedingsbodem voor haar artistieke interesses. Het was daar dat zij Luc De Smet leerde kennen met wie zij jarenlang zou samenwonen. Via Luc, die leraar was aan de Gentse academie, kwam zij in contact met een totaal nieuwe wereld: deze van de schone kunsten, het theater en de muziek. Die brede culturele belangstelling zou zich in de loop der jaren alleen maar verder uitdiepen.

Al die tijd is Marianne trouw gebleven aan haar communistisch engagement, maar haar enthousiasme en warmbloedige inzet konden niet verhinderen dat het draagvlak van de KP steeds kleiner werd. In 1986 heeft zij de voor haar pijnlijke beslissing genomen om ontslag te nemen uit de partij. De val van de Muur heeft haar enkele jaren later in die beslissing bevestigd.

In de jaren tachtig had Marianne voor het Wijkgezondheidscentrum van de Brugse Poort gewerkt, en na een periode van werkloosheid kon zij in 1989 aan de slag in het socialistische archief van het AMSAB. Marianne, die in haar communistische jeugd jaren nog in de Bagattenstraat gewoond had, was terug van weggeweest. In de AMSAB-bibliotheek kon zij haar ervaring, kennis, en voeling met de oude en nieuwe sociale bewegingen ten volle benutten en het was mede door haar toedoen dat Jef Turf er zijn archief heeft gedeponneerd.

Ik kende Marianne al vele jaren, maar het was via AMSAB - waar ik toen als historicus werkte - dat ik haar van nabij heb leren kennen. Zoals Marianne was ik in die periode een politiek dakloze, en het was na die zwarte zondag van eind 1991 dat we in onderling overleg de stap naar de SP gezet hebben. We zijn toen in de SP-wijkclub van de Heirnis actief geworden omdat wij ervan overtuigd waren dat het Vlaams Blok moest gestopt worden vanuit de SP en vanuit het sociale. In die jaren trokken wij regelmatig samen op en ik herinner mij vooral die keer dat we het gepresteerd hebben om alle 'dames' van de 'glazen straat' een pamflet te bezorgen voor een uiteenzetting met Patsy Sörensen. Ik weet niet of onze zendingsdrang daar enig blijvend resultaat heeft gehad.

Marianne is - zoals steeds - haar eigen weg gegaan en zij heeft via de Heirnis vooral ook Staf leren kennen, met wie ze later getrouwd is, en in wie zij een gedreven en toegewijde man heeft gevonden. Ondanks haar ziekte heeft Marianne met Staf nog intense en gelukkige jaren beleefd. De inzet en overgave van Staf om Marianne te helpen en bij te staan is totaal geweest: liefde kan inderdaad bergen verzetten...

Marianne, wij gaan je missen!

Adieu!

Rik Hemmerijckx

**Van 'burgerlijke afstandelijkheid' naar
'volkse betrokkenheid'
De politieke cultuur van enkele socialistische
mijnwerkers in het Belgische parlement, 1894-1914**

Jo Deferme, assistent aan het departement Geschiedenis van de K.U.Leuven

Toen de Belgische socialisten na de verkiezingen van oktober 1894 het parlementair halfroond betraden, werden ze geconfronteerd met een bij uitstek burgerlijke parlementaire cultuur. Dat schreef althans de socialist Louis Bertrand. In het parlement zou een politieke cultuur geheerst hebben die de socialisten (vaak arbeiders) niet kenden en waaraan ze ook niet wensten deel te nemen of toe te geven. Zo was het de gewoonte, aldus Bertrand, dat wanneer iemand een leugen vertelde, hij niet rechtstreeks werd terechtgewezen. De conservatieve katholiek Charles Woeste zei dan: "L'honorable membre dit la chose qui n'est pas."⁽¹⁾ Zulke formuleringen lokten bij de socialisten natuurlijk steevast hoongelach uit. In hun publicaties vertellen socialistische auteurs maar al te graag hoe zij tegen de heilige huisjes van de zogenaamde bourgeoiscultuur schopten.

Het leek ons dus interessant om eens in de Parlementaire Handelingen na te gaan of er echt zo'n revolutie in de parlementaire cultuur plaatsvond bij de intrede van de BWP. En zo ja, veroorzaakte ze alleen een terminologische breuk, of was er meer aan de hand? Mijn mening daarover is dat de burgerlijke politieke cultuur toen uitgedaagd werd door een heel ander model. Een verandering met implicaties op stilistisch, maar ook op inhoudelijk vlak.

De socialistische verkozenen in 1894

Parlementaire cultuur en de sociale kwestie rond de eeuwwisseling

In de voorbije jaren heeft de invalshoek 'politieke cultuur' ook in de historische wereld opgang gemaakt, en die lijkt voor dit onderwerp bijzonder interessante perspectieven te bieden. In de literatuur vindt men grosso modo twee mogelijke invullingen van politieke cultuur, een stilistische en een inhoudelijke. De stilistische benadering bekijkt politieke cultuur als gedrag, houding, retoriek, taalgebruik en dergelijke. De inhoudelijke interpreteert politieke cultuur als 'oriëntaties op politieke objecten', als waarden en normen, kortom als de zachte, objectieve kant van de politiek, naast de harde, objectieve en institutionele aspecten. Het lijkt vooral interessant om te zien of beide benaderingen geïntegreerd kunnen worden in één enkele interpretatie.

Voor Nederland is al onderzoek gedaan naar de politieke cultuur die in de periode rond 1900 zou overheerst hebben: in de overgang van de 19e naar de 20e eeuw is er een evolutie van een 'deftige politiek der notabelen' naar een 'massapolitiek van volksleiders', een overgang van verlichte en rationele politieke deliberatie, van een liberale politieke cultuur, naar 'iets anders'.⁽²⁾ Op stilistisch vlak ziet de historicus Henk Te Velde de politieke cultuur van een Thorbecke, de leider van de Nederlandse liberalen in het midden van de 19e eeuw, als koel, afstandelijk en zakelijk. De Kamer moest een deftig burgerlijk genootschap zijn.⁽³⁾ Rond de eeuwwisseling stellen de onderzoekers Te Velde en De Haan een ontwikkeling naar een heftiger retoriek vast, en menen dat het de socialisten waren die braken met de 'fatsoenlijke politieke stijl'.⁽⁴⁾ Op inhoudelijk vlak werd de hele 19e eeuw gedomineerd door een liberale politieke cultuur. Thorbecke wilde de rechtsstaat bevorderen, maar had weinig op met de democratie. Hij steunde niet op emotioneel partijbelang, maar zag zichzelf als een personificatie van de grondwet.⁽⁵⁾ In België bestond eenzelfde liberale politieke cultuur met meer aandacht voor het algemeen belang dan voor de specifieke belangen van bepaalde bevolkingsgroepen. Burgers werden beschouwd als abstracte individuen met een theoretische gelijkheid van kansen.⁽⁶⁾ Er is ook wel geschreven dat de verlichte liberale stijl onpersoonlijk en universalistisch zou zijn.⁽⁷⁾ Als reactie tegen de privileges van bepaalde standen in het Ancien Régime werd geproclameerd dat iedereen gelijk was voor de wet. Voor vele 'volkse lieden' kwam er van die gelijkheid in de praktijk echter niet veel terecht. Met onderzoeker Stuurman kan men stellen dat het liberale betoog van theoretische gelijkheid van iedereen binnen dit liberale model werd tegengewerkt door een 'antropologisch wantrouwen' in bepaalde 'zwakke groepen'. In theorie moest iedereen gelijke rechten krijgen, maar sommige groepen konden die verantwoordelijkheid niet aan, waren (nog) niet capabel genoeg.⁽⁸⁾

Rond 1900 werd dit liberale gelijkheidsdenken in vraag gesteld: bepaalde groepen hadden juist wel heel eigen specifieke maatregelen nodig. Die opkomende politieke cultuur daagde het liberale abstracte gelijkheidsdenken uit door er een soort van 'verschildenken' tegenover te plaatsen. Met de verschuiving naar een verschildenken

verhoogde de aandacht voor de sociale positie van specifieke individuen of groepen.

De stijgende spanning tussen gelijkheidsdenken en verschildenken kwam tot uiting in de sociale kwestie.

Als men parlementaire debatten over sociale politiek bekijkt, dan blijkt dat nieuwe politieke groeperingen niet alleen een nieuw, sociaal thema aansneden, maar dat ze daarbij braken met de 'burgerlijke cultuur van afstandelijkheid' en een 'cultuur van volkse betrokkenheid' binnenhaalden. Ook over de Belgische doctrinaire liberalen is geschreven dat voor hen onpersoonlijkheid en zakelijke afstandelijkheid belangrijk waren, terwijl in de periode na 1880 meer aandacht voor partijloyauteit groeide.⁽⁹⁾

Dwepen met liberaal-burgerlijke, universalistische, abstracte waarden, moest plaats ruimen voor de identificatie met één bepaalde groep, een soort ongecompliceerd verschildenken dus. In zekere zin gold dat voor 'progressieve' elementen bij liberalen en katholieken, respectievelijk de progressisten en de christen-democraten, maar het meest opvallend was de trend bij een aantal socialisten.

De 'stijlbreuk' kwam er natuurlijk niet meteen. Natuurlijk werd ook voordien, in de 19e eeuw al spot gebruikt in parlementaire debatten: sommige liberalen spotten maar al te graag met het klerikalisme van de katholieken. Wel is het zo dat men altijd beleefd bleef. De spot van de socialisten, en vooral van deze werklieden, was vaak veel directer, onbeschaamder en bijtender, hoewel er ook bij hen figuren waren die wél een soort burgerlijke beleefdheidscode respecteerden, zoals een Hector Denis. Bovendien was de socialistische deelname aan het parlementaire spel op zich al een toegeving aan de burgerlijke politiek. Tenslotte vonden er ook evoluties plaats in de parlementaire cultuur van de socialisten.

In deze bijdrage bekijken we hoe drie socialistische arbeiders, alledrie mijnwerkers, die verandering belichaamden. Het gaat om Ferdinand Cavrot en Jean Caeluwaert uit Charleroi, en Paul Smeets uit Luik.⁽¹⁰⁾ Ik heb hun gedragingen bestudeerd in de parlementaire debatten over sociale politiek van 1894 tot circa 1914, en voor Cavrot ook zijn inbreng in enkele debatten in de Hogere Arbeidsraad.

Heren onder elkaar...

In de 19e eeuw was het parlement een beschaafde club van heren, waar men zelfs in het heetst van de strijd elkaar beleefd aansprak met 'honorable membre', of 'honorable rapporteur'. Een mooi voorbeeld van hoever dit formalisme kon gaan, biedt een klein parlementair incident dat plaatsvond op 14 februari 1851, in het debat over de eerste mutualiteitenwet. Op het moment dat de katholiek Pieter De Decker voorzichtig suggereerde dat een financiële bijdrage van de staat zou kunnen overwogen worden, reageerde liberaal zwaargewicht Joseph Lebeau geschokt en vergeleek hij dit

Le cas CAVROT

Spotprent van Ferdinand Cavour (Boquillon, *Nos Binettes Sociales*)

voorstel met het gedachtegoed van Proudhon. De Decker was zo geschokt door die vergelijking, dat hij sprak van “*une insolence*” aan zijn adres. De term ‘insolence’ zorgde voor een parlementair incident: Lebeau eiste dat De Decker zijn woorden zou terugtrekken. De voorzitter verweet De Decker “*een taal te spreken die een parlementair onwaardig was*” en riep hem tot de orde.⁽¹¹⁾ Op stilistisch vlak toont dit kleine incident dat het gebruik van slechts enkele beledigende woorden tot een formele rel kon leiden. Op inhoudelijk vlak moet men echter tussen de regels durven lezen. Ondanks hun onenigheid bevestigt dit incident dat beide heren uiteindelijk zelfs de geringste aantasting van de burgerlijk-liberale basiswaarden als schokkend ervaarden. Beiden beschouwden het privé-bezit en de individuele zorg als onaantastbaar. Het incident vormt dus een mooi voorbeeld van het theoretische en abstracte karakter van het burgerlijke waardepatroon. De positie waarin de eventueel bevooroordeelde van de transactie zich bevond, werd immers onbelangrijk geacht. Privé-bezit was als concept principieel onaantastbaar, en concrete lessen over ongelijkheid in de sociale realiteit mochten er geen enkele bedreiging voor vormen. Sociale betrokkenheid met één bepaalde groep werd hier dus ervaren als een gevaar voor het algemeen belang, als een dreiging te vervallen in privileges.

De stilistische stormram van de socialisten

Socialisten wilden zich vaak afkeren van die burgerlijke zeden en zich veeleer associëren met de gewone man. Dat bleek om te beginnen uit hun stijl. Te Velde heeft gewezen op het groeiend belang van volksleiders op het einde van de 19e eeuw in het politieke leven. De term ‘volksleider’ maakt al duidelijk dat zij hun politieke stijl niet aan parlementaire, maar aan buitenparlementaire zeden en gewoonten ontleenden. Alvast in Nederland stonden ‘volksgerichte’ groepen vijandig tegenover het bezadigde karakter van het doctrinair liberalisme.⁽¹²⁾ Dat waren bij uitstek de socialisten en wie zich bij hen aansloot, plaatste zich sowieso buiten de traditionele ‘parlementaire cultuur van het fatsoen’. Vele socialistische politici hielden er een directere stijl op na. Zij hadden hun strepen verdiend in de volkse socialistische organisaties. Te Velde spreekt in dat verband over een ‘cultuur van verbondenheid’.⁽¹³⁾ Volgens Brepoels’ historisch overzicht *Wat zoudt gij zonder ‘t werkvolk zijn?* was dat in België niet anders. Een aantal socialisten bebruikten een ‘ongezouten taal’, wat bij meer traditoneel gerichte politici zodanig veel verontwaardiging opwekte, dat het ‘incidenten regende’ en in 1897 zelfs het Kamerreglement gewijzigd werd.⁽¹⁴⁾ Het leek dus boeiend om even de *Parlementaire Handelingen* in te duiken.

Na de verkiezingen van oktober 1894 betraden de Belgische socialisten het parlement. Reeds in het eerste sociaal-politieke debat over de werkplaatsreglementen waaraan

ze in 1896 deelnamen, viel op hoe ze er met veel kabaal tegenaan gingen. Toen de katholiek Joseph Hoÿois op een bepaald moment een opmerking over mijnwerkers maakte, kwam die bij Cavrot blijkbaar zo absurd over, dat hij prompt in een uitbundig en ongegeneerd lachen uitbarstte (*Parl. Hand.*: “houa houa houa”). Nu was lolbroekgedrag, in tegenstelling tot in Nederland ⁽¹⁵⁾, in de Belgische Kamer niet echt een probleem. Dat werd het wél wanneer dat al te uitbundig en te gortig werd. Cavrots lachbui was blijkbaar zo aanstekelijk dat vele anderen begonnen mee te lachen, wat dan weer door de heren van rechts op een ‘ironisch applaus’ ontvangen werd. De katholiek Fernand de Jonghe d’Ardoeye vond dat Cavrots boerse gedrag het parlement onwaardig was en dat “*dit zeden uit het cabaret waren*”.⁽¹⁶⁾ In 1909, tijdens het debat over de mijnarbeid, deed vooral Smeets zich herhaaldelijk opmerken door buitensporig veel lawaai te maken.⁽¹⁷⁾

In het debat over de werkplaatsreglementen klaagde de katholieke jurist Albert Eeman het chaotische gedrag van de socialisten aan: het feit dat hij constant onderbroken werd en zijn redevoering niet op een fatsoenlijke manier kon uitspreken, irriteerde hem. Smeets wuifde die opmerking weg met de woorden dat “*men geen gans discours nodig heeft om gewoon de waarheid te vertellen*”.⁽¹⁸⁾ Het lijkt er niet op dat dit brutale gedrag een kinderziekte was, dat enkele jaren parlementaire ervaring volstonden om hen tot een andere houding te bewegen. Toen Cavrot, in het debat van 1898 over de erkenning van de mutualiteiten, apotheker Gilliaux op een treiterige manier bleef onderbreken, vroeg de voorzitter hem daarmee op te houden, waarop Cavrot niet snel genoeg kon antwoorden dat hij “*erop zat te wachten tot de orde geroepen te worden*”.⁽¹⁹⁾

Nog een tiental jaren later, tijdens de debatten over de mijnarbeid en de pensioenen voor mijnwerkers, kregen Cavrot, Caeluwaert en Smeets er maar niet genoeg van voortdurend de parlementaire zeden aan hun laars te lappen. Ze onderbraken constant de andere sprekers, en toen de voorzitter hen uiteindelijk aanmaande om met dat gebabbel op te houden, wierp Cavrot hem spottend in het gezicht “*dat hij zo nerveus leek*”.⁽²⁰⁾ Caeluwaert durfde het aan de katholiek Alphonse Versteylen, die betwistte dat er een specifiek probleem bestond in de mijnen, werkelijk fysiek te benaderen. Tot ontzetting van de andere volksvertegenwoordigers, stond hij plots op van zijn bank en liep recht op Versteylen af. Caluwaert verantwoordde zijn gedrag lachend met de woorden dat hij Versteylen “*zo beter kon horen*”. Die zet werd door de socialistische fractie op een lachconcert onthaald, waarop de mijnwerker zich niet verontschuldigde, maar doodleuk het parlementaire halfroend uitliep.⁽²¹⁾

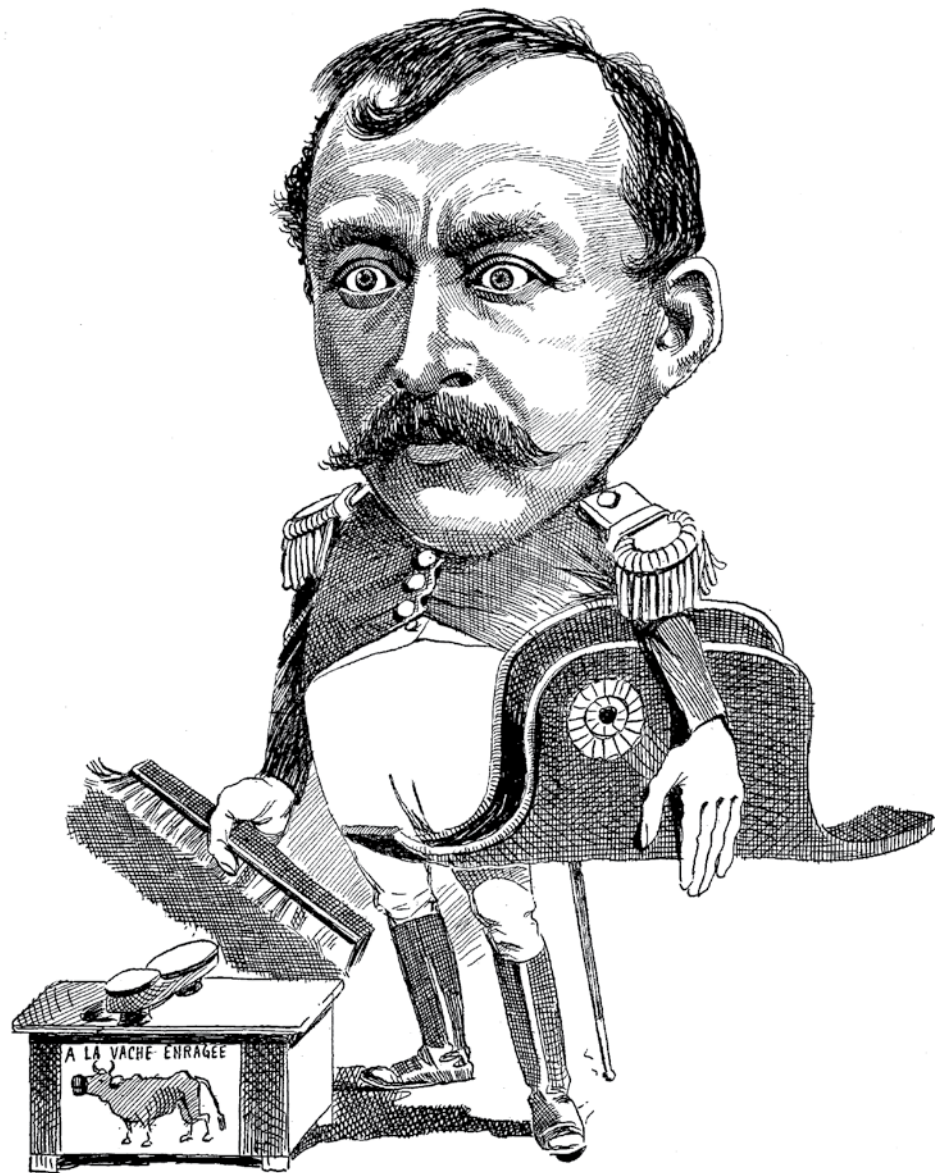
Zo’n directe spot was een wezenlijk onderdeel van de houding van deze socialisten, en was op de eerste plaats tegen de werkgevers gericht: dikke kapitalisten met de al even dikke sigaar, die hun arbeiders uitbuiten en te lui waren om zelf te werken. In het debat over de arbeiderspensioenen was de katholiek Léon Hubert geïrriteerd dat men op de BWP-banken maar bleef herhalen dat alleen de arbeiders voor de rijkdom

van het land zorgden, waarop Caeluwaert: “*Wel ja, het zullen de bazen zijn die het land rijk maken, zonder zelf te werken*”.⁽²²⁾ Ook individuele parlementsleden, vooral conservatieven, werden niet gespaard. Charles Woeste fungeerde meer dan eens als kop van jut en werd door Smeets smalend ‘de zondebok’ genoemd.⁽²³⁾ Ook Arthur Verhaegen werd door de socialisten uitgescholden voor ‘valse democraat’, ‘chef der dompers’, of ‘parlementaire kalkoen’.⁽²⁴⁾ Onenigheid tussen conservatieve katholieken en christen-democraten zetten de socialisten graag in de verf. Net vóór de stemming over de arbeidsongevallen verantwoordde Daens zijn onthouding, omdat “*dit weer zo’n typisch conservatieve wet was, die al gauw bijgestuurd zou moeten worden*.” Daens was nog niet half uitgesproken, of Smeets onderbrak hem al met de woorden “*heel goed*”, waarop Daens probeerde verder te gaan: “*conservatief en weerbarstig tegenover echte sociale hervormingen*”. Daarop repliceerde Smeets: “*nog beter*”, waarop Daens: “*terughoudend tegenover elke ernstige en heilzame hervorming*”, waarop Smeets uitriep: “*perfect!*”⁽²⁵⁾

Dat nogal wat socialisten zich kostelijk amuseerden met het opjuttten van conservatieven, blijkt ook uit hun publicaties. Emile Vandervelde en Jules Destrée vertellen in hun klassieker *Le socialisme en Belgique* niet zonder rebelse trots hoe Kamervoorzitter Théophile De Lantsheere zijn ontslag indiende omdat een aantal katholieken aarzelde onmiddellijk strengere disciplinaire maatregelen te treffen, maatregelen die natuurlijk vooral tegen de socialisten waren gericht.⁽²⁶⁾

De socialisten werden niet alleen gehegeld om hun brutale stijl, maar ook omdat ze vaak niet wisten waarover ze het hadden en bestaande parlementaire procedures negeerden. Waarmee de problematiek van de competentie aangeraakt is: naast hun onbehouwen gedrag typeerden zij zich ook door een gebrek aan kennis. Rosanvallon stipt aan dat arbeiders door arbeiders laten vertegenwoordigen, onvermijdelijk competentieproblemen meebracht. Er wordt ook wel beweerd dat dat vooral voor de liberale politieke cultuur een probleem vormde. Die cultuur ging immers uit van bekwame individuen, en een massapolitiek die discipline en sturing vereiste, werd dan ook onhandig beantwoord. Aanvankelijk kregen alle categorieën van burgers die niet redelijk konden denken geen plaats in de politiek van het liberalisme (cf. supra het gevoel van antropologisch wantrouwen). Dat gold ook voor arbeiders in het parlement. Zelf vonden zij hun beperkte juridische kennis geen probleem, een oprechte wil om de belangen van de arbeiders te vertegenwoordigen, leek hen meer dan voldoende.⁽²⁷⁾

Zo vroeg Cavrot in het debat over de werkplaatsreglementen aan de minister wat er gekomen was van diens belofte dat het ontwerp klaar zou zijn na de paasvakantie. Voor Cavrot was dit een ordemotie, waarop de voorzitter hem onmiddellijk terechtwees dat dat geen ordemotie was maar een interpellatie.⁽²⁸⁾ Ook Smeets leek bijzonder weinig belang te hechten aan het juridisch correct inkleden van zijn betoog. Toen hij in het debat over de beroepsverenigingen op een technisch-juridische fout gewezen werd, wuifde hij die opmerking nonchalant weg met de stelling dat dat niets veranderde aan

SMEETS NAPOLEON
LE CIREUR DE BOTTES

Spotprent van Paul Smeets (Boquillon, Nos Binettes Sociales)

de grond van de zaak. Wat later werd hem verweten dat hij zich tijdens de discussie van de artikelen niet aan de behandeling van het eerste artikel hield. In hetzelfde debat werd hij nog verschillende keren door de voorzitter onderbroken omdat hij zich niet aan de regels hield. Ook zijn socialistische collega, de wever Jean Malempré, werd in die sessies herhaaldelijk door de voorzitter terechtgewezen. Telkens opnieuw werd aan de rechterzijde duchtig gelachen om zoveel onwetendheid. Uiteindelijk grapte Smeets dat hij zich verplicht zag om dan maar op een omfloerste en indirecte manier te zeggen wat hij liever direct gezegd had. Toen de voorzitter dat allemaal beu werd, zei Smeets lachend dat hij zich daarover niet zo moest opjagen.⁽²⁹⁾

Een politieke cultuur van volkse verbondenheid

Ook op inhoudelijk vlak presenteerden vele socialisten een zeer specifieke vorm van verwantschap met het volk. Er is al vaak beschreven hoe, in het algemeen, de nieuwe sociale theorie en cultuur op het einde van de 19e eeuw niet zozeer meer steunden op een discours van theoretische en abstracte gelijkheid, maar op een specifieke vorm van solidariteit, geen discours van dé rechten maar van ónze rechten, zoals Donzelot in 1984 schreef. Dat werd nodig geacht omdat een bepaalde groep, in casu de arbeiders, zich in een inferieure machtspositie bevond. Een verschildenken dat de klemtoon legde op verschillen tussen categorieën burgers, was nodig. Op zich was dit niet echt een nieuwigheid. Reeds in de theorievorming ten tijde van de Verlichting, verweet Hegel de nieuwe filosofie dat die te weinig rekening hield met de 'rechten van de particulariteit'. Taylor stelt in de moderniteit een liberalistische politiek van universalisme in contrast met een 'communitaristische politiek van de differentie'. Op het einde van de 19e eeuw gingen politieke groeperingen grote meetings houden waar er een bijna religieuze sfeer van verbondenheid kon heersen. Te Velde schrijft dat de keuze van een politiek activist de keuze werd voor een eigen wereld. Zo wilden Groen en Thorbecke wel vertegenwoordiger maar geen spreekbuis zijn, terwijl Kuyper later gewoon vertelde wat zijn achterban wilde horen. De arbeidersklasse vormt een mooi voorbeeld van zo'n groep die ook in het parlement een 'andere', een bijzondere behandeling verdiende. De Haan en Te Velde spreken van een nieuwe vorm van openbaarheid, die onder meer in de socialistische partijvorming tot uiting kwam. Sentiment en groepsbelang kwamen centraal te staan, er groeide een 'mobiliserende retoriek onder gelijkgestemden'. Te Velde ziet een massapolitiek die steunde op 'het instinctieve volksleven'.⁽³⁰⁾ De vraag rijst of dat groepsdenken terug te vinden was in het discours van de Belgische socialisten in het parlement. Dat lijkt alleszins het geval geweest te zijn.

Hoe werd de arbeidersklasse dan voordien bekeken? Zoals reeds gezegd is, weigerde de liberale politieke cultuur haar principes van gelijke rechten toe te passen op de

werklieden, wegens een antropologisch wantrouwen in hun capaciteiten.⁽³¹⁾ Geleidelijk kwam daar nog een andere factor bij: de arbeidersklasse als groep werd als een gevaar voor de samenleving gezien. Men was bang voor de irrationele massa, die de moraliteit en de orde in de maatschappij bedreigde. De socialistische arbeiders in het parlement deelden die vrees helemaal niet. Integendeel, zij spraken zich ongecompliceerd uit vóór vertrouwen in de werkmansgroep. In de parlementaire debatten kwam die trots tot uiting telkens er iets negatiefs over (bijvoorbeeld de belabberde morele situatie van) het volk gezegd werd. Dan reageerden figuren zoals Cavrot steevast verontwaardigd dat de morele oprechtheid van de gewone volksman superieur was aan het verderfelijke egoïsme van de burgerij. Cavrot zei herhaaldelijk dat ook de werkgevers maar beter wat meer vertrouwen in het volk konden hebben.

Rosanvallon heeft die evolutie naar een gerichtheid op het volk uitvoerig bestudeerd in de syndicale wereld. Volgens hem ontwikkelde zich in het zogenaamde ‘syndicalisme’ een heel eigen vorm om ‘het sociale’, ‘de solidariteit’ te denken. Concreet werd “*l’âge de l’abstraction*” vervangen door “*l’âge de la séparation ouvrière*”. Het denken over sociale solidariteit baseerde zich dus niet langer op belangen van een met abstracte, universeel gelijke rechten bedacht individu, maar op het weergeven, het louter weerspiegelen van een sociologische realiteit. Het was dus niet meer de bedoeling ervoor te zorgen dat elk individu zo goed mogelijk de capaciteiten kon ontwikkelen die door de burgerlijke cultuur werden geproclameerd en vereist, want dan zou de lagere volksklasse in de problemen geraken. Het was beter om zich gewoon te spiegelen aan wat er op het sociale terrein gebeurde. De arbeidersgroep fungeert hier dus als een organische en vanzelfsprekende achtergrond waar de bestaande staat maar eens rekening mee moest houden. Die visie verschilde ook van de meer marxistische. Volgens Rosanvallon was dat (marxistisch) ‘socialisme van de doctrine’ gefundeerd op filosofie, terwijl dat van de vakbonden ‘sociologisch’ was, gesteund op activiteiten en ervaring vanuit de vakbeweging.⁽³²⁾ Het verschil met de burgerlijk-liberale theorieën en met de marxistische visie was dus dat het syndicalisme een rationeel doordachte mensvisie verving door een mensbeeld gebaseerd op directe, vaak emotionele ervaring. De historicus Donzelot beschreef een gelijksoortige evolutie: een contractueel solidariteitsdenken werd vervangen door een organische solidariteit.⁽³³⁾ Van een abstract en verondersteld vertrouwen tussen alle individuen in de maatschappij naar een concreet aangevoeld en geuit vertrouwen tussen leden van één klasse.⁽³⁴⁾

De zonet geschetste achtergrond biedt een nieuwe zeer interessante kijk op de argumentatie van de drie mijnwerkers in het parlement. Ook zij beschouwden het traditioneel-liberale discours van abstracte gelijkheid tussen burgers als een discours dat geen rekening hield met de feitelijke ongelijkheden. Concreet pasten ze dat bijvoorbeeld toe op de veronderstelde contractuele gelijkheid tussen arbeider en werkgever, en kwam hun kritiek er op neer dat die gelijkheid alleen in theorie bestond en niet in de

praktijk.⁽³⁵⁾ Theoretisch gezien stonden arbeider en patroon bij het afsluiten van een arbeidscontract als twee gelijken tegenover elkaar. In de praktijk moest de arbeider echter aanvaarden wat de patroon hem aanbood. Precies om die feitelijke ongelijkheid tegen te gaan, werd in 1900 een eerste wet op het arbeidscontract gestemd. In het parlementaire debat dat daaraan voorafging, illustreerde Caeluwaert die ongelijkheid. In mei 1894 had een vijftienjarige mijnwerker genaamd Jumet, tewerkgesteld in de mijnen van Charleroi, opnieuw last van een ernstige aandoening die hem af en toe dwong een dag arbeid te missen. Omdat zijn situatie verergerde, ging zijn moeder met hem naar de arts Hancart. Die verbood de jongeman nog ondergronds te werken. Daarop ontstond een conflict met de werkgever, en hoewel de ouders zwaaiden met een doktersbriefje, weigerde de patroon daar rekening mee te houden. Zelfs met een medisch attest kon de jongeman dus niet op begrip rekenen.⁽³⁶⁾ Nog in het debat over het arbeidscontract behandelde Caeluwaert een andere feitelijke ongelijkheid in de relatie tussen werknemer en werkgever, namelijk in de werking van de werkrechtshoraden. Hij stelde met name dat wanneer het er echt op aan kwam om over belangrijke aangelegenheden te stemmen, de voorzitter vaak zou meestemmen met de patroons en de arbeiders dus nooit iets konden bereiken.⁽³⁷⁾

Een ander concept dat het hard te verduren kreeg, was dat van de vrijheid. Opnieuw omdat de waarde ervan als louter theoretisch ervaren werd, zonder enige binding met de realiteit op de werkvloer. In het debat over de hygiëne op het werk, kreeg Emile Vandervelde te horen dat in arbeidskwesties de vrijheid de vrije loop diende te krijgen. Spottend repliceerde hij daarop: “*De vrijheid? Welke vrijheid? De vrijheid de arbeiders ziek te maken?*” en wat later opnieuw “*de vrijheid de arbeiders te vergifigen?*”⁽³⁸⁾ Het spotten met het vrijheidsideaal was bijzonder populair in socialistische kringen, en de mijnwerkers vormden daarop geen uitzondering. Het hanteren van de vrijheid had volgens Cavrot nooit iets anders betekend dan “*bedrog voor de arbeiders*”.⁽³⁹⁾ Dat gespot met de vrijheid was een strategie die niet gauw opgegeven werd. In het debat dat in oktober 1908 in de Hogere Arbeidsraad over de arbeidsduurbeperving in de mijnen gevoerd werd, zouden volgens Cavrot inbreuken op de vrijheid geen aantasting van de nationale geest zijn!⁽⁴⁰⁾

Maar wat voerden zij dan aan als alternatief voor dat abstracte denken? Men zou kunnen verwachten dat deze socialisten gewoon oordeelden dat niet zozeer de waarden op zichzelf slecht waren, maar dat het verwerpelijke erin bestond dat die waarden niet op hen, op de arbeiders, werden toegepast. Dat ze dus niet weg van die waarden wilden, maar integendeel zelf ook van die rechten en vrijheden wilden genieten. Concreet zou dat betekenen dat het antropologisch wantrouwen zou worden vervangen door een vertrouwen in de arbeider als volwaardig burger of volwaardig participant in het afsluiten van een contract. Sommigen hanteerden ook wel zo’n discours maar het was zeker niet de overwegende teneur. Stuurman parafraserend, zou men kunnen stellen

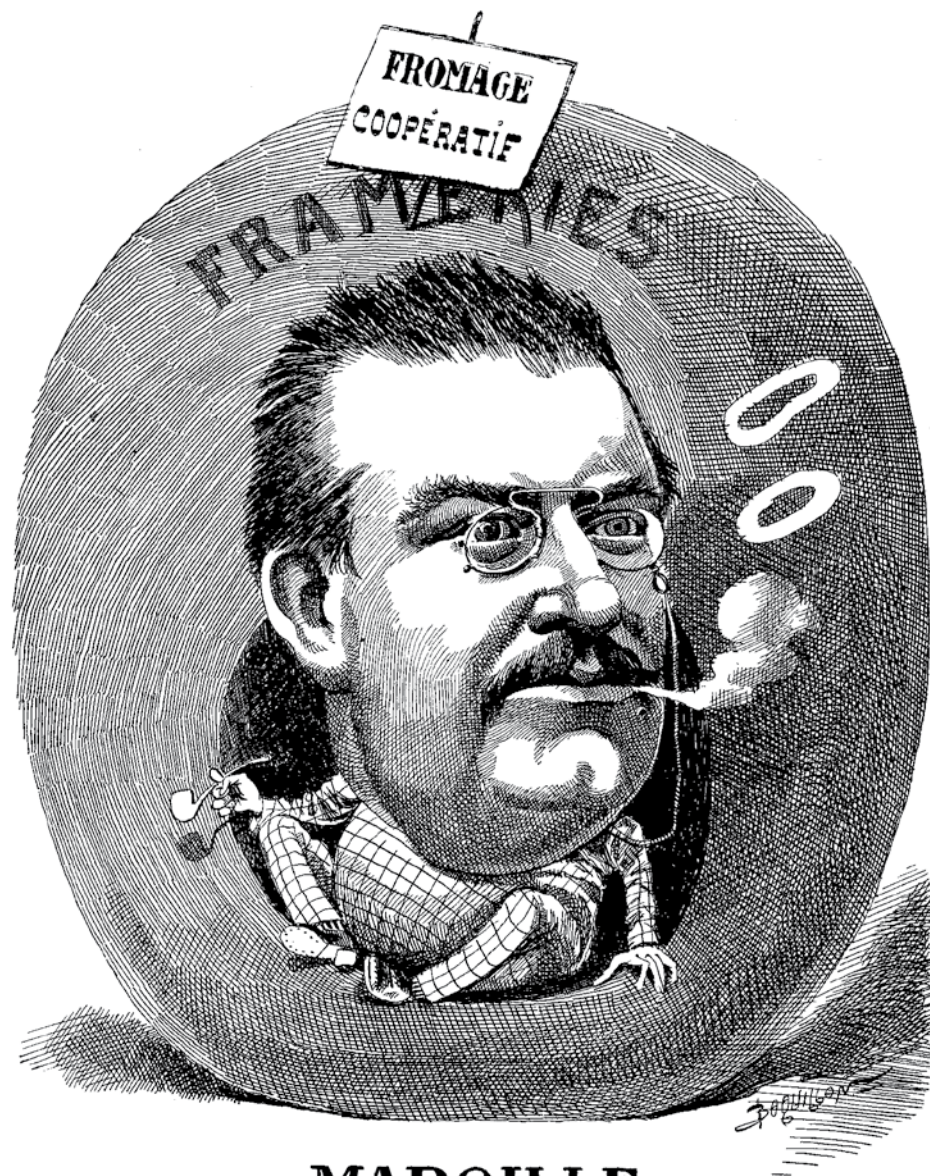
LE CAMELOT CALUWAERT

Spotprent van Jean Ca(e)luwaert (Boquillon, *Nos Binettes Sociales*)

dat de socialisten het 'antropologisch wantrouwen' in het volkse individu vervingen door een 'antropologisch vertrouwen' in de groep, en vooral in de ervaring van de groep. Bovendien hielden deze mandatarissen zich niet bezig met schipperen over het toepassingsveld van waarden, zeker niet van individualistische waarden. Veeleer vroegen zij gewoon de onmiddellijke afschaffing van misbruiken die ze op het terrein ervoeren. Als daar een dwangmaatregel door de staat voor nodig was, vonden ze dat geen enkel probleem voor zoiets als de individuele zelfbeschikking. Cavrot dreef herhaaldelijk de spot met de stelling dat men moest wachten tot het particulier initiatief de zaak zou oplossen.⁽⁴¹⁾

Eigenlijk vroegen de socialisten niet dat het antropologisch wantrouwen werd weggenomen, maar dat ervaring rechtstreeks tot nieuwe maatregelen zou leiden. Rosanvallon beschrijft hoe de eisen van het syndicalisme niet gericht waren op het verbeteren van de situatie van individuen, door vermeerdering van vrijheden en rechten, maar dat men veeleer benadrukte dat de groep sowieso primeerde op het individu. Anders gesteld: niet het vertegenwoordigen van individuen, maar het afspiegelen van gemeenschappelijke belangen; niet het verbeteren van de contractuele positie, maar een sociale band afgeleid van sociale realiteit; niet het promoten van democratische procedures, maar direct naar de essentie van de inhoud gaan. Het ging hier dus niet om een doctrine gebaseerd op een filosofie, op een stel van waarden, maar om een doctrine gebaseerd op een sociologie, op ervaring op het terrein. Het ging niet over een actiemoraal.⁽⁴²⁾ Eigenlijk was de evolutie dus dubbel: het individualistische karakter van de oude waarden werd absoluut verworpen, maar daar hield het niet mee op. De klemtoon verschoof immers niet zozeer van 'de waarden van het individu' naar 'de waarden van de groep' als wel naar 'de directe beleving van de groep'. Deze theoretische inzichten van Rosanvallon en anderen zouden Cavrot, Smeets of Caeluwaert waarschijnlijk verwoord hebben in de zin van: "Ik hoef uw vrijheid niet, daal zelf eens af in de mijn met ons en dan weet je genoeg." Smeets antwoordde op een uitgebreide theoretische argumentatie wel eens dat "men geen gans discours nodig heeft om gewoon de waarheid te vertellen."⁽⁴³⁾

Het idee dat waarden minder relevant waren, en dat vooral de sociale ervaring iets kon leren, leefde inderdaad erg sterk. De relevantie van die 'kennis van het terrein' was dubbel. De mijnwerkers-mandatarissen oordeelden dat de burgerij die kennis totaal miste, en dat zijzelf op dat vlak juist erg sterk stonden. Het hoeft dus niet te verbazen dat ze zich vooral in discussies over de mijnarbeid lieten horen. Zo lachte Caeluwaert in het debat over de arbeidsduurbepending in de mijnen, minister van Arbeid Armand Hubert uit omdat die van alles beweerde over de mijnarbeid zonder de minste kennis van zaken: "De volgende keer dat ik nog eens een toespraak houd, zal die gaan over de astronomie, ik ken daarover evenveel als de minister over de mijnen, namelijk helemaal niets."⁽⁴⁴⁾ Ook Charles Woeste kreeg lik op stuk toen hij over de mijnarbeid begon te spreken. Caeluwaert wierp hem het populaire verwijt toe: "Daal eerst eens af en dan zullen we nog

MAROILLE *un fromageux*

Spotprent van Aurèle Maroille, ook een mijnwerker-Kamerlid
(Boquillon, *Nos Binettes Sociales*)

eens spreken.”⁽⁴⁵⁾ Bovendien meende Caeluwaert dat zelfs wanneer de bourgeoisie al zou proberen om de arbeiderswereld te verkennen, ze toch nooit voeling zou krijgen met wat er echt gebeurde. Hij gaf daarvan een mooi voorbeeld: op 23 november 1907 had een parlementaire subcommissie met Versteylen als voorzitter, een bezoek aan de mijn van Nage-à-Bois gebracht. Wat de leden van de commissie echter niet wisten, was dat vlak voor hun bezoek een twintigtal arbeiders waren opgetrommeld om beschadigde treinsporen te herstellen, of om water van tussen de rails weg te halen. Bovendien kreeg de commissie slechts een beperkt deel van de mijn te zien.

De bourgeoisie wist dus niet waarover ze sprak, de arbeiders wisten dat wel en dat kwam door hun beleving en ervaring van de werkvloer. Om dit te illustreren werd dan ook meestal niet zozeer een beroep gedaan op waarden. Veeleer ging men over tot het vertellen van anekdoten, en werd gewezen op de specificiteiten van zeer verschillende groepen binnen de arbeidersklasse. Om dan nog eens extra te illustreren dat arbeiders-parlementairen echt wel wisten wat de noden van de arbeiders waren, kruiden ze hun redevoeringen vaak met ellenlange verhalen van misbruiken van arbeiders, meestal uit hun eigen streek of fabriek. Volgens Brepoels toonden conservatieven zich doorgaans minder geïrriteerd over de inhoud van de socialistische argumentatie, dan over de gewoonte om wansmakelijke gebeurtenissen tot in detail uit te smeren over de geciviliseerde oren van de volksvertegenwoordigers.⁽⁴⁶⁾ Maar na enkele jaren politieke ervaring speelde een figuur als Cavrot zijn kennis op een ernstiger manier uit, bijvoorbeeld door in het debat in de Hogere Arbeidsraad over de zondagsrust verschillende categorieën van arbeiders te vergelijken. Geleidelijk aan probeerden de drie ook theoretisch wat meer gefundeerd over te komen, bijvoorbeeld door het invoegen van citaten van grote voorbeelden zoals Proudhon.⁽⁴⁷⁾ Dat de terreinervaring van de arbeiders soms tot aanpassingen van de wettekst kon leiden, bleek in het debat dat in 1899 over de veiligheid op het werk gevoerd werd. Toen werd een amendement van Cavrot aangenomen waarin stond dat er op het werk altijd een verbandkist moest zijn.⁽⁴⁸⁾

Dat alleen de ervaring op het terrein de nodige kennis voor sociale wetgeving kon opleveren, bleek ook telkens wanneer de mijnwerkers wezen op de grote verschillen tussen soorten arbeiders. Elke soort had zijn eigen specifieke behoeftes en verdiende een daaraan aangepaste wetgeving. Reeds tijdens het pensioendebat kwam de specifieke positie van de mijnwerkers aan bod. Caeluwaert wees erop dat, als de mijnwerkers op dezelfde leeftijd als de anderen een pensioen zouden krijgen, ze de facto benadeeld werden omdat ze die hoge pensioenleeftijd meestal niet eens haalden.⁽⁴⁹⁾ Dus een theoretische gelijkheid, zelfs tussen categorieën arbeiders onderling, kon nog tot ongelijkheid leiden als men geen rekening hield met reële verschillen. Een mijnwerker van 40 zag eruit als een plattelandsarbeider van 65, betoogden Caeluwaert en Maroille nog.⁽⁵⁰⁾ Daarbij baseerden ze hun toespraken niet op dé rechten maar op onze rechten. Dergelijke opstelling hield natuurlijk een groot risico in, namelijk dat ze slechts met de belangen van één groep rekening hielden.

Het leek er inderdaad op dat de socialisten zich nogal eenzijdig met de belangen van de arbeiders bezighielden, terwijl het nu net de betrachting van het prille liberale denken was dat geen enkele groep in de maatschappij recht had op zogenaamde privileges.⁽⁵¹⁾ Op het einde van de 19e eeuw was dit dan ook een tot in den treure aangehaald argument van de zogenaamde conservatieven tegen sociale politiek. Rosanvallon haalt als voorbeeld van de potentiële risico's van een 'séparation ouvrière' de Franse Hogere Arbeidsraad aan. In Frankrijk uitten tegenstanders van zulke instellingen reeds vroeg de vrees dat die nooit het algemeen belang maar slechts het particuliere belang van één klasse voor ogen zouden hebben.⁽⁵²⁾ Nu wil het toeval dat de mijnwerker Cavrot in de Belgische Hogere Arbeidsraad precies dat verwijt aangewreven werd. Op 24 november 1908, in het debat over de arbeidsduurbepanking in de mijnen, wees de katholieke politicus Charles Morisseaux erop dat het misschien wel kon zijn dat alle leden in de raad een specifiek belang vertegenwoordigden, maar dat het uiteindelijk de bedoeling moest blijven om die belangen met elkaar in overeenstemming te brengen, om met andere woorden tot een harmonie van de verschillende deelbelangen te komen. Hij verweet Cavrot dat hij alleen rekening hield met het belang van de arbeiders en daardoor al de andere belangen helemaal negeerde.⁽⁵³⁾ Het klopt inderdaad dat Cavrot de neiging had om zijn zaak te bepleiten in termen van iets 'wat kost wat kost' behaald moest worden. Terwijl politici van de liberale politieke cultuur zeker geen volkstribunen wilden zijn, was dat juist het enige streefdoel van deze socialisten. Een arbeider die niet mordicus de belangen van de werklieden vooropstelde, kreeg dan ook snel de wind van voren. Zo noemde Cavrot de katholiek Hoÿois weliswaar een werkmán, maar een 'nefaste werkmán', één die het "*conservatisme meer diende dan de democratie en die eigenlijk gewoon als een excuus van rechts fungeerde*".⁽⁵⁴⁾ Met andere woorden, een arbeider die niet exclusief de belangen van de arbeiders in het achterhoofd hield, kon nooit een goede vertegenwoordiger van het volk zijn.

Extreme exponenten van een nieuwe politieke cultuur

De politieke stijl van Cavrot, Smeets en Caeluwaert verschilde grondig van die van de fatsoenlijke heren die enkele decennia voordien het parlementaire halffrond domineerden. In een weinig gestileerde, veeleer directe en nuchtere, soms onbehouden en onhandige stijl vestigden zij er de aandacht op dat de theoretische waarden uit het oog verloren werden en dat de arbeider in de realiteit veel minder macht en inspraak dan de werkgever had. Dus verdedigden zij onbeschaamd de belangen van één bepaalde klasse. Zij deden dat niet zozeer vanuit een theoretisch onderbouwd gelijkheids- of vrijheidsdenken, maar vanuit hun ervaring op het terrein die leerde dat er iets moest gebeuren. Op die manier waren zij rond 1900 extreme exponenten van een nieuwe

politieke cultuur, één van volkstribunen in plaats van notabelen, van directheid in plaats van fatsoenlijke afstand; een politieke cultuur van directe volkse betrokkenheid.

Dit artikel is een uitgewerkte versie van mijn lezing op de workshop Parlement en Politieke Cultuur, die op 20-21 februari 2003 in Leuven plaatsvond. Dank aan alle deelnemers, in het bijzonder aan organisator Marnix Beyen.

- (1) L. BERTRAND, *Souvenirs d'un Meneur Socialiste*. Tome second, Brussel: L'Eglantine, 1927, p. 68.
- (2) D. PELS en H. TE VELDE, Politieke stijl in perspectief. In: D. PELS en H. TE VELDE, *Politieke stijl*. Over presentatie en optreden in de politiek, Amsterdam: Spinhuis, 2000, p. 1-13.
- (3) H. TE VELDE, *Stijlen van leiderschap*. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2002, p. 20-34.
- (4) I. DE HAAN en H. TE VELDE, Vormen van politiek. In: BMGN, 111(1996) 2, p. 179-182.
- (5) H. TE VELDE, *Stijlen van leiderschap* [...], p. 20-40.
- (6) Zie daarover bijvoorbeeld: TE VELDE, *Stijlen van leiderschap* [...], p. 20; I. DE HAAN en H. TE VELDE, *Vormen van politiek* [...], p. 170 e.v.; R. DE JONG, *Katholieken en verkiezingen, 1850-1900*. Oude en nieuwe vormen van politiek. In: Groniek, 30(juni 1997)37, p. 434.
- (7) D. PELS, Pleidooi voor een stijlvolle politiek. In: D. PELS en H. TE VELDE, *Politieke stijl*. Over presentatie en optreden in de politiek, Amsterdam: Spinhuis, 2000, p. 63.
- (8) S. STUURMAN, De geschiedenis van de moderne (on)gelijkheid. In: *Feit en fictie*, 4(2000)4, p. 15-20.
- (9) R. AERTS, Persoonlijkheid in de politiek. Een nabeschouwing. In: R. AERTS, J. DE JONG, H. TE VELDE, *Het persoonlijke is politiek*. Egodocumenten en politieke cultuur, Hilversum: Verloren, 2002, p. 173-182.
- (10) Jean Caeluwaert (1846-1918), BWP, mijnwerker, vertegenwoordiger van Charleroi vanaf 21 oktober 1894, wordt in 1907 gemeenteraadslid van Roux; Ferdinand Cavrot (1846-1918), BWP, mijnwerker, vertegenwoordiger van Charleroi vanaf 21 oktober 1894, vanaf 1887 gemeenteraadslid van La Hestre; Paul Smeets (1857-1909), BWP, gewezen mijnwerker, vertegenwoordiger van Luik vanaf 30 december 1894 (ter vervanging van L. Defuisseaux), in 1896 gemeenteraadslid van Seraing, 1899 schepen van Seraing.
- (11) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 14 februari 1851, 682.
- (12) H. TE VELDE, Kappeyne tegen Kuyper of de principes van het politieke spel. In: H. TE VELDE en H. VERHAGE (reds.), *De eenheid en de delen*. Zuilvervorming, onderwijs en natievorming in Nederland 1850-1900, Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, p. 126.
- (13) H. TE VELDE, *Stijlen van leiderschap* [...], p. 59-60.
- (14) J. BREPOELS, Wat zoudt gij zonder 't werkvolk zijn? Anderhalve eeuw arbeidersstrijd in België, Leuven: Kritak, 1988, p. 42.
- (15) Zie daarover: H. TE VELDE, *Stijlen van leiderschap* [...], p. 68.
- (16) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 23 april 1896, 1139.
- (17) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 10 maart 1909, 931.
- (18) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 15 april 1896, 1054.
- (19) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 26 januari 1898, 435.
- (20) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 9 maart 1911, 872.
- (21) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 25 februari 1909, 810.
- (22) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 3 mei 1900, 1920.
- (23) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 7 juni 1899, 1547.
- (24) J. DE MAEYER, *De rode baron*. Arthur Verhaegen 1847-1917, Leuven: KADOC-Studies - Universitaire Pers Leuven, 1994, p. 11.
- (25) *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 16 juli 1903, 2007.
- (26) J. DESTREE & E. VANDERVELDE, *Le socialisme en Belgique*, Parijs: Giard & Brière, 1898, p. 171.

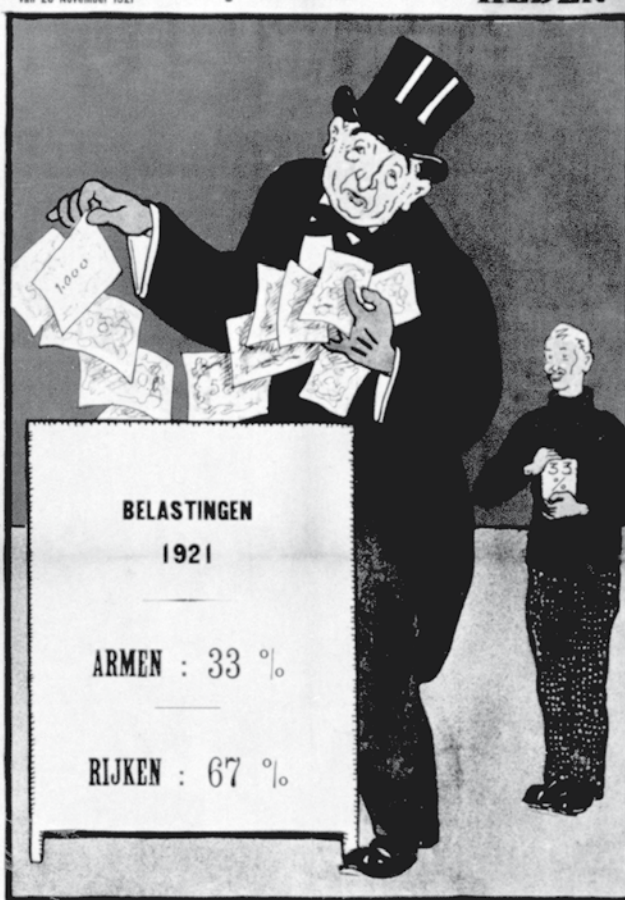
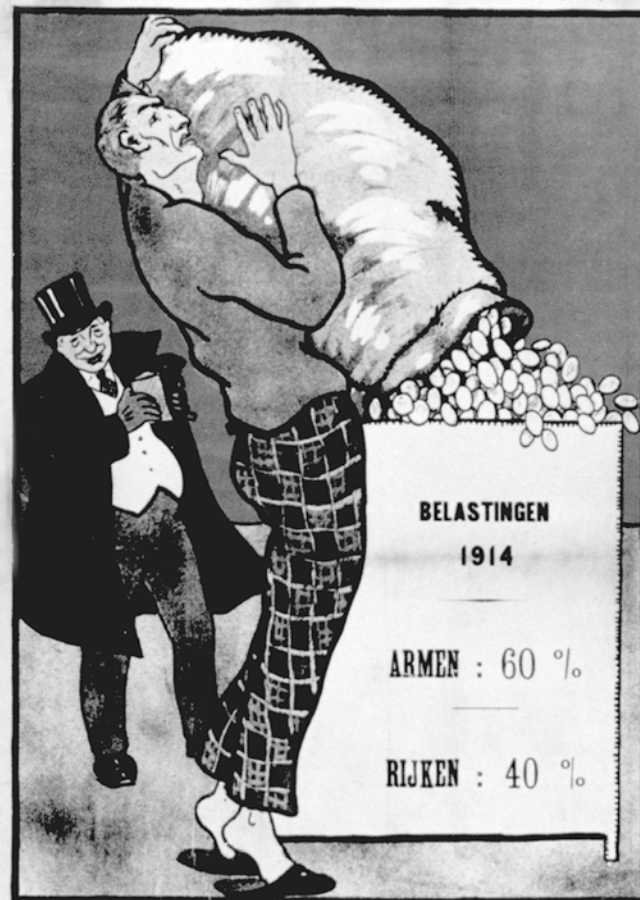
- (27) Zie bijvoorbeeld: N. ROUSSELIER, Qu'est-ce que le libéralisme politique? In: P. DELWIT (ed.), *Libéralismes et partis libéraux en Europe*, Brussel: Editions de l'ULB, 2002, p. 20; P. MAGNETTE, Les dilemmes fondateurs du libéralisme. In: P. DELWIT (ed.), *Libéralismes et partis libéraux en Europe*, Brussel: Editions de l'ULB, 2002, p. 27; P. ROSANVALLON, *Le peuple introuvable* [...], p. 83.
- (28) Parlementaire Handelingen, Kamer, 16 april 1896, 1072.
- (29) Parlementaire Handelingen, Kamer, 27 oktober 1897, 2389-90.
- (30) J. DONZELOT, *L'invention du social. Essai sur le déclin des passions politiques*, Paris: Fayard, 1984, p. 11; L. JAUME, *La liberté et la loi. Les origines philosophiques du libéralisme*, Paris: Fayard, 2000, p. 26; C. TAYLOR, *De politieke cultuur van de moderniteit*, Kampen-Kapellen: Kok Agora-Pelckmans, 1996, p. 14; H. TE VELDE, *Stijlen van leiderschap* [...], p. 61, p. 70; I. DE HAAN en H. TE VELDE, *Vormen van politiek* [...], p. 169; H. TE VELDE, *Stijlen van leiderschap* [...], p. 90.
- (31) S. STUURMAN, *De geschiedenis van de moderne (on)gelijkheid* [...], p. 15-20.
- (32) Dit vormt een enigszins 'bijgestuurde' interpretatie van Rosanvallons gedachtegoed, zie bijvoorbeeld: P. ROSANVALLON, *Le peuple introuvable* [...], p. 9-18, 85, 125, 223-26.
- (33) J. DONZELOT, *L'invention du social* [...], p. 81.
- (34) Over het belang van 'vertrouwen' in de liberale politieke cultuur, zie bijvoorbeeld: L. JAUME, *La liberté et la loi. Les origines philosophiques du libéralisme*, Paris: Fayard, 2000, p. 257-305.
- (35) Voor theoretische perspectieven over fictieve en reële gelijkheid in het arbeidscontract, zie bijvoorbeeld: R. J. STEINFELD, *Coercion, contract, and free labor in the nineteenth century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001; H.N. SCHEIBER (ed.), *The state and freedom of contract*, Stanford: Stanford University Press, 1998; F. EWALD, *Histoire de l'Etat providence*, Paris: Grasset, 1986.
- (36) Parlementaire Handelingen, Kamer, 9 maart 1899, 796.
- (37) Parlementaire Handelingen, Kamer, 9 maart 1899, 789.
- (38) Parlementaire Handelingen, Kamer, 6 juni 1899, 1521, 1526.
- (39) Hogere Arbeidsraad, 14 januari 1902, 143, 147.
- (40) Hogere Arbeidsraad, 20 oktober 1908, 59-63.
- (41) Parlementaire Handelingen, Kamer, 2 juni 1899, 1503-04.

- (42) P. ROSANVALLON, *Le peuple introuvable* [...], p. 223-35; P. ROSANVALLON, *La question syndicale. Histoire et avenir d'une forme sociale*, Paris: Calmann-Lévy, 1988, p. 150-195.
- (43) Parlementaire Handelingen, Kamer, 15 april 1896, 1054.
- (44) Parlementaire Handelingen, Kamer, 25 maart 1909, 1074.
- (45) Parlementaire Handelingen, Kamer, 29 juli 1909, 2229.
- (46) J. BREPOELS, *Wat zoudt gij zonder 't werkvolk zijn?* [...], p. 42.
- (47) Hogere Arbeidsraad, 14 januari 1902, 148-54.
- (48) Parlementaire Handelingen, Kamer, 28 maart 1899, 972.
- (49) Parlementaire Handelingen, Kamer, 3 mei 1900, 1320-21.
- (50) Parlementaire Handelingen, Kamer, 4 mei 1900, 1384-85.
- (51) Over dat argument in de 19e-eeuwse politieke taal in Nederland en Frankrijk, zie bijvoorbeeld: F. GOUDA, *Poverty and political culture. The rhetoric of sociale welfare in the Netherlands and France, 1815-1854*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995.
- (52) P. ROSANVALLON, *Le peuple introuvable* [...], p. 257-64; P. ROSANVALLON, *La question syndicale* [...], p. 161.
- (53) Hogere Arbeidsraad, 24 november 1908, 99.
- (54) Parlementaire Handelingen, Kamer, 8 mei 1903, 1132.

Bibliografie

- AERTS, R., DE JONG, J., TE VELDE, H., *Het persoonlijke is politiek. Egodocumenten en politieke cultuur*, Hilversum: Verloren, 2002.
- CAREY, J., *The Intellectuals and the Masses. Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia, 1880-1939*, Londen: Faber and Faber, 1992.
- DE HAAN, I. en TE VELDE, H., *Vormen van politiek*. In: BMGN, 111(1996)2, p. 167-200.
- DE JONG, R., *Katholieken en verkiezingen, 1850-1900. Oude en nieuwe vormen van politiek*. In: Groniek, 30(juni 1997)37, p. 433-42.

- DELWIT, P. (éd.), *Libéralismes et partis libéraux en Europe*, Brussel: Editions de l'ULB, 2002.
- DONZELOT, J., *L'invention du social. Essai sur le déclin des passions politiques*, Paris: Fayard, 1984.
- EWALD, F., *Histoire de l'Etat providence*, Paris: Grasset, 1986.
- GOUDA, F., *Poverty and political culture. The rhetoric of social welfare in the Netherlands and France, 1815-1854*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995.
- JAUME, L., *La liberté et la loi. Les origines philosophiques du libéralisme*, Paris: Fayard, 2000.
- McCLELLAND, J.S., *The Crowd and the Mob. From Plato to Canetti*, Londen: Unwin Hyman, 1989.
- PELS, D. en TE VELDE, H., *Politieke stijl. Over presentatie en optreden in de politiek*, Amsterdam: Spinhuis, 2000.
- RIGHART, H. (red.), *De zachte kant van de politiek. Opstellen over politieke cultuur*, Den Haag: SDU, 1990.
- ROSANVALLON, P., *La question syndicale. Histoire et avenir d'une forme sociale*, Paris: Calmann-Lévy, 1988.
- ROSANVALLON, P., *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France*, Paris: Gallimard, 1998.
- SCHEIBER, H.N. (ed.), *The state and freedom of contract*, Stanford: Stanford University Press, 1998.
- STEINFELD, R.J., *Coercion, contract, and free labor in the nineteenth century*, Cambridge: Cambridge UP, 2001.
- STUURMAN, S., *De geschiedenis van de moderne (on)gelijkheid*. In: *Feit en fictie*, 4(2000)4, p. 7-21.
- TAYLOR, C., *De politieke cultuur van de moderniteit*, Kampen-Kapellen: Kok Agora-Pelckmans, 1996.
- TE VELDE, H., en VERHAGE, H. (reds.), *De eenheid en de delen. Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland 1850-1900*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1996.
- TE VELDE, H., *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2002.

Katholieken en liberalen deden vooral de armen betalen.

De socialisten hebben aangedrongen opdat de rijken hun deel zouden betalen.

Het burgerlijk blok wil dat «GISTEREN» zou terugkeeren

Affiche van de BWP voor de wetgevende verkiezingen van 1921. Een diepe kloof tussen discours en daad...

B I J D R A G E

Socialisten en belastingen in de periode 1914-1962: een duale verhouding

André Hardewyn, *VUB-FWO*

Van socialisten die aan de herverdelingsproblematiek hun bestaansreden koppelen zou men kunnen verwachten dat er qua fiscaliteit een coherente en principiële visie bestaat die als leidraad gehanteerd wordt bij beleidsbeslissingen. Onderstaande bijdrage wil het socialistische fiscale discours toetsen aan de realisaties tussen 1919 en 1962, twee data die tegelijk verwijzen naar mijlpalen in de Belgische fiscale geschiedenis, namelijk de totstandkoming van de progressieve inkomstenbelasting die een einde maakte aan de lange 19e-eeuwse belastinginertie en de hervorming van 1962 die de Belgische belastingpolitiek min of meer afstemde op die van de buurlanden.

De vooroorlogse posities

Het belang van de fiscale surplusextractie (= belastingen) in de globale overheidsfinanciering kan moeilijk overschat worden. Samen met de niet-fiscale inkomsten vormt zij de belangrijkste pijler van de staatsinkomsten. Zeker in de socialistische optiek, waar het belang van de collectieve sector minstens evenwaardig is aan en zelfs primeert op het privé-initiatief speelt zij een cruciale rol in de uitbouw van de staat als correctief herverdelend organisme. In dit verband zijn twee toepassingsmodaliteiten van het grootste belang: de verdeling van de belastingdruk over de verschillende belastbare objecten of handelingen en de manier waarop de overheidsmiddelen worden besteed. Vertaald naar een adequaat belastingbeleid impliceert dit de complementaire werking van drie factoren: een doorzichtige belastbare massa, geconcretiseerd door een reële aangifte van alle belastbare componenten, de invoering van progressieve tarieven en

een afdoende controle. De sociale component wordt verder geëxpliciteerd door de beperking van indirecte taksen⁽¹⁾, zeker op levensnoodzakelijke producten omdat die omgekeerd progressief inwerken op de inkomens van sociaal zwakkeren, en door de instelling van een belastingvrij levensnoodzakelijk minimum.

Vóór WO I werden die revindicaties vrij eenvoudig ingevuld. Vermits de indirecte belastingen het zwaarst wogen op de zeer bescheiden inkomens van de meeste arbeidersgezinnen werd de afschaffing ervan als een belangrijke prioriteit beschouwd. Van de directe belastingen ondervonden bescheiden inkomens minder hinder. De koppeling van het belastingstelsel aan het kiessysteem maakte dat lagere inkomenscategorieën geen directe belasting betaalden en bijgevolg ook niet kiesgerechtigd waren. De meer gegoeden waren onderworpen aan directe belastingen met een gemeenschappelijk kenmerk: ze waren alle forfaitair vastgesteld. De grondbelasting was gebaseerd op het kadastraal inkomen (KI) dat theoretisch de jaarlijkse netto huurwaarde van het onroerend goed weerspiegelde. De praktijk week daar echter van af door het gebruik van referentiepercelen en de zeer onregelmatige aanpassing van die KI's aan de werkelijkheid, de zogenaamde kadastrale perequaties. De personele belasting steunde op uiterlijke tekenen en indicieën: ramen en deuren, schoorstenen, bedienden, paarden. Het patentrecht waarmee bedrijven en vrije beroepen werden geconfronteerd leunde meer aan bij een jaarlijks vergunningsrecht dan bij een echte winstbelasting, daarvoor was de indeling van patentplichtigen in diverse categorieën te star. Voor roerende inkomsten kunnen we kort zijn: vóór WO I werden ze nauwelijks belast.

Het was in die omstandigheden niet te verwonderen dat het aandeel van de belastingen in het geheel van de staatsontvangsten procentueel verminderde en dat vooral de directe belastingen verhoudingsgewijs steeds minder opbrachten. Net voor het uitbreken van WO I waren de niet-fiscale inkomsten van de staat groter dan de fiscale! Vanuit socialistische optiek was dat uiteraard geen gunstig uitgangspunt om de sociale voorzieningen uit te bouwen. Alleen de invoering van een veralgemeend capacitair belastingstelsel - dus op basis van draagkracht - kon hiervoor de nodige middelen genereren. Nochtans werd vóór WO I de fiscale problematiek door de BWP niet prioritair behandeld. Alle aandacht ging naar de verwerving van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht (AES) dat in deze als breekijzer dienst deed om ook op andere terreinen - in casu het fiscale - democratiseringsdynamieken op gang te brengen. De enige die concrete parlementaire pogingen ondernam was de socialistische hoogleraar, socioloog en econoom Hector Denis (1842-1913) die tot tweemaal toe een wetsvoorstel voor de invoering van een progressieve inkomstenbelasting indiende. Hij steunde daarbij op de onderzoeksresultaten van de liberale socioloog, hoogleraar en latere directeur van het Institut de Sociologie Solvay, Emile Waxweiler (1867-1916), die in zijn studie *Heures de Travail et salaires dans l'Industrie belge* waren gepubliceerd. Daaruit bleek dat de belastingdruk van de indirecte taxatie op gezinnen met een jaarinkomen beneden het bestaansminimum (1200 BEF) torenhoog opliep. De katholieke meerderheid verwierp

echter zowel in 1894 als 1901 de voorstellen. Vanuit haar politieke positie was dit ook het enig logische wat zij kon doen, want zij dankte haar parlementaire meerderheid precies aan de twee- en driestemmers, die ook het meest te verliezen hadden bij een herverdelend belastingmechanisme. Dat in die omstandigheden de pleidooien voor een meer realistische fiscale grondslag en progressieve tarieven van de in 1891 opgerichte Belgische Volksbond genegeerd werden, was tekenend voor de machtsverhoudingen binnen de Katholieke Partij. Het XVI-punten programma van Daens' Volkspartij, dat ook democratische belastinghervormingen eiste, was hetzelfde lot beschoren.

Tijdens WO I kwam de fiscale problematiek in een stroomversnelling. Beleidsverantwoordelijken uit alle partijen begrepen dat het bestaande belastingstelsel noch verenigbaar was met de op til zijnde politieke democratisering, noch met de financiële noden die door de oorlogsomstandigheden waren gecreëerd. Dit betekende echter allerm minst dat voortaan de fiscale rangen gesloten waren. Een aantal conservatieve katholieken wilde het vooroorlogs stelsel behouden, alleen de tarieven zouden verhogen. De BWP daarentegen bepleitte een nationalisatie van alle voorzieningen van openbaar belang, waarbij naast nutsbedrijven onder de vorm van openbare regies - spoorwegen, trams, elektriciteit,... - ook de mijnsector en de verzekeringen betrokken waren. In tweede instantie wenste de BWP de verworven rijkdom af te romen, door grote fortuinen, erfenissen en oorlogswinsten aan te pakken. Al deze maatregelen moesten toelaten de arbeidende bevolking vrij te stellen van inkomstenbelasting en de indirecte belastingdruk aanzienlijk te verminderen. Deze vrij utopische visie kon evenwel alleen gerealiseerd worden als de socialisten de volstrekte meerderheid behaalden, een eventualiteit die niet bewaarheid werd. Integendeel, de verkiezingsuitslag van 1919, de eerste met het AES, veroordeelde de politieke partijen tot een coalitiecultuur waarbij de fiscaliteit als transactiemiddel een belangrijke pion werd.

Theoretische posities van fiscale protagonisten

De verplichte samenwerking van de diverse politieke formaties confronteerde meteen ook de bijhorende maatschappelijke visies, gekristalliseerd in fiscale beleidslijnen. Essentieel moest een evenwicht gevonden worden tussen de economische efficiëntie - de fiscaliteit quasi uitsluitend in functie van de economische groei en bijgevolg, in hoofdte van de aanhangers, van de toekomstige rijkdomcreatie - en de sociale rechtvaardigheid, waarbij via het belastingstelsel de anomalieën die optraden door de bestaande verhouding tussen arbeid en kapitaal konden gecorrigeerd worden. Tot de eerste groep behoorden vooral conservatieve katholieken en liberalen, die in deze de spreekbuis waren van burgerij en zelfstandige ondernemers - boeren, middenstanders, werkgevers, uitoefenaars van zelfstandige beroepen, renteniers, eigenaars - die weinig voelden voor een verandering van de bestaande sociaal-economische krachtsverhoudingen. Zij ijver-

den voor een beperkte staat, geen fiscale herverdeling en een solidaristisch belasting-concept dat voortaan ook de loontrekkers onderwierp aan de directe fiscale punctie. De liberale minister van Oorlog Fulgence Masson (1854-1942), verklaarde in 1919 *“que la prétention des ouvriers de se décharger des charges publics [sic], alors qu'ils ont l'égalité des droits est de nature à produire la plus fâcheuse impression”*.⁽²⁾ Onderliggend bestond uiteraard de vrees dat een grotere collectivisering vertaald in een strenge fiscale controle een verschuiving van de privé (economisch-financiële machtscentra, banken, holdings,...) naar de staat zou teweegbrengen, wat tevens de bestaande politieke verhoudingen zou wijzigen. Een beperkte staat was niet alleen noodzakelijk om de internationale concurrentie van het bedrijfsleven te vrijwaren, maar tevens om een veralgemeend herverdelingsmechanisme in de kiem te smoren, want dat zou ongetwijfeld leiden tot wat *“l'état spoliateur”* genoemd werd, een situatie waarbij afdwingbare sociale rechten automatisch meer fiscale middelen genereerden.

Vertaald naar concrete belastingmaatregelen betekende dit in de eerste plaats de afwijzing van een vermogensbelasting: de fiscale punctie moest beperkt blijven tot de vruchten van de arbeid en niet uitgebreid worden tot de kapitaalbasis zelf. Maar ook voor de diverse inkomstenbronnen zelf wezen conservatieven een volledige doorzichtigheid af. De grondbelasting bleef vastgesteld op het forfaitair bepaalde KI, voor roerende inkomsten werd een afdoende controle afgewezen en qua bedrijfsinkomsten van niet-loontrekkers golden geen uniforme regels voor de vaststelling van de belastbare basis. Integendeel, voor de landbouwers werd al spoedig een onderling vastgesteld (tussen landbouworganisaties en de fiscus) forfaitair stelsel van kracht; voor bepaalde zelfstandigen die geen boekhouding voerden werd geschat. Vrije beroepen hanteerden het wapen van het beroepsgeheim om geen inzicht in de werkelijke inkomsten te gedogen. Op tariefgebied werd gepleit voor de proportionaliteit als regel, een geringe progressiviteit werd voorbehouden voor de globale belasting, die alle inkomsten samentelde om op die manier de werkelijke draagkracht van de belastbare eenheid, in casu het gezin, te kunnen belasten.

De politieke verdeling van de arbeiderswereld bepaalde grotendeels de fiscale mogelijkheden. De socialistische eisen voor een verhoogde staatsfinanciering door een vermogenskadaster, een realistische vaststelling van alle werkelijke inkomsten, hoge progressieve tarieven en een doorgedreven fiscale controle, werden grotendeels gecounterd door de opstelling van de christelijke arbeidersbeweging die de katholieke eenheid prioritair stelde boven een gepolariseerde fiscale opstelling die lijnrecht inging tegen alle corporatistische basisbeginzelen. Hierdoor werd de BWP veroordeeld tot een fiscale transactiepolitiek die spoedig leidde tot een diepe kloof tussen discours en daad. De eerder vermelde gebrekkige vaststelling van bepaalde inkomsten leidde er ook toe dat van een afbouw van de indirecte taxatie geen sprake was, wel integendeel. Van alle vooroorlogse voorstellingen bleef dus nog maar weinig over, terwijl de fiscale compromispolitiek binnen de socialistische beweging voor een tweespalt zorgde tus-

sen diegenen die principieel een aantal revindicaties wilden realiseren en zij die in ruil voor regeringsdeelname bereid waren die principes verregaand te hypothekeren. Op alle terreinen van de fiscaliteit - indirecte taxatie, vaststelling belastbare inkomsten, gezinsmodulatie, tarieven, vrijgesteld minimum, gelijkwaardige fiscale behandeling enz. - bonden de socialisten in. De stelling van Charles Maier⁽³⁾, dat tijdens het interbellum een socialistische regeringsdeelname alleen aanvaardbaar was in de mate dat die akkoord gingen met de economische concepten van de burgerlijke partijen, was qua fiscale politiek in België volledig van toepassing.

De verhouding tussen directe en indirecte belastingen

In de 19e eeuw was de indirecte taxatie voor de arbeidende bevolking de meest onrechtvaardige aangezien de proportionele tarieven onevenredig zwaar drukten op de laagste inkomens. Toch kwam in 1913 zowat 70% van de totale belastingopbrengst uit die sector. Het was dus meer dan begrijpelijk dat alle werknemersorganisaties voor een drastische inkrimping pleitten, zeker voor de meest noodzakelijke producten. Die eis werd evenwel niet ingewilligd, zeker niet nadat in 1921 een algemene overdrachtaks van 1% was ingevoerd. De socialisten slikten die nieuwe belasting slechts met veel tegenzin, vooral omdat zij de arbeiders als enigen hadden overgehaald om het stoppagestelsel - de bedrijfsafhouding op het loon door de patroon - te aanvaarden, in ruil voor een afbouw van de indirecte belastingen. Ze aanvaardden de nieuwe belasting dan ook alleen voorwaardelijk, in afwachting van een taks op onroerende meerwaarden, een maatregel die er echter niet kwam. De overdrachtaks bleef dus een definitieve belasting, verdubbelde zelfs in 1926 ten gevolge van de stabilisatiebelastingen, die mee door de socialisten werden ingevoerd, werd in 1929 terug afgebouwd, maar verhoogde tijdens de crisisjaren van de jaren 1930 drastisch, samen met de accijnzen. In 1937 werd een naoorlogs hoogtepunt bereikt toen de indirecte belastingen alweer voor bijna 70% van de globale belastingontvangsten tekenden. Een technische verklaring voor het veelvuldig gebruik ervan school in het feit dat het zowat de enige taxatievorm was met een onmiddellijke weerslag op de staatsfinanciën. Een politiek-psychologische reden was de quasi onzichtbare aanwezigheid van de belasting in de prijs van een product of dienst, een eventualiteit die de politieke kost voor beleidsverantwoordelijken sterk verminderde.

Na WO II bleef de BSP een te hoge indirecte taxatie afwijzen en men zag inderdaad het aandeel relatief dalen⁽⁴⁾, maar dit was voornamelijk te wijten aan de verhoogde fiscale druk op arbeidsinkomens en het effect van de crisisbelasting, waarvan de tarieven tijdens en na WO II de pan uitrezen. In vergelijking met de vooroorlogse periode verzevoudigden de opbrengsten van de met het zegel gelijkgestelde belastingen, terwijl de evolutie van het algemene prijspeil slechts een verviervoudiging verantwoordde. De

Toen de eenheidswet van 1960 nieuwe indirecte belastingen aankondigde, stonden de socialisten op de eerste rij om de schadelijke effecten ten nadele van de 'kleine man' te beklemtonen

socialistische opstelling werd helemaal ondermijnd toen de regering-Van Acker (1954 - 1958) de indirecte belastingen met 10% optrok, dit voornamelijk om de wet van 11 maart 1954 te financieren die de zelfstandige arbeiders verzekerde tegen de gevolgen van ouderdom en vroegtijdige dood. Toen in 1960 de eenheidswet van eerste minister Gaston Eyskens voor 6,6 miljard BEF nieuwe indirecte belastingen aankondigde - de overdrachtaks werd van 5 op 6% gebracht - in het kader van een grootscheepse saneringsoperatie, stonden de socialisten weer op de eerste rij om terecht de schadelijke effecten ten nadele van de 'kleine man' te beklemtonen. Maar toen de BSP enkele maanden later na verkiezingen in de regering trad, zette voorzitter Leo Collard ten aanzien van een enorm vooropgesteld deficit vlug zijn bezwaren tegen diezelfde verhoging opzij.⁽⁵⁾ De linkervleugel merkte schamper op: *"Les électeurs socialistes peuvent encore admirer les panneaux électoraux protestant contre l'augmentation des impôts."*⁽⁶⁾

Deze meer tegemoetkomende houding vanwege de socialisten na WO II had ongetwijfeld te maken met de toenemende welvaart, waardoor indirecte belastingen weliswaar nog steeds omgekeerd progressief inwerkten op diverse looncategorieën, maar zeker niet meer tot algemene verpaupering leidden. Ook de invoering van de Rijksmaatschappelijke Zekerheid in 1944 had een verregaand beschermend effect op de laagste inkomensstrata. Maar toch bleef het een feit dat het belangrijk aandeel van de indirecte taxatie in de globale belastingopbrengst vooral te wijten was aan de ontoereikende opbrengst van de directe belastingen, waarbij de adequate vaststelling van het belastbaar inkomen de hoeksteen was.

Alle Belgen gelijk voor de (fiscale) wet?

De overschakeling in 1919 van een indiciënstelsel (belasting gebaseerd op uiterlijke tekenen) naar een reëel vastgesteld inkomen op basis van een aangifte, zorgde onmiddellijk voor een aantal problemen. Enerzijds waren alle fiscale protagonisten akkoord om de inkomens uit arbeid positief te discrimineren ten opzichte van verdiensten uit verworven rijkdom, maar binnen het segment van de bedrijfsinkomsten rees de vraag naar de 'gelijkwaardige' vaststelling van de inkomens. Voor loon- en weddetrekkers lag de zaak eenvoudig: hun verdiensten waren algemeen gekend, aangezien het voor de werkgevers aftrekbare bedrijfslasten waren die via het stoppagestelsel onderworpen waren aan periodieke fiscale afhoudingen. Voor winsten van handelaars en ondernemers, erelonen van uitvoerders van vrije beroepen en landbouwinkomsten was de situatie gecompliceerder. Theoretisch was hun belastbaar inkomen het resultaat van de bruto-inkomsten verminderd met de door de wet toegestane bedrijfslasten. Normaliter bracht een boekhouding hier uitsluitel, maar deze praktijk was niet verplicht. Landbouwers riepen hun ongeletterdheid in om eraan te ontsnappen en uitvoerders van vrije beroepen verwierpen die modaliteit omdat die hen teveel assimileerde met

het commercieel aspect van gewone handelspraktijken.

Behalve deze 'technische' moeilijkheden doorkruisten ook ideologische factoren de adequate vaststelling van de belastbare basis. Voor de katholieke partij waren de landbouwers van onschatbaar belang voor de instandhouding van het katholieke karakter van het platteland als dam tegen het socialisme. Het was dus cruciaal het aantal landbouwers te behouden en bijgevolg het fiscaal stelsel zodanig te moduleren dat het geen aanleiding gaf tot een grondige reorganisatie van de sector. Onder katholieke druk werd heel de landbouwsector dus fiscaal geprivilegieerd en kunstmatig in leven gehouden. Binnenskamers werd dit door de socialisten wel aangeklaagd, maar zelfs bij de hervorming van 1962 - in een roomsrode coalitie - kwam een meer realistische vaststelling van de landbouwinkomsten niet ter sprake. Ook tijdens de paarse coalitie-Van Acker - Liebaert, toen de CVP niet aan het beleid deelnam, veranderde er niets.

Ook het grote aantal middenstanders speelde in de katholieke kaart, want de ongebreidelde proliferatie van kleine zelfstandigen remde de syndicalisatiegraad en met een sociaal polarisatiemodel, eigen aan grotere ondernemingen, fors af. De best georganiseerde groepen - bakkers, herbergiers, beenhouwers - verkregen dan ook reeds vanaf de jaren 1920 een belastingforfait, een veralgemening bleef uit door de programmatische en organisatorische verdeeldheid van het middenstandslandschap. Tijdens het interbellum waren de socialisten niet bij machte de steeds toenemende forfaitariseringsdrang in te dijken. Na WO II, toen de BSP de middenstand in toenemende mate als een potentieel interessante electorale doelgroep beschouwde, ging de partij mee een aantal middenstandseisen actief ondersteunen. Zij protesteerde niet - zelfs niet vanuit de oppositie - toen in 1951 de fiscale gelijkheid in de tarieven tussen de verschillende beroepscategorieën van kracht werd, ook al correspondeerde die niet met gelijke plichten inzake aangifte. Sterker nog, de regering-Van Acker voerde een driejaarlijks forfait voor kleine zelfstandigen in, ook al was de partij in 1954 naar de kiezer getrokken met de belofte de belastingen optimaal te laten renderen "*en décelant exactement la matière imposable*".⁽⁷⁾ Dat deze toenaderingspogingen tot de middenstand niet door alle militanten in dank werden afgenomen bewees W. Deswarte, lid van de fiscale commissie van de BSP, tevens lid van de Hoge Raad voor Financiën, die de socialistische pleidooien voor een fiscale gelijkschakeling en de vervanging van de bestaande overdrachtsaks door een forfaitair stelsel beschouwde als "*un geste de pur électoralisme, en contradiction totale avec les conclusions de la commission fiscale depuis 1946*". Hij trok dan ook zijn conclusies en stapte op.⁽⁸⁾

De uitoefenaars van vrije beroepen waren voor de conservatieve partijen van bijzonder grote betekenis. Apothekers, artsen, advocaten en notarissen vervulden als notabelen van de gemeenschap een sociaal regulerende rol. Het kwalitatief contact dat zij met alle bevolkingslagen onderhielden maakte van hen uitgelezen barometers van alle sociaal-economische en menselijke basisverhoudingen. Bovendien claimden zij omwille van hun unieke sociologische positie een specifiek fiscaal statuut dat hen zeker niet gelijk-

stelde met loontrekkers, maar evenmin assimileerde met zelfstandigen. Toen in 1924 de overheid trachtte via een verplicht "*carnet à souches*" een meer nauwkeurig inzicht te krijgen in de werkelijke verdiensten, laaide het verzet zo hoog op dat een tweedeling ontstond tussen de corporaties met een interne tuchtprocedure en de andere. Eerstgenoemde mochten zich beperken tot een vorm van summiere boekhouding. Bovendien traden de uitvoerende organen van die beroepscorporaties op als bemiddelaar tussen de leden en de fiscus, in die mate zelfs dat de unilaterale en rechtstreekse band tussen fiscale overheid en belastingplichtige via de corporatie werd omgeleid. Deze werkwijze schakelde de veralgemeende fraude niet uit, want in 1948 zou toenmalig minister van Financiën Gaston Eyskens een zwaar conflict uitvechten met de geneesheren, alweer in een poging om de fiscale aangifte nauwer te laten aansluiten bij de werkelijke inkomsten. Hij werd evenwel door zijn eigen partij teruggefloten⁽⁹⁾: de "*grote invloed*" van het geneesherenkorps in de partij moest tot meer omzichtigheid vanwege de minister leiden. Ook ten aanzien van advocaten: "*Le ministre devrait avoir plus d'égards pour un corps aussi important.*" Hiermee liep ook deze poging om in het aangiftgedrag van niet-loontrekkers meer discipline te brengen op niets uit.

Het vermogen: een heilig huisje als een versterkte burcht

Toen na WO I een aantal landen geconfronteerd werd met een te grote geldhoeveelheid en een hoge staatsschuld, greep een aantal daarvan terug naar een vermogensbelasting⁽¹⁰⁾, om door dit middel de eerder genoemde anomalieën uit de wereld te helpen. Terwijl in België beide aanleidingen er zeker ook waren, werd de stap nooit 'echt' overwogen. Vooral de conservatieve vrees voor een vermogenskadaster dat door de socialisten kon misbruikt worden deed alle eventuele voordelen in het niet verzinken. In de schoot van de BWP verdedigde Brusselaar Max Hallet (1864-1941) de invoering, Léon Meysmans (1871-1952) was vrijwel de enige die in de Kamer een enigszins uitgewerkt wetsvoorstel neerlegde. In de senaat bepleitte Albert François (1879-1946) het principe, zonder verdere details. Al bij al stonden de officiële socialistische demarches in schril contrast met het strijdbaar discours terzake dat naar de achterban werd gehouden. In de Brusselse 1-meistoet van 1924 droeg men nog een pancarte mee waarop "*La levée sur le capital peut seule relever notre change*" stond, ook al was op voorhand beslist dat deze eis geen deel zou uitmaken van eventuele regeringsonderhandelingen. De katholieke voorman en Boerenbondvoorzitter Joris Helleputte verklaarde reeds in 1921 dat indien men de teksten van het socialistische partijcongres doornam, de gedachte aan een vermogensbelasting was opgeborgen.⁽¹¹⁾

Na WO II kwam de problematiek door dezelfde omstandigheden terug op de voorgrond, maar ook dan werd een unieke formule gevonden om geen vermogenskadaster te creëren. Zelfs bij de socialisten was het geloof helemaal verdwenen. Toen een lid

van het partijbureau de oprichting van dergelijk kadaster suggereerde, verwees voorzitter Max Buset het voorstel beleefd maar kordaat naar de prullenmand: *“Ce projet, très intéressant en lui-même, nécessitera une mise en application d’assez longue durée.”*⁽¹²⁾ De kapitaalbelasting werd dus ‘zakelijk’ doorgevoerd, wat betekende dat geen aangifte noodzakelijk was. De fiscus baseerde zich gedeeltelijk op vooroorlogse data waardoor een effectieve gegevensbank overbodig werd en ‘het gevaar’ van een inpassing van dergelijke belasting als vast onderdeel in het vigerend fiscaal bestel van de baan was. Bovendien bleven de tarieven proportioneel en werd een aantal ontsnappingsroutes gecreëerd waardoor beter gegoeden een groot gedeelte van hun vermogen in veiligheid konden brengen.⁽¹³⁾ In de jaren na de initiële invoering zouden trouwens nog een aantal ‘verzachtingsmaatregelen’ worden ingevoerd.

Bij de fiscale hervorming van 1962 kwam een eventuele vermogensbelasting een laatste maal op de proppen. Omdat de hervorming in de eerste plaats bedoeld was om meer inkomsten te genereren lag het voor de hand dat de socialisten de eis van een vermogensheffing zouden stellen. Maar op de timide aanbreng van de kwestie door de socialistische onderhandelaars - Paul-Henri Spaak en Franz Tielemans - werd door de CVP-ers André Dequae en Paul Willem Segers met een categoriek njet gereageerd. Hierbij bleef het echter niet. Op de socialistische vraag om de inkomsten uit dat vermogen nauwkeuriger vast te stellen door de opheffing van het bankgeheim of minstens door invoering van couponborderellen waardoor de fiscus via uitbetalende instellingen of personen inzicht kreeg in de vermogensopbrengsten kwam een al even krachtadige oppositie: *“Il ne faut pas parler de bordereaux de coupons, sinon l’offensive contre la réforme fiscale sera totale.”*⁽¹⁴⁾

Hiermee werd een traditie voortgezet die reeds onmiddellijk na WO I was begonnen. Bij de invoering van de progressieve inkomstenbelasting in 1919 was geen sluitend controlemechanisme voor de roerende inkomsten voorzien. Vrees voor kapitaalvlucht en het ontbreken van een internationale consensus terzake waren de aangehaalde redenen. Na de eerste verkiezingen volgens het AES kwam de materie terug op tafel en het wetsontwerp terzake voorzag een dubbel controleborderel. In de senaat werd dit onderdeel echter met een grote meerderheid weggestemd. Slechts 25 senatoren (op 84) stemden voor het borderel, onder wie acht socialisten, elf liberalen en zes katholieken!⁽¹⁵⁾ In 1923 verwierp eerste minister Theunis opnieuw de invoering; slechts door internationale overeenkomsten en nominatieve stukken kon de fraude worden bestreden.⁽¹⁶⁾ Reeds eerder vond de Kamercommissie van Financiën dat de invoering *“de zaken en verhandelingen zou belemmeren zonder de gewenste uitkomsten te bereiken”*.⁽¹⁷⁾ In die omstandigheden was de tariefverhoging waarop de socialisten aandrongen een slag in het water en eerder nog een alibi om de fraude te verergeren, wat later overigens in het *Rapport du comité consultatif financier* werd aangetoond.⁽¹⁸⁾ Toen in 1933 een algemene crisisbelasting werd ingevoerd die theoretisch een solidaire inspanning van alle inkomens veronderstelde, was die niet van toepassing op de roerende waarden,

wat niet alleen felle reacties uitlokte van de socialistische oppositie, maar ook van de gerenommeerde belastingdeskundige en liberaal senator Jules Ingenbleek (1876-1953). In 1937/1938, met de socialisten Hendrik De Man en Eugène Soudan als ministers van Financiën, werd getracht de tijdelijk afgeschafte crisisbelasting te vervangen door een ‘mobiele bijbelasting’, die ook de roerende inkomsten belastte, maar vooral katholieke conservatieven verzetten zich hevig, wat tot de val van de regering leidde. Na WO II bleef deze situatie onveranderd: de aangifte van roerende inkomsten bleef afhangen van de goodwill van de belastingplichtige. Het ingewikkelde voorheffingstelsel dat door de hervorming van 1962 werd gecreëerd, was niet bij machte de fraude in de sector op te heffen.

De impact van de onroerend goedbelasting of eenvoudigweg de grondbelasting werd volledig bepaald door de aanpassing (perequatie) van de kadastrale inkomens aan de werkelijke huurprijzen. Dit kadastraal inkomen (KI) was theoretisch gelijk aan de netto-huurwaarde van een onroerend goed en gold als belastingbasis. De centrale overheid hief daarop een zeker percentage, dat op zijn beurt de basis vormde voor de provinciale en gemeentelijke opcentiemen, die van langsom meer aan belang wonnen en met het hoofdbestanddeel van de grondbelasting aan de haal gingen. De houding van alle politieke partijen werd geconditioneerd door het belang van het onroerend goed voor hun respectieve achterban. Voor de conservatieven kwam daar nog bij dat eigendom een middel was tot sociaal civisme dat het kapitalistisch maatschappijmodel ondersteunde. Voor de socialisten werd het bezit van de eigen woning vooral na WO II een bewijs van verticale sociale mobiliteit waardoor de belastingpolitiek inzake onroerend goed niet langer een ideologische splijtzwam vormde. Zij beperkten zich in hun doelgroep veelal tot de belangen van de sociale woningbouw, terwijl katholieken en liberalen, gezien de sociologische samenstelling van hun kiezers, zich ook voor andere onroerende goederen interesseerden. Het beste bewijs van die convergentie werd geleverd in 1962, toen zowel CVP als BSP quasi eensgezind besloten om het KI te deglobaliseren, ook al was de invoering van een globaal systeem - dat alle inkomstenvormen in een aanslagbasis bijeenbracht - één van de hoofddoelen van het project.

In dit verband vormden landbouwers en werkgevers twee vooraanstaande protagonisten in het debat omtrent de grondbelasting. De eersten omdat na de invoering van een forfaitaire inkomstenbelasting de grondbelasting voor hen gewoon de belangrijkste vorm van taxatie was, de anderen omdat zij af wilden van de grondbelasting op industriële equipage, de zogenaamde onroerende goederen door bestemming. Daar kwam nog bij dat de zware industrie vooral gevestigd was in Waalse gemeenten, bestuurd door socialistische mandatarissen, waardoor het vraagstuk een onmiskenbaar ideologisch tintje kreeg. Precies door deze connotatie en door de technische moeilijkheid om een valabel alternatief voor de betrokken gemeenten te vinden bleef de zaak onopgelost. De boeren daarentegen konden gebruik maken van een sterke organisatie - de Boerenbond - en hun strategische positie binnen de katholieke partij om hun revindicaties

*Hendrik de Man (3e v.l.) als minister van Financiën
in de regering-P. E. Janson, 24 november 1937*

te verwezenlijken. Zo zetten zij in volle crisisperiode van de jaren 1930 de perequatie van de ongebouwde percelen volledig naar hun hand.⁽¹⁹⁾ De enige vermogensbelasting die als dusdanig niet werd gecontesteerd was de successiebelasting. Vóór WO I was die echter alleen gebaseerd op het onroerend inkomen en de waardebepaling ervan gebeurde deels via het KI, deels op basis van de venale waarde.⁽²⁰⁾ Dit resulteerde in bijzonder lage opbrengsten in vergelijking met een aantal omliggende landen. Het feit dat iedereen een wijziging van de bestaande regels voorstond betekende nog niet dat alle hervormingsplannen in dezelfde richting gingen. De socialisten vroegen om een reële schatting van de eigendom bij overlijden, de toevoeging van de roerende waarden aan de nalatenschap en de instelling van progressieve tarieven. Alhoewel het regeringsontwerp op de meeste van deze eisen inging, zwakte de overwegend katholieke middenafdeling van de Kamer die intenties af, door voornamelijk te sleutelen aan de bewijsvoering van de erfgenamen. Ook de progressiviteit lag voor een aantal conservatieve katholieken moeilijk. De katholieke oud-minister van Financiën Julien Liebaert (1848-1930) noemde de progressiviteit het grootste kwaad en een wapen in handen van de socialisten die alleen maar op confiscatie uit waren.⁽²¹⁾ Dat de formele wijzigingen aan de successiewetgeving op vakkundige wijze konden en ook werden geneutraliseerd door de toepassingsmodaliteiten, bewezen de opbrengsten. Ondanks menigvuldige aanpassingen van tarieven en de inschrijving in de wet van hoger vermelde beginselen, bleven de opbrengsten zeer bescheiden. Terwijl in 1913 nog 7,66% van de belastingontvangsten uit vermogensheffingen afkomstig waren, waarvan de successierechten een wezenlijk onderdeel vormden, daalde dit tijdens het interbellum tot gemiddeld slechts 3,4%. Na WO II klom dit percentage naar gemiddeld 5,55%, nog niet echt een massale bijdrage tot de staatsinkomsten.

Belasting naar draagkracht

De belastinghervorming van 1919 steunde theoretisch op het capaciteitsbeginsel dat de plaats innam van het 19e-eeuwse profijtmechanisme. Twee factoren lagen aan de basis: de samenstelling van het gezin en de hoogte van het inkomen. Zoals uit het voorgaande overzicht blijkt, was van een consequente vaststelling van de verscheidene inkomstenbronnen geen sprake. Daar kwam nog bij dat de gezinsmodulering (de bepaling van het belastbaar inkomen naargelang van het aantal personen ten laste) ook al geen herverdelende impulsen bevatte. Ze werd namelijk procentueel vastgesteld zodat ze toenam met de hoogte van het inkomen. Technisch gesproken werd het belastbaar inkomen proportioneel (dus met een vast percentage ongeacht de hoogte van het inkomen) verlaagd naargelang van het aantal personen ten laste, terwijl daarnaast ook de tarieven rekening hielden met de gezinslast. Door deze techniek was de aftrek voor één persoon ten laste ingeval van een hoog inkomen vaak belangrijker dan het vrijgestelde

minimum voor een heel, maar arm gezin. Nu was dat precies ook de bedoeling van vooral conservatieve katholieken: enerzijds het (grote) gezin als maatschappelijke basiscel fiscaal uit de wind zetten en anderzijds de verticale sociale mobiliteit afremmen. Die visie werd helder verwoord door de conservatieve katholiek Pierre de Liedekerke (1869-1943) die in 1930 het hele naoorlogse belastingsysteem kapittelde en vooral aanstoot nam aan de zelfs matige herverdelingsimpuls die ervan uitgingen ⁽²²⁾: “*Ce qui suffit pour l'éducation d'un enfant ouvrier est supposé suffire pour le fils d'un magistrat.*” Na WO II zou Pierre Harmel de reproductie van de historische klassenindeling blijven verdedigen door het draagkrachtbeginsel niet alleen te koppelen aan de hoogte van het inkomen, maar tevens aan de uitgebreidheid van de behoeften die samengesteld waren uit de werkelijke gezinslasten en de sociale rang. ⁽²³⁾

Het was dus allerm minst verwonderlijk dat de fiscale aanpassingen van 1951, die door de katholieke regering werden tot stand gebracht, die theoretische standpunten concretiseerden. De aftrekken voor personen ten laste schoten de hoogte in, met de nadruk op grote gezinnen, wat door de liberalen als een schaamteloos geschenk aan de katholieke achterban werd bestempeld. ⁽²⁴⁾ De socialisten daarentegen pleitten voor een gemeenschappelijke basisaftrek, gecorrigeerd voor het aantal personen ten laste, een duidelijke demarche in de richting van kleinere gezinnen. Toch bleef de socialistische kritiek op de wet-Van Houtte zeer gematigd. Dit paste immers in de pogingen om zich meer naar het politieke centrum te richten, een evolutie die vooral na WO II merkbaar werd, ook in fiscale standpunten. Het elitair gerichte aftreksysteem voor personen ten laste bleef daarom bestaan, ook na de belastinghervorming van 1962 waar de socialisten mee verantwoordelijk voor waren.

Het tweede luik van de fiscale gezinsmodulering betrof de vraag of het gezinsinkomen de taxatiebasis vormde, dan wel of de inkomsten afzonderlijk in hoofde van de echtgenoten dienden belast. In 1919 was een dubbel systeem ontstaan: cumulatie voor de Aanvullende Personele Belasting (APB), de zogenaamde supertaks, maar een gescheiden belasting voor de bedrijfsinkomsten. Dit laatste systeem veranderde in 1934 toen naar aanleiding van de crisisbestrijding de cumulatie van de inkomsten werd ingevoerd. Na WO II werd vanuit liberale en socialistische hoek die maatregel meermaals gecontesteerd ⁽²⁵⁾, maar het zou pas tijdens de regering-Van Acker (1954-1958) zijn dat er concrete veranderingen optraden. Behalve de kostprijs van de maatregel werd daarop nog een politiek probleem geënt in die zin dat een uitbreiding tot de zelfstandigen, gekoppeld aan de forfaitaire taxatie, een dubbel voordeel zou hebben betekend. Het was evenwel de katholieke oppositie die met de hele problematiek zeer verveeld zat. Het was moeilijk toe te geven dat een van de morele basiswaarden van de partij, het gezinsverband op huwelijksbasis, een fiscale benadeling inhield tegenover andere samenlevingsvormen. De CVP kon zich dus moeilijk openlijk verzetten tegen een afschaffing van de cumulatie en binnenskamers gaven sommigen ook toe dat het bestaande stelsel een grove anomalie was, maar een aantal scherpslijpers vond dat de

aangevoerde moraliteitsgronden - bevordering concubinaat - slechts een betrekkelijke waarde hadden. Hoe dan ook, de maatregel kwam er, ook al werden er een aantal uitzonderingen ingebouwd om misbruiken te voorkomen.

Nauwelijks acht jaar na de invoering van de decumulatie kwam dit belangrijk sociaal en emancipatorisch democratisch principe opnieuw op de helling. In haar zoektocht naar nieuwe middelen schafte de CVP-BSP - regering Lefèvre-Spaak de decumulatie terug af. Als doekje voor het bloeden werd een bijkomende aftrek ('abattement') voorzien dat voor de laagste inkomens aanvankelijk een gelijkaardig effect had als de decumulatie. Dit was ook nodig wilde men de socialistische vrouwenbeweging SVV over de streep trekken, want die had in een resolutie haar principiële verwerping van de cumulatie gestaafd: “*Il ne s'inscrit pas dans le cadre de l'émancipation juridique et morale de la femme.*” ⁽²⁶⁾ Toch was hiermee de zaak niet van de baan. Deze aftrek kende een bovengrens die in de daaropvolgende jaren niet werd aangepast, zodat van langsom meer gezinnen, ook met bescheiden inkomsten, toch zwaarder werden belast. Hiermee had de socialistische familie eens te meer een van haar weinige principiële verwezenlijkingen opgegeven.

De minstbedeelden in de kou

Behalve het gewicht van de indirecte taxatie waren in de personenbelasting twee elementen van het grootste belang voor de kleine man: de hoogte van het vrijgestelde minimum en de aanpassing van de belastingschalen aan de levensduurte. Bij de invoering van het progressieve stelsel van inkomstenbelasting was de vaststelling van een vrijgesteld minimum een van de meest omstreden punten. Door de omgekeerd solidaristische conservatieve visie werd alleen de eerste 3000 BEF vrijgesteld ingeval van gezinslasten. Bij de aanpassingen van de wet in 1920 kwam er een minimum van 1800 à 3000 BEF uit de bus, naargelang van de categorie van gemeenten. Wie echter meer dan tweederde van het minimum verdiende betaalde alsnog een forfaitaire bijdrage van 12 BEF. Deze solidariteitscontributie moest voorkomen dat een te ruim vrijgesteld minimum (sic) als de belastingvrijstelling voor een bepaalde klasse overkwam. De bedragen lagen ook mijlenver verwijderd van het in 1901 door Hector Denis becijferde minimum van 1200 BEF, onmiddellijk na WO I het equivalent van 6000 BEF. ⁽²⁷⁾ Hiermee was de basis gelegd voor een van de meest fundamentele kenmerken van het Belgisch belastingstelsel, namelijk de zeer lage vrijgestelde minima. Tijdens het interbellum trachtten de socialisten wel hieraan te verhelpen, maar hun voorstellen stuitten telkens op een conservatieve oekaze. Hun meest succesvolle demarche greep plaats tijdens het kabinet Pouillet-Vandervelde in 1925, toen de minima van bedrijfsbelasting en aanvullende belasting van elkaar werden losgekoppeld, waardoor voor deze laatste het gros van de belastingplichtigen voortaan was vrijgesteld.

Na WO II zagen de diverse regeringen in lage minima en de niet-aanpassing van de

belastingen aan de levensduur een uitgelezen middel om de staatsinkomsten op te krikken, dit ondanks aandringen van ABVV en ACV om de evolutie van de levensduur in het belastingstelsel te weerspiegelen. In 1948 verdubbelde het vrijgestelde minimum tot 14.400 BEF in vergelijking met 1938, ver beneden de muntontwaarding, want een volledige aanpassing zou het minimum op 24.696 BEF gebracht hebben. Voor hogere inkomens daarentegen was de compensatie wel volledig, want een vooroorlogs inkomen van 150.000 BEF betaalde zowat 8% belasting, evenveel als een vergelijkbaar inkomen van 500.000 BEF na de oorlog. Voor het jaar 1945 betekende dit dat inkomsten tussen 10.000 en 25.000 BEF samen meer dan een kwart van de bedrijfsbelastingen ophoestten (of 15,8 miljard BEF) daar waar deze inkomens eigenlijk belastingvrij hoorden te zijn. Ook nadat de moeilijkste naoorlogse jaren achter de rug waren zette deze tendens door.⁽²⁸⁾ Zelfs toen de socialisten met de liberalen regeerden bleven de minima onveranderd, de belastingen niet-geïndexeerd. Dit resulteerde in vergelijking met de buurlanden in een globaal lage belastingdruk die schril contrasteerde met de hoge heffingen op arbeiderslonen.⁽²⁹⁾ Tijdens de regering-Van Acker lanceerde het ACV een campagne om de belastingen te indexeren, wat uiteraard niet vrij was van politiek opportunisme. Na de regeringsswissel nam het ABVV die rol over, maar de toenemende verslechtering van de staatsfinanciën zorgde in 1959 voor slechts een marginale aanpassing. Wie gedacht had dat de fiscale hervorming van 1962 eindelijk deze sluipende taksverhoging uit de wereld zou helpen, kwam bedrogen uit. De indexering van de belastingen kwam niet in de wet en de minima werden opgetrokken tot het peil dat de socialisten in... 1951 als amendement op het ontwerp-Van Houtte hadden voorgesteld.

Socialisten aan het fiscale roer

Een van de meest opvallende fenomenen in de betrokken periode was het feit dat de titularis op het ministerie van Financiën stevast uit katholieke of liberale hoek kwam, zich het aureool van expert aanmat, wat een waarborg heette te zijn voor deskundigheid en onpartijdigheid, maar in feite een rechtstreekse affiliatie was van het financieel-economisch establishment. Diep in de jaren 1930, nadat de zwaarste crisisjaren voorbij waren, werd Hendrik De Man (1885-1953) als eerste socialist titularis op het departement van Financiën in de tweede regering-Van Zeeland (1936-1937). Die benoeming was voor hem evenwel een vergiftigd geschenk, opgedrongen door de partijtop en in de eerste plaats door 'patron' Vandervelde die eropuit was De Man aan prestige te doen inboeten. Maar ook Spaak zag zijn concurrent liever binnen dan buiten de regering. Hoe dan ook, De Man werd al onmiddellijk geconfronteerd met een oplopend overheidstekort, wat de plannen voor een fiscale vereenvoudiging meteen sterk reduceerde. Hij werd bijgevolg verplicht nieuwe middelen te zoeken

wat helemaal niet paste bij zijn temperament en hij liet zich dan ook ontvallen: *"La simplification fiscale, une meilleure répartition, je n'ai jamais caché que je me sens pas l'homme pour faire cela, parce que cela m'intéresse moins."*⁽³⁰⁾ Na de regeringsswissel in de herfst van 1937 (kabinet-Janson) liep de budgettaire toestand zodanig uit de hand dat De Man voor meer dan 1 miljard nieuwe fiscale plannen op tafel legde. Niet alleen de omvang verbaasde, ook de verdeling wekte onder meer bij de katholieke voorman Pierlot grote verwondering. Zowat driekwart van de nieuwe inkomsten kwam ten laste van de meer gegoeden, de rest was voor rekening van rokers en drinkers. Blikvangers waren een verhoging van de grondbelasting, de invoering van een militaire taks⁽³¹⁾, diverse aanpassingen op het vlak van de roerende inkomsten, de toepassing van een globaal progressief tarief in plaats van een getrapt in de APB, een verhoging van de tarieven in de supertaks, een supplementaire taks op feitelijke monopolieondernemingen, een eveneens aanvullende taks op het geheel van de nalatenschap, een gelijke fiscale behandeling van uitgekeerde en gereserveerde winsten, een hervorming van de bedrijfstaks van beheerders en commissarissen van vennootschappen⁽³²⁾ en een verhoging van vaste en proportionele registratierechten.

Tot een discussie over deze toch wel opmerkelijke aanpak kwam het echter niet. De Man nam ontslag, officieel wegens gezondheidsredenen, maar zijn eigen versie wierp een verhelderend licht op de werkelijke reden: *"Comme j'avais la conviction que sur ces projets fiscaux, le gouvernement se casserait, j'avais l'intention de partir là-dessus, parce que je considère que pour les socialistes c'était une excellente question."* Het ontslag groeide niet uit tot een splijtzwam voor de regering. De conservatieven beschouwden het vertrek als een grote overwinning: *"La défaite de la plus grande machine de guerre que le parti socialiste ait montré contre nous."*⁽³³⁾ De christen-democraten zwegen de inhoud van de fiscale voorstellen dood. Hiermee was de BWP voor een dubbele uitdaging gesteld: een opvolger vinden voor De Man en een andere inhoud geven aan de fiscale projecten die duidelijk niet door het conservatieve deel van de coalitie gesmaakt werden. Omdat De Man blijkbaar zijn voorstellen zonder enige ruggespraak had uitgewerkt, was Jules Merlot (1885-1959), gedoodverfd opvolgingskandidaat, niet zomaar bereid diens taak voort te zetten: *"Je ne suis pas de taille à porter un costume de domestique."* Bovendien was er aan het Hof nogal wat *"résistance"* tegen zijn kandidatuur, want hij was een groot voorstander van de supertaks. Uiteindelijk viel de keuze op de Brusselse hoogleraar Eugène Soudan (1880-1960). Hij verving het grootste gedeelte van de belastingverhogingen in de roerende en onroerende sector door een mobiele bijbelasting, een crisistaks die een aanzienlijke inbreng van de lagere inkomenscategorieën impliceerde. Van De Mans plannen op het vlak van de successierechten bleef niets meer over. De extrataxatie van de ondernemingen bleef wel overeind, maar met andere toepassingsmodaliteiten. Toch bleek dit pakket voor de katholieke conservatieven globaal onaanvaardbaar en ze lieten de regering er dan ook over struikelen.

Na deze prominente socialistische aanwezigheid op het departement van Financiën zou

men tot 1961 moeten wachten om nog een socialist verantwoordelijkheid te zien dragen in fiscale aangelegenheden. In het kabinet-Lefèvre-Spaak dat in 1961 werd gevormd, nam Franz Tielemans (1906-1962) de functie van adjunct-minister van Financiën waar. Alhoewel hij mee aan de wieg stond van de fiscale hervorming van 1962, kon men moeilijk gewagen van een van de architecten, daarvoor was de socialistische inbreng te gering. De adequate vaststelling van alle vormen van inkomsten en een afdoende controle daarop, waren precies de twee rechtvaardigheidscomponenten van een beleid waaraan het grotendeels ontbrak. De forfaitaire stelsels bleven bestaan, het onroerend inkomen werd uit de globalisatie gelicht en de vaststelling van de roerende inkomsten was allesbehalve waterdicht. Maatregelen om de fraude te bestrijden werden grotendeels buiten de hervorming gehouden, ondanks de werkzaamheden van een commissie die precies met de uitwerking van ontduikingsmechanismen was belast. Spilaanslagvoeten waardoor de progressie in de laagste schalen werd afgeremd kwamen er niet, evenmin als een behoorlijk vrijgesteld minimum en een indexering van de belastingschalen. Over het behoud van de proportionele aftrekken voor personen ten laste en de herinvoering van de cumulatie van de inkomens hadden we het reeds eerder. Het was in die omstandigheden niet verwonderlijk dat vanuit linkse hoek, onder meer via *La Gauche*, de adjunct-minister zwaar op de korrel werd genomen, mede omdat hij geen rekening hield met het gemeenschappelijk fiscaal platform dat door de twee grote vakorganisaties in de aanloop naar de hervorming was opgesteld.

Slotbeschouwing: socialistische fiscale doctrine een lege doos?

In 1946 wees het socialistisch Nederlands Tweede-Kamerlid J. Hofstra reeds op het quasi ontbreken van een mondiale sociaal-democratische fiscale doctrine⁽³⁴⁾ en ook in België kwam historicus V. De Ridder tot hetzelfde besluit: *“Waar wij hoger van socialistische afzijdigheid gewaagden, zijn wij trouwens mild geweest. Inderdaad, wanneer men de evolutie van de Belgische belastingpolitiek sedert de laatste oorlog overschouwt, ... zou men ongetwijfeld een scherpere uitdrukking kunnen gebruiken.”*⁽³⁵⁾ Deze analyse legde niet alleen de vinger op een pijnlijke maar feitelijke realiteit, maar wees tevens duidelijk op de tekortkomingen van de herverdelingspolitiek. Zoals we reeds bij de aanvang vermeldde, bestond die uit twee onderdelen waarvan het eerste - de eerlijke toepassing van het capaciteitsbeginsel - van langsom meer in de vergetelheid raakte door een ongebreidelde compromispolitiek en bij hoofde van socialistische beleidsverantwoordelijken plaats maakte voor de garantie van de globale overheidsfinanciering met daaraan gekoppeld de budgettaire uitgavenpolitiek. Daarbij werd uit het oog verloren dat de twee complementair werken en dat het loslaten van de capacitaire spelregels of een gedeelte ervan - juiste vaststelling van alle inkomsten en toepassing van progressieve tarieven - contraproductief uitpakte voor de lage en middeninkomens van loontrekkers. Aangezien een groot aantal inkom-

sten ofwel slechts gedeeltelijk ofwel helemaal niet werd vastgesteld, viel het grootste gewicht op die inkomsten die wél volledig aangegeven werden, en dit om de globale overheidsfinanciering op peil te houden. Vandaar dat de minima laag werden gehouden en dat de progressie veel sterker was in de laagste regionen van de inkomstenschalen dan in de hoogste. De niet-indexering van de belastingschalen scherpte die anomalie alleen maar aan. Wat baatte het van de loonindexering - toch ingevoerd om de koopkracht te beschermen - een heilige koe te maken als de resultaten ervan grotendeels door de fiscale heffingen werden afgeroomd? Een groot aantal bescheiden inkomenstrekkers betaalden inkomstenbelasting daar waar ze eigenlijk hadden moeten zijn vrijgesteld. Daartegenover stonden grote inkomsten die slechts zeer gedeeltelijk werden aangegeven en nauwelijks gecontroleerd, waardoor de inkomstenongelijkheid nog toenam. Wat de sociale hand uitdeelde werd grotendeels via de fiscale teruggenomen.

Na WO II verminderde de focus op de fiscale herverdeling nog door de invoering van de RMZ. De weinige socialistische klemtonen die tijdens het interbellum waren opgemerkt, verdwenen. Door de aandacht meer en meer te richten op de midden-groepen werd het fiscale discours in toenemende mate afgevlakt. Zo verdedigden de socialistische forfaitaire belasting voor kleine zelfstandigen, veranderden ze niets aan de forfaits voor de landbouw, verhoogden ze de indirecte belastingen en veranderden in minder dan een decennium principieel van mening omtrent de decumulatie. Bovendien opteerden ook zij voor de weg van de minste weerstand door de reeds eerder vermelde onvolledige aanpassingen aan de levensduurte. Communicatief zat de socialistische familie al in een even grote dualiteit. Reeds tijdens het interbellum werd naar de achterban toe een heel ander discours geproclameerd dan wat in de praktijk gerealiseerd werd. Weliswaar gold hier de verzachtende omstandigheid van de moeilijke politieke verhoudingen, maar het bleef toch een vaststelling dat de socialistische enkel fiscaal probleem ooit een politiek breekpunt maakten. Integendeel, van langsom meer opteerden ook zij voor een fiscale onderhandse besluitvorming, die hen deed aansluiten bij de gebruiken van de conservatieven en hun achterban. Toen in 1961 de fiscale hervorming in de steigers stond, opteerde niet alleen de CVP aanvankelijk voor een kaderwet die het parlement terzijde schoof, begrijpelijk als men de posities van de standen bekeek, maar pleitte ook de BSP voor een gelijkaardige formule. Het gemak waarmee tijdens onderhandelingen principiële punten als de opstelling van een vermogenskadaster, de opheffing van het bankgeheim, de controle op dividendboderellen, een adequate fiscale controle enz. werden opgegeven, versterkt alleen maar de overtuiging van een transactionele ad-hocpolitiek die weinig principieel geïnspireerd was. Reeds in de jaren 1920 was dit gebleken toen de fiscale gunstbehandeling van onder meer religieuze congregaties waartegen de toenmalige BWP zich sterk afzette, via de toepassing van de VZW-reglementering veralgemeend werd tot politieke instellingen. Plots werd dit systeem aanvaardbaar, ook al breidde het vooroorlogs gunstregime alleen maar uit en kostte het de gemeenschap handenvol geld.

Het is slechts een van de vele voorbeelden.

Wie zoekt naar een van de oorzaken van de kloof tussen burger en politiek of wie het democratisch deficit wil begrijpen, hoeft zich slechts te verdiepen in de fiscale geschiedenis van dit land.

(1) Indirecte belastingen taxeren gebeurtenissen (materiële feiten of juridische handelingen). In de praktijk bestaan twee grote categorieën: de verbruiksbelastingen (douane- en accijnsrechten) en de belastingen op juridische handelingen of feiten. Tot deze laatste groep behoren de registratie-, successie-, hypotheek-, griffie- en zegelrechten. De met het zegel gelijkgestelde taksen werden in de jaren 1920 ingevoerd. De belangrijkste was de overdrachtstaks, die bij elke overdracht van goederen of diensten werd geheven. Aanvankelijk bedroeg het tarief 1%, net vóór de invoering van de BTW in 1971 was dit opgelopen tot 7%. Het grote bezwaar was dat bij elke overdracht de totaliteit van de goederen (diensten) belast werd, een euvel dat door het regime van de belasting op de 'toegevoegde' waarde (BTW) werd verholpen.

(2) ALGEMEEN RIJKSARCHIEF (ARA), Ministerraad, 13.10.1919, filmcode 2010.

(3) C. MAIER, Recasting bourgeois Europe, stabilisation in France, Germany and Italy in the decade after World War I, Princeton: Princeton University Press, 1975.

(4) Het gemiddelde aandeel van de indirecte taxatie in de globale belastingontvangsten lag tijdens het interbellum op 57,64%, tussen 1945 en 1962 op 51,68%.

(5) IEV, BSP-Bureau, 19 april 1961.

(6) Pas de découragement. In: La Gauche, 13.05.1961.

(7) IEV, BSP-Bureau, 15 april 1954.

(8) IEV, Archief Max Buset, nr. 46/c, Deswarte aan Deraedt (voorzitter fiscale commissie BSP), 21 juni 1950.

(9) KADOC, CVP-Nationaal, nr. 2.4.10.4/12, 29 mei 1948.

(10) Duitsland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjechoslowakije, Noorwegen, Griekenland, Polen, Italië, Roemenië, Rusland, enz. In Groot-Brittannië voerde de laboureggering de maatregel in, maar na de verkiezingen van december 1918 schaften de overwegend uit conservatieven bestaande unionisten hem af. In Frankrijk raakte het ontwerp van minister van Financiën Klotz niet door de commissie, omdat alleen de socialisten hem steunden. In Zwitserland

werd een matig ontwerp bij referendum weggestemd.

(12) KADOC, Papieren Louis Delvaux, 1.1.2.1/1, Comité général de l'Union Catholique Belge, 15 december 1921.

(12) IEV, BSP-Bureau, 22 juni 1944.

(13) In dit verband moet gewezen worden op de rol van een aantal religieuze congregaties die in het kader van de vrijstelling waarvan VZW's genoten als witwaskantoor fungeerden. De disponibilititeiten van de banken waren vrijgesteld. Meubels, juwelen en collecties waren niet onderworpen, terwijl precies een groot gedeelte van het 'zwart oorlogsgeld' daarin was geïnvesteerd. Handelsfondsen ontsnapten eveneens, wat onder meer toeliet grote beboste percelen onder te brengen in een dergelijk fonds. Grote gerealiseerde fortuinen verdwenen ook in de zgn. "boîtes de nuit" en werden niet belast.

(14) KADOC, Papieren André Dequae (PAD), nr. 848/3: Réunion d'un comité restreint au sujet de la réforme fiscale (s.d.). Het comité kwam bijeen op 31 maart, 1 en 4 april 1961.

(15) Parlementaire Handelingen Senaat (PHS), 1919/1920, 23 juli 1920, p. 648.

(16) Parlementaire Handelingen Kamer (PHK), 1922/1923, 25 juli 1923, p. 2351.

(17) Parlementaire Stukken Kamer (PSK), 1922/1923, nr. 220, p. 1081.

(18) ARA, Papieren Theunis (PTH), nr. 024, rapport Brusselmans (Katholiek). In de vijf jaren tussen 1920 en 1924 werd op een potentieel van 8320 miljard BEF aan geïnde aandelencoupons en obligatie-intresten slechts 2604 miljard BEF of 31,29% aangegeven.

(19) Resultaat kadastrale perequatie: bedrag KI (in miljoenen BEF):

Vóór (1930)	Na	Evolutie
Globaal KI 3 680	6 847 (1934)	+ 76%
Ongebouwd KI	741	815 (1937) + 10%

(20) In rechte lijn gold het KI, in collaterale lijn de venale waarde (dit is de verkoopwaarde van een onroerend goed bij gedwongen verkoop).

(21) PHK, 1918/1919, 17 september 1919, p. 1620.

(22) P. de LIEDEKERKE, Contre les impôts personnels, le point de vue de M. de la Palice, Bruxelles: A. Dewit, 1930, p. 29.

(23) P. HARMEL, La famille et l'impôt en Belgique, Tournai-Paris: Casterman, 1945.

(24) In de bedrijfsbelasting ging de aftrek voor één persoon ten laste van 2 naar 5%, voor vijf personen ten laste van 32 naar 50% en voor acht personen ten laste van 62 naar 100%.

(25) Cf. de amendementen op de wet van 14.02.1950 van de socialistische senatoren Harmegnies en Doutrepoint; wetsvoorstel-Van Hellemont nr. 173 (PSK 1949/1950); Amendement De Sweemer op de wet van 08/03/1951, enz.

(26) PHK, 1961/62, 15.06.1962, p. 4: tussenkomst Mev. Fontaine-Borguet (PSB).

(27) PSK, wetsvoorstel Denis nr. 23, zitting 6/12/1901; V. JANSSENS, De Belgische Frank, p. 419: koopkracht BEF (1914=100): 1901:88; 1920:455.

(28) KADOC, ACW, nr. 7.4/50.2: gevolg van de niet-indexering van de belastingschalen: vergelijking netto-belastbare inkomens met dezelfde koopkracht.

Inkomen 1937Aanslagvoet (%)	Inkomen 1954Aanslagvoet (%)	Verhogingscoëfficiënt		
8 000 BEF	0,5	40 000 BEF	6,12	12,2
10 000 BEF	2,15	50 000 BEF	8,12	3,8
20 000 BEF	3,27	100 000 BEF	15,95	4,8
36 000 BEF	6,17	180 000 BEF	22,4	3,6
50 000 BEF	7,83	250 000 BEF	22,82	2,9
100 000 BEF	10,29	500 000 BEF	32,66	3,2

(29) IEV, 'La charge fiscale', note 29/10/1959.

België	Nederland	Frankrijk	West-Duitsland
Fiscale en parafiscale druk (% BNP)	23	30	32
	34		
Belastingdruk op loon staalarbeider	5,62	3,74	0,2
	3,85		

(30) IEV, Bureau du CG, 07.11.1937.

(31) Na WO I dacht men in Belgische administratieve kringen aan de instelling van een belasting voor diegenen die op de een of andere wijze hun legerdienst niet vervuld hadden. Men opperde zelfs

de mogelijkheid om vrijgezellen te belasten, evenals gezinshoofden die na 20 jaar huwelijk nog geen mannelijke erfgenamen hadden(!). Dit idee werd wegens administratieve complicaties verlaten, maar in de aanloop naar WO II dook het opnieuw op. De wet van 10 januari 1940 op de militaire taks zou evenwel nooit operationeel worden. De militaire taks was overigens niet alleen een Belgisch fenomeen, maar werd na WO I in een aantal Europese landen toegepast.

(32) Commissarissen waren de voorlopers van de huidige commissarissen-revisors, die moesten toezien op de inhoudelijke en vormelijke correctheid van de jaarrekening van belangrijke ondernemingen.

(33) Pierre Nothomb in La Libre Belgique, 11.04.1938.

(34) J. HOFSTRA, Socialistische belastingpolitiek, Amsterdam: NV De Arbeiderspers, 1946.

(35) V. DE RIDDER, De hervorming van het Belgische belastingstelsel. In: Socialistische Standpunten, 6(1959), p. 483-484.

De Socialistische Arbeiders Radio-Omroep voor Vlaanderen (SAROV)

Martine Vermandere, Amsab-ISG-Centrum Antwerpen

In een vorig nummer van Brood & Rozen schetste Jan Ceuleers vijftig jaar Vlaamse televisie waarbij 'de politiek' graag een vinger in de pap hield. Hoe dit groeide, wordt duidelijk uit de geschiedenis van de Vlaamse radio. SAROV had een kort - elfjarig - bestaan, een Moeder en een Jefke dat eigenlijk Luc Philips heette! Het verhaal van SAROV aan de hand van enkele stukken uit het archief van Amsab-ISG-Centrum Antwerpen.

Na enkele experimenten in 1913 en 1914, begon de eigenlijke Belgische radiogeschiedenis op 24 november 1923 met een uitzending van Radio-Belgique, gelanceerd door de firma Société Belge de Radio électricité (SBR) om de verkoop van haar ontvangst-toestellen te promoten. Gezien Radio-Belgique een Franstalige aangelegenheid was, ontstonden er al vlug Vlaamse initiatieven die als de voorlopers van de naoorlogse gewestelijke omroepen kunnen worden beschouwd. Naar Nederlands voorbeeld ontstonden ook ideologisch gekleurde omroepverenigingen: de Katholieke Vlaamse Radio-Omroep (KVRO) en de Socialistische Arbeiders Radio-Omroep voor Vlaanderen (SAROV). Later gevolgd door de Liberale Radio-Omroep (LIBRADO) en de Vlaamse Nationale Radio-Vereniging (VLANARA). Radio zou dan ook het propagandamiddel bij uitstek worden: in 1930 telde men 76.872 radio's in België, in 1939 waren dat er al 1.148.659.

In januari 1926 werden te Gent de eerste grondslagen gelegd van de Gentsche Socialistische Radioclub. Die had enkel tot doel in de volkshuizen aan te leren hoe men een radio in elkaar knutselde gezien de toenmalige winkelprijs van een radio: 1500 à 2000 fr.! Twee jaar later werd in volkshuis De Koöperateur te Antwerpen de Socialistische Club van Radioliefhebbers opgericht waar men wel onmiddellijk wou beginnen met uitzenden-

Moeder Sarov, 1936

gen. Een eerste verzoek aan Radio-Belgique om, mits betaling, een Vlaams socialistisch programma te mogen organiseren, werd echter afgewezen. Op zaterdag 12 mei 1928 kon men wel van start gaan dankzij de solidariteit van de Nederlandse zender VARA (Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs). Naast een rede van Edward Van Eyndonck en een spreekbeurt van Camille Huysmans over *De cultuurgemeenschap van Vlaams-België en Nederland* werden Vlaamse volksliederen vertolkt. Radio-Belgique besloot hierna toch uitzendingen te verkopen maar dit ging boven de financiële mogelijkheden van de Antwerpse groep. Een Federatie van Radioliefhebbers drong zich op. Op 14 juli 1929 was dit een feit: SAROV werd officieel opgericht te Gent. SAROV werd rechtgehouden door de bijdragen van de leden, verenigd in plaatselijke afdelingen. Het lidmaatschap bedroeg aanvankelijk 2,5 fr. Ook giften en storting en toelagen van vakbonden, coöperatieven, de mutualiteiten enz. hielden de omroep in de ether.

Op 18 juni 1930 werd het Belgisch Nationaal Instituut voor Radio-Omroep (NIR) opgericht, een openbare dienst. Redenen hiertoe waren onder meer de druk van Vlaamse zijde om inspraak te krijgen in de omroep en de vrees om de politieke en ideologische invloed van dit nieuwe massamedium in handen te laten van een privé-maatschappij als Radio-Belgique. In de doelstellingen van het NIR stond het *“zorgen voor radio-uitzendingen door middel van het woord, de muziek, klanken, beelden, en over het algemeen, alle seinen of berichten van welke aard ook”* en dat men zodoende *“beroep zou doen op inrichtingen, groeperingen of personen die, door hun mededelingen, bij het publiek belangstelling konden wekken”*. Dit betekende dat het NIR een beroep deed op de omroepverenigingen, waaronder SAROV die - net zoals de katholieke omroepvereniging - elke week twee uren zendtijd kreeg in de vooravond en twee uren in de avond.⁽¹⁾

Alle grote feestelijkheden van de socialistische arbeidersbeweging werden uitgezonden door SAROV. Camille Huysmans bracht er een ontroerend verslag van zijn verblijf in Spanje tijdens de Spaanse Burgeroorlog en Ernst Busch zong er strijdliederen voor de microfoon.

Op 17 september 1931 verscheen ook een programmablad *Radiobode*. Het was een weekblad met informatie over de omroep en in veel mindere mate een propaganda-blad dan het sedert 1929 verschijnende maandblad/huisorgaan *Sarov*. Een rubriek die veel bijval kende was *Moeder Sarov's hoekje*. Eén van de populairste uitzendingen van SAROV was het kinderuurtje met Moeder Sarov. Via de kinderen werden immers ook de mama's bereikt. Leen Van Marcke en Armand Suls schreven samen met Helene Sarfati ofte Moeder Sarov de teksten van het kinderuurtje.⁽²⁾

Helene Sarfati was aanvankelijk actief in het Willemsfonds en in de jeugdafdeling van de Vlaamschen Kring in Mariaburg. Zij werkte ook voor de joodse weldadigheidsinstelling de Centrale in Antwerpen. Waarschijnlijk kwam zij ook in contact met de socialistische beweging via haar man, een Portugees-joodse diamanthandelaar. Bij de eerste leden van SAROV waren veel diamantbewerker omdat zij, dankzij hun goed loon, het eerst een radiotoestel konden aanschaffen. De eerste secretaris van SAROV,

Jef Groesser, was ook bestuurslid van de Antwerpse Diamantbewerkerbond.

Luc Philips speelde in Mariaburg, waar hij als kind woonde, in zaal Rio aan de Kapelsesteenweg bij de amateurtoneelkring Ons Streven. Zijn talent viel mevrouw Sarfati op. Als 'Jefke van Sarov' belandde hij in de Brusselse studio van waaruit elke dinsdag in de vooravond het kinderuurtje in de ether ging. Jefke van Sarov bracht met vuur de puurste arbeiderspoëzie. Luc Philips getuigt: *“Ik reed met de fiets naar het Centraal Station in Antwerpen, waar mevrouw Sarfati en Marieke, een meisje dat ook mee speelde, op mij wachtten. Dan reden we met de stoomtrein naar Brussel. Die stopte op het Rogierplein. Ik weet nog dat ik daar elke keer een witte beuling kreeg. [...] Ik deed dat enorm graag, maar het was loodzwaar. Het was elke dinsdag ten vroegste een uur of tien voordat we met de stoomtrein, die overal stopte, terug in Antwerpen waren. Dan moest ik nog met de fiets naar Mariaburg.”*⁽³⁾

Met diezelfde medewerkers ging men 's zondags naar verschillende plaatsen in Vlaanderen waar men telkens voor een groot publiek live het programma bracht en liedjes zong met accordeon.

Moeder Sarov bezat thuis een groot museum met geschenken die ze van de kinderen kreeg. Dit museum was haar grote trots. Zij is nooit voor haar werk bij SAROV betaald geworden, zij weigerde dit. In 1943 overleed Moeder Sarov. Ze werd gearresteerd door de Duitsers die haar joodse man zochten. Omdat ze hem niet meteen vonden, hadden ze haar haar in brand gestoken. Haar man werd toch gevonden en probeerde nog zelfmoord te plegen. Helene of Ruth, zoals haar joodse naam was, kwam via het hospitaal in de gevangenis terecht. Tijdens haar gevangenschap had ze het zwaar te verduren. Na haar vrijlating verbleef ze in het Augustinusziekenhuis te Elsdonk waar ze overleed. Van haar man heeft ze niets meer gehoord.⁽⁴⁾

Op 20 oktober 1946 werd op het graf van Helene Sarfati op het kerkhof van Mariaburg een monument onthuld.⁽⁵⁾

SAROV was de laatste keer in de ether op 7 mei 1940, nadat op 1 mei nog een programma was uitgezonden tegen de oorlog vanuit het Sportpaleis van Antwerpen. Op 4 juni 1940 werden de kantoren van SAROV door de bezetter vernield. Dit was meteen het einde van SAROV. Na de oorlog werd door een nieuwe radiowet overleg voorzien tussen de vertegenwoordigers van de voornaamste gezindheden waardoor geen beroep meer werd gedaan op de omroepverenigingen.⁽⁶⁾

(1) Amsab-ISG-Centrum Antwerpen, Klein Archief, Nota van Wilfried Bertels over SAROV, 23.562.

(2) Amsab-ISG-Centrum Antwerpen, Archief CESCO, stukken betreffende radio en televisie, 2.6.4.

(3) Gazet van Antwerpen, 25.01.1990, Archief Wim Geldolf, 22.120.

(4) E. SCHMIDT, Geschiedenis van de Joden in Antwerpen, Antwerpen: SM Ontwikkeling, 1963, p. 207-208.

(5) Dossier Hulde Komiteit Moeder Sarov, Archief CESCO, 31.124.

(6) Sirt Communicator. Tijdschrift van het socialistisch instituut voor radio en televisie, s.d., Archief CESCO, 2.6.4./20.

**‘Op deze rots kan je een Kerk bouwen’
Inventaris van het archief van de Société Générale Coopérative /
Algemene Coöperatieve Vennootschap, later SGC-Coop Belgique
/ ACV-Coop België (1924-1992) en haar voorganger het Office
Coopératif Belge (1909-1935)**

Bart De Nil en Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Toegegeven, het is leuk om na een jaar van hard labeur de vruchten van je arbeid te kunnen tonen. Nochtans is het in deze tijden waarin het erfgoedbeleid synoniem is van ‘publiekswerking’, ‘communicatie’ en ‘evenementen’ niet vanzelfsprekend om eens uit te pakken met verwerkingsresultaten die je pas na een lange periode kan presenteren. Want vaak wordt vergeten dat achter een wetenschappelijk verantwoorde inventaris een zware investering van tijd én vooral kennis staat. Het is dan ook godgeklagd dat het beroep van archivaris niet is erkend met als gevolg dat elke papierverzamelaar zich archivaris kan noemen. En dat onder druk van tijd en dadendrang veel geautomatiseerde ontsluitingsresultaten slechts het niveau van een aanwinstenbestand halen. Met deze korte klaagzang willen we benadrukken dat een inventaris zoals we die nu voorstellen de noodzakelijke hoeksteen vormt van een degelijk en toekomstgericht erfgoedbeleid.

De Gentse Vooruit, het Antwerpse Koöperatief Verbond en het Brusselse Maison du Peuple zijn huishoudnamen voor wie maar enigszins vertrouwd is met de geschiedenis van de coöperatie in België. Veel minder bekend is het feit dat deze en andere socialistische coöperaties onder de vleugels schuilden van een drietal koepelorganisaties, met name de Fédération des Sociétés Coopératives Belges (FSCB), de Société Générale Coopérative (SGC) en haar rechtsvoorganger het Office Coopératif Belge (OCB). Als koepelorganisaties groepeerden deze drie een op het eerste gezicht heterogene verzameling van lokale coöperaties. De bundeling van hun krachten was dan ook in de eerste plaats terug te brengen tot eenzelfde politieke overtuiging. Naast hun morele opdracht speelden ze ook nog een - ondergeschikte - rol als groothandels- en productiecoöperatie.

De archieven van deze koepelorganisaties werden in 2003 naar aanleiding van een FWO-project met het oog op de valorisatie van het bronnenmateriaal van de coöperatieve beweging in Vlaanderen (1880-1980) en na de onvermijdelijke omzwervingen, samengebracht in Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis. Het archief van de FSCB kon vrij gemakkelijk van dat van de andere twee archiefvormers afgescheiden worden en werd in een afzonderlijke inventaris opgenomen.⁽¹⁾ De resterende archieven van SGC en OCB, die samen het gros van het materiaal vormden, konden onmogelijk van elkaar gescheiden worden zonder onherstelbare schade voor de onderzoekers en werden dus samen in één inventaris ondergebracht. Dit bleek geen eenvoudige opdracht, maar na een drietal jaren kan dan eindelijk het resultaat van deze inventarisatieopdracht voorgelegd worden. Om het belang van het SGC/OCB-archief te benadrukken, lijkt het interessant om nog even stil te staan bij de geschiedenis van deze twee archiefvormers, beide belangrijke actoren van de intussen bijna ter ziele gegane coöperatieve beweging in België.

Het Office Coopératif Belge

Het OCB ontstond eigenlijk uit de Raadgevende Kamer van de FSCB. Hoewel het statutair nog steeds van zijn moederorganisatie afhankelijk was, ging het vanaf 1909 autonoom opereren. Zijn bevoegdheid en werking werden geregeld door een intern reglement.⁽²⁾ Het OCB had als voornaamste opdracht het *“verspreiden van de coöperatieve idee”*, met andere woorden: propaganda en externe relaties. Er werd elk jaar een congres georganiseerd waarop de ontwikkeling van de coöperatieve zaak werd besproken en een discussie over de doctrine werd gehouden.⁽³⁾ Deze verzelfstandiging werd nog verder bestendigd door de ruimtelijke scheiding: de FSCB trok naar Antwerpen, terwijl het OCB te Brussel bleef. Pas in 1920 werd het OCB een afzonderlijke coöperatieve vennootschap met eigen statuten (al bleef de raad van beheer identiek met deze van de FSCB). Vier jaar later werd zijn werking verder uitgehouden door de oprichting van de SGC en de splitsing in enerzijds de vzw OCB, met als taak de algemene problemen van de coöperatie (in feite voornamelijk propagandavoering, waaronder de uitgave van een maandblad), en anderzijds het Office Coopératif Technique, met als taken het beheer van het meubelmagazijn en de bibliotheek.⁽⁴⁾ In 1935 werd het in het kader van de reorganisatie van de socialistische coöperatieve beweging zelfs helemaal opgeslorpt door deze nieuwe koepelorganisatie.

Aansluiting bij de FSCB, en dus ook bij het OCB, was onderworpen aan twee voorwaarden: kandidaat-leden moesten het statuut hebben van een coöperatieve vennootschap en aangesloten zijn bij de Belgische Werkliedenpartij.⁽⁵⁾ Ondanks, of wegens deze verplichting bleef de invloed van deze nationale organen aanvankelijk zeer klein: *De Belgische Samenwerking*, het maandblad van het OCB, haalde amper een oplage van 6000 à 6500 exemplaren, tegenover 35.000 voor *Vooruit* en 52.000 voor het dagblad van de Union Coopérative te Luik.⁽⁶⁾

De Société Générale Coopérative

De creatie van een nieuwe vennootschap met als taak de *“oprichting en exploitatie van winkels, magazijnen en fabrieken”* had in de eerste plaats de bedoeling de centralisatie van de coöperatieve productie op nationaal niveau te bekomen. In tegenstelling tot FSCB en OCB was aansluiting bij de BWP niet meer verplicht, dienden kandidaat-leden het statuut van coöperatie niet meer te hebben en waren de aankopen en productie van de SGC niet voorbehouden voor de aangesloten leden.⁽⁷⁾ Al snel zou de SGC haar voorgangers gaan overvleugelen en wegdrukken. De concentratiebeweging ging gepaard met een sterke stijging van het aantal leden: van 270.189 aangesloten gezinnen in 1924 evolueerde dit getal naar 305.197 in 1938 (ongeveer 1/5 van de totale Belgische bevolking). Parallel met deze kwantitatieve groei realiseerden de verbruikskoöperaties ook een belangrijke kwalitatieve sprong. Onder impuls van de federatie moesten alle lokale coöperaties evolueren van broodbakkerijen naar echte consumptiecoöperaties met een compleet gamma huishoudartikelen. Dergelijke trend was weliswaar bij de grote maatschappijen al voor 1914 ingezet maar vanaf 1918 drong men er meer dan ooit op aan: *“Chaque société s’organisera pour fournir à ses membres non seulement le pain, mais toutes les denrées alimentaires, les boissons, le vêtement, le chauffage, et tout ce dont on a besoin dans les ménages, afin qu’elle soit réellement le SEUL ORGANISME COMMERCIAL pourvoyant aux besoins des travailleurs.”*⁽⁸⁾

Hoezeer echter de verbruikskoöperaties tijdens de tweede helft van de jaren 1920 nog groeiden, de coöperatieve droom zou on vervuld blijven. De euforische en schijnbaar onbegrensde expansie - het duidelijkst zichtbaar in de enorme investeringen van de verbruikskoöperaties in nieuwe immobielen - werd begin jaren 1930 abrupt tot stilstand gebracht door een periode van diepe economische depressie. Deze crisis was gekenmerkt door een hoge werkloosheid en een stijgende levensduurte. Gevolg was een stijgende ongerustheid in arbeiderskringen, die vreesden voor een confiscatie van hun spaargelden. Opeenvolgende golven van deposito-afhalingen bij de plaatselijke coöperatieve spaarkassen en de almaar slinkende inkomsten uit de in moeilijkheden verkerende ‘rode fabrieken’ leidden tot ernstige kastekorten en de uiteindelijke val van de Belgische Bank van den Arbeid (BBA) op 20 maart 1934.⁽⁹⁾

Het faillissement van de BBA had een verregaande reorganisatie van de coöperatieve beweging tot gevolg. Zo gaf de FSCB op 1 april 1936 al haar resterende commerciële activiteiten in pacht aan de SGC.⁽¹⁰⁾ In feite kwamen de hervormingen neer op twee eisen vanwege de overheid: een toenemende centralisatie van de coöperatieve beweging en een striktere controlebevoegdheid voor de nieuw te creëren centrale organen. De verbruikskoöperaties en de plaatselijke coöperatieve spaarkassen mochten geen deposito’s meer ontvangen en alle financiële activiteiten zouden worden gecentraliseerd in één organisme onder de naam Coop-Deposito’s. De SGC van haar kant zou voortaan een commerciële en technische controle uitoefenen over de coöperaties; ze werd het nieuwe morele nationale koepelorgaan van de beweging (ze kreeg in feite de functies toebedeeld van het opgeheven OCB).⁽¹¹⁾

Het archief in volle verwerkingsfase... (foto Sonny Plasschaert)

Na WO II bleek de positie van de verbruikscoöperatie binnen de socialistische beweging erg gewijzigd. Van de oorspronkelijke ‘navel’ van de beweging was ze al op het eind van de jaren 1930 geëvolueerd naar een randorganisatie, veronachtzaamd door de nieuwe politieke leiders (vooral Hendrik De Man die in zijn Plan toenadering zocht tot andere maatschappelijke klassen zoals de middenstand) en voorbijgestoken door een sterk aan invloed winnende vakbond. Een derde factor in het falen van de verbruikscoöperaties was de aanhoudende geest van localisme die noch door de centralisering noch door de herstructurering van 1935 kon worden ingedijkt. De nieuwe grotere coöperaties waren liefst nog op zoveel mogelijk locaties actief en bleven halsstarrig vasthouden aan de traditie van kleinschalige kruidenierswinkeltes.⁽¹²⁾

In 1971 volgde een structuurhervorming waarbij alle nog bestaande coöperatieve sectoren werden overkoepeld door een nieuwe Federatie der Belgische Coöperaties (Febecoop). De Société Générale Coopérative, die in 1956 de FSCB had opgeslokt, stond haar taak als opperste moreel orgaan van de socialistische coöperatieve beweging aan Febecoop af, maar bleef onder de naam SGC-Coop Belgique voortbestaan als productiecoöperatie en groothandelsmagazijn. In de daaropvolgende jaren werden haar taken steeds verder uitgebreid; in 1968 werden de fabrieken van Micheroux gesloten. Tegenwoordig bestaat de maatschappij enkel nog als beheerder van de resterende immobiliën van de socialistische coöperatieve beweging.

De archieven

De archieven van OCB en SGC kennen een bewogen geschiedenis. Aanvankelijk berustten ze bij de hoofdzetel van hun juridische opvolger Febecoop te Brussel. In 1984 werd hieruit een eerste deel geselecteerd en op hoofdzakelijk taalkundige criteria verdeeld tussen Amsab-ISG en IEV. Een op zijn zachtst uitgedrukt arbitraire verdeling die tot op de dag van vandaag behouden blijft. Het spreekt vanzelf dat we vanuit wetenschappelijk oogpunt hier heel wat vraagtekens bij plaatsen. In de tweede helft van de jaren 1980 en in de jaren 1990 werd nog heel wat archief door Febecoop aan Amsab-ISG overgedragen. Het hoofdbestanddeel werd opnieuw gevormd door het OCB/SGC-archief, al behoort heel wat materiaal tot gedeponeerde archieven. Archief-medewerkers van Amsab beseften al gauw dat het hier om een zeer waardevol archief ging. Vooral de volledigheid van het overgedragen archief zorgt voor een zeldzame uniciteit, wat diverse mogelijkheden voor wetenschappelijk onderzoek schept.

In 1998 creëerde het Max Wildiersfonds (FWO) de mogelijkheid om het archief van de socialistische coöperatieve beweging te valoriseren. Dit resulteerde in een internationaal colloquium, een tentoonstelling en diverse inventarissen. De inventaris van het OCB/SGC-archief is de spreekwoordelijke kroon op het werk.

De inventaris

Ondanks een calvarietocht zijn we erin geslaagd om in een betrekkelijk korte tijdspanne een inventaris van het Office Coopératif Belge (1919-1935) en de Société Générale Coopérative (1924-1992) te produceren. Een inventaris die werd geconcipieerd volgens de ISAD(G)-richtlijnen, met een historische en een archieftheoretische inleiding, bijlagen die een meerwaarde aan het geheel geven en netjes geschoond en opgeborgen in 637 zuurvrije dozen. De 10.682 beschrijvingen ‘ontbloten’ op een duidelijke en overzichtelijke wijze een immense hoeveelheid archiefmateriaal voor de geïnteresseerde onderzoeker. Dit alles onder het motto van de kerkvader: ‘Op deze rots kan je een Kerk bouwen.’

- (1) In feite is het archief van de FSCB verloren gegaan en werd met een aantal dubbels een nieuw archief ‘samengesteld’.
- (2) Art. 1 van dit reglement verleende de OCB volgende bevoegdheden: “L’Office Coopératif a pour objet l’étude et la propagande de la coopération socialiste. Il a plus spécialement pour mission de représenter le mouvement coopératif auprès des pouvoirs publics, de provoquer le vote de lois favorables à la coopération, de solutionner les litiges et les conflits qui surgissent dans le monde coopératif, de centraliser la statistique, d’établir des systèmes de comptabilité, de favoriser l’entente entre le syndicalisme et le coopératisme.” Kortom, het was het morele koepelorgaan van de Belgische socialistische coöperatieve beweging. Zijn eerste congres, waarin de grote coöperatieve beleidsbeslissingen werden genomen, organiseerde het in 1910.
- (3) H. LEGROS, Les structures de la coopération socialiste, 1900-1940. In: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, XXII (1991)1-2, p.75.
- (4) H. LEGROS, Les structures [...], p.80.
- (5) H. LEGROS, Les structures [...], p.74.
- (6) H. LEGROS, Les structures [...], p.82.
- (7) H. LEGROS, Les structures [...], p.88.
- (8) V. SERWY, La Coopération Ouvrière Socialiste en Belgique 1914-1918. Rapport présenté à l’assemblée générale de la FSC le 8 décembre 1918, Gent, s.d., p. 38.
- (9) Over de BBA en zijn liquidatie, zie: G. VAN-THEMSCHE, Van regionale spaarkassen naar Coop-Deposito’s. In: E. WITTE en R. DE PRETER (reds.), Samen sparen, p. 171-249; M. GEVERS, Ontstaan en teloorgang van de Bank van de Arbeid. Een analyse van een socialistisch geïnspireerde financiële instelling. VUB, licentiaatsverhandeling, 1991 en G. VANDEWALLE, De Belgische Bank van de Arbeid (1913-1934), een mislukte poging om een socialistische bedrijfssector uit te bouwen in een vrije markteconomie. In: Tijdschrift voor het Gemeentekrediet, 1993, p. 61-81.
- (10) In feite werd de maatschappij ‘uitgedoofd’: als gevolg van allerlei financiële verbintenissen, die in verband stonden met de aflossing van de BBA-schulden, kon de maatschappij pas in 1956 opgeslorpt worden door de SGC.
- (11) KB tot herinrichting der socialistische coöperatieve verenigingen van verbruik en spaarzaamheid en tot regeling van de rechten van haar depositehouders. In: Belgisch Staatsblad, 11 mei 1935, p. 3040-3059.
- (12) C. STRIKWERDA, “Alternative Visions” and Working-Class Culture: The Political Economy of Consumer Co-operation in Belgium, 1860-1980. In: E. FURLOUGH & C. STRIKWERDA (eds.), Consumers against Capitalism? Consumer Co-operation in Europe, North America and Japan, 1840-1990, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 1999, p. 83.

Selectieve bibliografie

- ANSION, G., Les coopératives en Belgique. In: Courrier hebdomadaire du CRISP, (1981), 933-934, p.1-45.
- BERTRAND, L., Histoire de la coopération en Belgique. Les hommes – les idées – les faits, Bruxelles: Dechenne & Cie, 1903, deel 2.
- LEGROS, H., Les structures de la coopération socialiste, 1900-1940. In: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, XXII(1991)1-2, p. 73-127.
- OLLIVIER, H., Consommateurs de tous les pays, unissez-vous. In: Amsab-Tijdingen, (1992)15, p. 3-24.
- QUADEN, G. & RAMAEKERS R., Le socialisme coopératif. In: 1885/1985 du Parti Ouvrier Belge au Parti Socialiste. Mélanges publiés à l’occasion du centenaire du P.O.B. par l’Institut Emile Vandervelde, Brussel: Editions Labor, 1985, p. 93-119.
- SERWY, V., La Coopération en Belgique, tome II: La Formation de la Coopération 1880-1914 (suite et fin), Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946.
- SERWY, V., La Coopération en Belgique, tome III: Le développement de la Coopération 1914-1944, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946.

Over evenwichten en waakhonden...**De archieven van adjunct-kabinetschef Bert Hermans (1968-1974) en van de Culturele Cel bij de SP-kabinetten (1978-1981)**

Bart Hellinck, Amsab-ISC

Er is al heel wat te doen geweest over hoe de Gentse vrouwelijke ministers Fientje Moerman (VLD) en Freya Van den Bossche (sp.a) in de huidige regering-Verhofstadt II op zijn minst nauw verwante bevoegdheden in de schoot kregen geworpen en dus steeds in elkaars vaarwater verzeild geraken. Allebei proberen ze zich te profileren door bepaalde terreinen te bezetten en te beletten dat de 'rivale' hetzelfde doet. Daarbij fungeren ze als elkaars waakhond.

Vorig jaar werden twee archieven geïnventariseerd die eigenlijk ontstonden vanuit eenzelfde achterdocht. In het archief van de Centrale voor Socialistisch Cultuurbeleid (CSC) troffen we immers archiefmateriaal aan van adjunct-kabinetschef Bert Hermans (1968-1974) en van de Culturele Cel bij de SP-kabinetten (1978-1981).

Hermans, de latere directeur televisie van de toenmalige BRT, werd vanaf 1968 gedetacheerd aan de kabinetten van respectievelijk de vice-premiers Merlot en Cools en premier Leburton, waar hij verantwoordelijk was voor de dossiers betreffende de culturele aangelegenheden en pers, radio en televisie. In belangrijke mate moest hij fungeren als 'schoonmoeder' van de CVP-bewindslieden bevoegd voor Cultuur (Frans van Mechelen en Jos Chabert) en waken over evenwichten bij benoemingen en het toekennen van subsidies.

Zijn taak werd tijdens de regering-Tindemans II (1977-1978) overgenomen door

H. Buermans (kabinet van minister Willy Calewaert van Nationale Opvoeding) en vanaf 1979 zelfs door een heuse en geformaliseerde Culturele Cel bij de vice-premier. In die periode moest Rika De Backer-Van Ocken in het oog worden gehouden. De Culturele Cel zelf maakte in haar eigen werkingsverslag een opdeling volgens beleidsvoorbereidende opdracht, belangenverdediging, dienstverlening, en sociaal dienstbetoon. Maar wijlen dichter en journalist Herman De Coninck formuleerde het in een brief d.d. 11 mei 1981⁽¹⁾ aan toenmalig SP-voorzitter Karel Van Miert als volgt: "(...) dat socialistische schaduwkabinet van cultuur, dat stelt natuurlijk niks voor. Ik heb me laten vertellen dat die mensen uitsluitend narekenen hoeveel subsidies er naar CVP-organisaties gaan, en hoeveel naar jullie. Dingen die ongetwijfeld in de gaten moeten worden gehouden, maar niet meteen dingen waarvan je kan zeggen: daar zit een visie achter."

Hoe dan ook stond in deze periode na de eerste staatshervorming van 1970, met onder meer de erkenning van de drie gemeenschappen in ons land, de democratisering van de cultuur voorop met de uitbouw van de socio-culturele infrastructuur (onder andere de culturele centra) en met diverse belangrijke subsidiëringdecreten. De Culturele Cel en haar voorlopers volgden deze dossiers, in nauw overleg met de CSC, en probeerden daarbij in de praktijk op te boksen tegen de 'CVP-staat' en de overweldigende aanwezigheid van de katholieke zuil. Rika De Backer kreeg harde kritiek vanuit de CSC omdat zij via haar subsidiebeleid de katholieke organisaties financieel zou bevoordelen.

In die zin documenteren beide archieven ook de politieke zeden en gewoonten van vroeger, met bijvoorbeeld stukken betreffende de ideologische samenstelling van het lerarenkorps in het hoger kunstonderwijs. (En wat een probleem als iemand volgens de beschikbare informatie niet tot een bepaald kamp te rekenen viel...). Dergelijke potentieel gevoelige archivalia hebben daarom tot gevolg dat ze slechts kunnen worden geraadpleegd mits toestemming van de archivaris, en dat onder meer de dienstbetoondossiers voorlopig nog sowieso gesloten blijven.

(1) afgedrukt in De Morgen, 22.05.02, p. 26.

Inventaris van het archief van Hendrik de Man

Josée De Clerck en Wouter Steenhaut, Amsab-ISG

Op het colloquium *De erfenis van Hendrik de Man* (zie p. 82) werd de inventaris van het archief van Hendrik de Man voorgesteld. Aan het verschijnen van deze inventaris is een lang verhaal voorafgegaan.

Het eerste deel van dit archieffonds Hendrik de Man werd op 1 augustus 1956 overgedragen aan het AMVC door Jan en Elise de Man, de kinderen van Hendrik de Man, en later aangevuld met verschillende stortingen door de familie de Man. Op 24 juli 2001 werd het archieffonds op advies van Leen Van Dijck en met instemming van de familie de Man, door de schepen van Cultuur Eric Antonis en door het Stadsbestuur van Antwerpen aan Amsab-ISG-Centrum Antwerpen in bewaring gegeven. Na de overdracht van het archief bleven nog talrijke stukken in het bezit van de familie tot op de laatste dag van deze inventaris. Het opmaken van een globale en definitieve inventaris werd hierdoor sterk bemoeilijkt.

Het fonds werd - vóór de overdracht aan Amsab-ISG-Centrum Antwerpen - in een eerste fase beschreven door de Amsab-medewerksters Jenny Fransen en Ludwine Soubry en door dr. Wouter Steenhaut. Dit inventarisatiewerk werd echter constant bemoeilijkt door het niet-continue karakter ervan en doordat ook derden toegang hadden tot het fonds waardoor de reeds aangebrachte ordening en beschrijving verloren gingen. De bijkomende schenkingen, die soms zonder ons medeweten gebeurden, vertraagden daarenboven de finalisering van het werk. Alle bijgevoegde documentaire stukken, die niet tot het eigenlijk archieffonds Hendrik de Man behoren, hebben we in een eerste fase afgescheiden en ondergebracht in de *Documentaire collectie familie de Man*, die deel uitmaakt van een afzonderlijke inventarisatie.

Het deel *Archief* volgt de grote tijdsperiodes in het leven van de Man. De hoofdstukken *Persoon en familie* en *Geboorte, kinder- en jeugdjaren* bevatten vanzelfsprekend overwegend persoonsgebonden stukken, die meer inzicht geven in de mens Hendrik de Man.

De periode 1902-1914 bevat originele documenten vanaf zijn eerste militantenjaren bij de Antwerpse Socialistische Jonge Wacht (1902), over zijn studentenjaren te Brussel, Gent en Leipzig, zijn verblijven in het buitenland, de oprichting van de Centrale voor Arbeidersopvoeding en zijn dispuut met Edward Anseele over het artikel *Die*

Arbeiterbewegung in Belgien dat hij in 1911 samen met Louis de Brouckère publiceerde in het Duitse tijdschrift *Die Neue Zeit*.

Het hoofdstuk *Eerste Wereldoorlog* bevat persoonlijke en militaire documenten over de situatie en het leven aan het front; zijn zending samen met Emile Vandervelde en Louis de Brouckère naar Rusland in 1917; zijn missie als lid van een Belgische regeringsdelegatie naar de USA in 1918, met daarin verschillende dossiers waaronder het dossier over zijn omstreken voordracht voor de Lake Placid Club.

Het deel *Militant, theoreticus, politicus – interbellum 1919-1940* volgt de verdere levensloop van de Man, met zijn verschillende verblijven in de USA en in Canada (1919-1920) en in Duitsland waar hij lesopdrachten aanvaardt aan de Akademie der Arbeit (Darmstadt 1922-1926) en aan de universiteit van Frankfurt-am-Main (1929-1933), met de dossiers over de Socialistische Internationale en het Bureau International du Travail, de Arbeidershogeschool te Ukkel, de Centrale voor Arbeidersopvoeding, zijn lesopdracht aan de Université Libre de Bruxelles (1933-1940), het Plan van de Arbeid met zijn talrijke toespraken en voordrachten, de deelname van de BWP en van de Man aan de opeenvolgende regeringen 1935-1940,...

De oorlogsperiode 1940-1944 is zeer minimaal gestoffeerd en is een overlapping van de deelarchieven bewaard in het SOMA en het Algemeen Rijksarchief.

De periode Zwitserland (1944-1953) is dan op haar beurt weer rijkelijk gedocumenteerd. De briefwisseling met zijn vrienden en familie, het dagboek, de nota's betreffende zijn financiële uitgaven, zijn kandidatuur voor een leerstoel in Zuid-Afrika en Zwitserland, zijn vertalingsopdrachten, zijn ontelbare voordrachten en radiolezingen, geven een scherp en triest beeld van het moeilijke en sobere leven van Hendrik de Man en van zijn vrouw Vali in hun exilland Zwitserland. De dossiers *Processen, Koningskwesie*, en *Teruggave van de BWP-vlaggen*, zijn zowel een overlapping van als een aanvulling op de andere deelarchieven. Deze periode laat ook een Hendrik de Man ontdekken die men niet zo goed kent, namelijk de verwoede sportvisser. Een hobby die uiteindelijk ook leidde tot twee boeken, verschillende artikels en voordrachten.

De geschriften van de Man in het deel *Publicatie* werden in eerste instantie onderverdeeld volgens al dan niet gepubliceerde manuscripten. Deze stukken werden dan verder onderverdeeld volgens de aard van publicatie zoals boeken, brochures, bijdragen, artikels, recensies. De publicaties en de bijhorende stukken zoals documentatiemateriaal, manuscripten en briefwisseling werden vervolgens chronologisch volgens publicatiedatum geordend en beschreven.

Het fotografisch en iconografisch materiaal werd, voor zover het kon gedateerd worden, chronologisch geordend en beschreven volgens de geldende regels in Amsab-ISG. De inventaris telt 1646 beschrijvingsnummers. De fysieke toestand van de stukken kan als bevredigend beschouwd worden, met uitzondering van de tijdschriften en dagbladen (knipsels). Restauratie van unieke stukken wordt als dringende prioriteit gezien, vooraleer ze terug ter consultatie kunnen gegeven worden. Voorlopig zullen hiervan, voor zover de staat der stukken het toelaat, reproducties (fotokopieën) ter beschikking gesteld worden.

1-meistoet te Léopoldville, Belgisch-Congo, begin jaren zestig

Het archief van George Martens

Rik De Coninck, Amsab-ISC

De Amerikaan George Martens werkte vanaf de jaren 1960 gedurende bijna veertig jaar in de internationale vakbondswereld, eerst bij het Centre Afro-Américain du Travail in Dakar, later bij het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen. Daar was hij verantwoordelijk voor vakbondsprogramma's rond mensenrechten en syndicale rechten in Afrika. Vooral de Franstalige landen behoorden tot zijn werkterrein.

In 1999 kwam hij in contact met Amsab toen hij voor het tijdschrift *Brood & Rozen* een artikel schreef over de vakbonden in Congo.⁽¹⁾ Daarin beschrijft hij de moeilijke opkomst van vakbonden, de paternalistische houding van de Belgische vakbonden, de zwakke positie van de inlandse vakbonden bij de plotse toekenning van de onafhankelijkheid, het verlies van vakbondskaders aan politieke partijen en hun onderwerping aan het Mobutu-regime. Die analyse maakt hij ook voor de andere Afrikaanse landen: de vakbonden waren een sterke kracht bij het beëindigen van het kolonialisme, maar werden na de onafhankelijkheid meestal door monopolistische politieke partijen overheerst en verzwakt; in een meer recente fase moeten ze hun plaats weten te vinden in een meer complexe civiele maatschappij.

Vanaf 1982 was Martens betrokken bij de organisatie van regionale colloquia over vakbondsgeschiedenis in Centraal- en Westelijk Afrika. Die interesse leidde tot een zeer uitgebreide verzameling van periodieken en interne stukken van de vakbonden, en ook van boeken erover. Toen hij onlangs ziek werd, zocht hij naar een goede bewaarplaats voor zijn archief, maar er was nauwelijks belangstelling. Uiteindelijk besliste Amsab-ISC om deze niet zo evidente collectie op te nemen.

Het hier beschreven archief gaat niet over zijn bibliotheek - die zal binnenkort via een koepelbeschrijving consulteerbaar zijn - maar wel over al het ander materiaal dat Martens gedurende jaren verzamelde. Per land werden bundels gevormd die in het beste geval bestaan uit verslagen, statuten, nota's, nationale en sectorale akkoorden en vakbondspe-riodieken, maar die soms ook beperkt zijn tot documentatie over de sociale en politieke toestand in een land. Naast die landendossiers zijn er ook dossiers over panafrikaanse vakbondcongressen en over de politieke en sociale toestand in het koloniale Afrika.

(1) G. MARTENS, Congolese Trade Unionism: The Colonial Heritage. In: *Brood & Rozen*, (1999)2, p. 129-149.

Voor deze foto naar het thuisland kochten de Turkse textielarbeiders tweedehandspakken en leenden ze de Mercedes van een bevriende garagist (foto vzw Kardelen)

Every picture tells a story: tentoonstelling 40 jaar Turkse Migratie in Gent

Piet Creve, Amsab-ISG

In het voorjaar van 2003 konden de Gentenaars gaan kijken naar een tentoonstelling over 40 jaar Turkse migratie in België. Op het kabinet van de schepen van Cultuur en Toerisme rijpte het idee dit verhaal een eigen Gentse invulling te geven. Begin september kwamen daarrond voor het eerst een aantal mensen samen. Na enig aftasten en zoeken vormde zich een equipe van mensen van wel twaalf organisaties en enkele geïnteresseerde individuen. Een rode draad was vrij snel gevonden: vanaf 1963 rekruteerden Gentse textielbedrijven Turkse arbeiders en Gent heeft een eeuwenlange traditie van vooral katoen- en vlasweverijen. Zo kreeg de tentoonstelling een scenario met drie onderdelen: een eerste deel over de situatie van de Gentse textielsector na de Tweede Wereldoorlog en de grote vraag naar buitenlandse arbeiders en een tweede gedeelte over de eerste Turken die naar Gent kwamen: waarom ze Turkije verlieten, hoe het hen hier verging, wat ze deden na het teloorgaan van de Gentse textielindustrie... Het derde deel zou de klemtoon leggen op de Turken die besloten in Gent te blijven wonen.

Het scenario zag er mooi uit, maar het was nu zaak dit op heel korte termijn te stofferen: op 17 november moest de tentoonstelling openen. Dit huzarenstukje is gelukt en dat is te danken aan de gedreven samenwerking van mensen uit stadsdiensten en daarbuiten, aan mensen uit de Turkse gemeenschap in Gent en Vlamingen die het thema een warm hart toedragen en aan het zoeken én vinden van boeiend materiaal zowel in Gent als in Emirdag, de streek in Turkije vanwaar de meeste Gentse Turken afkomstig zijn.

De bijdrage van Amsab-ISG bestond erin het concept van de expositie mee uit te werken en te zorgen voor beeldmateriaal. Tot 17 januari dit jaar stond de tentoonstelling in het Administratief Centrum van de stad op de Zuid, een plek waar niet alleen alle vreemdelingen moeten langskomen voor hun papieren, maar ook alle Gentenaars die iets te regelen hebben in verband met huwelijk, rijbewijzen of identiteitskaarten. De rest van het jaar is ze nog te zien op diverse lokaties in Gent, onder andere in moskeeën. Voor precieze informatie wanneer ze zich waar bevindt en voor rondleidingen kan u terecht bij de Stedelijke Integratiedienst (09/265.76.94 of marc.vanacker@gent.be).

Omdat de tentoonstelling gaat rondreizen, is ze vrij klein gehouden, maar die omvang is omgekeerd evenredig met de weerklank die ze krijgt. Zowel de geschreven pers als de audiovisuele media besteedden heel wat aandacht aan het initiatief. Maar meer betekenisvol is de reactie in de Turkse gemeenschap: van de affiche zijn enkele honderden exempla-

ren bijgedrukt. Heel veel mensen willen de affiche als herinnering. En op de golf van enthousiasme kwam een stoutmoedig idee aansurfen: de tentoonstelling naar Emirdag brengen. Dat lijkt er aan te komen: als alles volgens plan verloopt, is de expositie in juni te zien in Ankara en in juli en augustus in Emirdag zelf. Eigenlijk is dat de logica zelf. Migratie is altijd het verhaal van vertrekplaats én aankomstplek, van oude én nieuwe wortels.

Met de tentoonstelling *40 jaar Turkse Migratie in Gent*, steekt het stadsbestuur twee keer zijn nek uit. Op de eerste plaats is er natuurlijk het politieke signaal: “Op het ogenblik dat diversiteit herleid wordt tot dualiteit, toont cultuur ons de rijkdom van het verschil in plaats van enkel het verschil.”⁽¹⁾ De politieke partij die aan het benadrukken van die verschillen een grimmig programma heeft opgehangen, bleef rond dit initiatief tot nu toe opvallend stil. Maar er is meer. Tot heel recent kwamen de geschiedenis en het erfgoed van etnisch-culturele minderheden nauwelijks aan bod: noch in de wetenschappelijke wereld, noch in de culturele wereld. Op politiek niveau ging de aandacht vaak niet veel verder dan de hete actualiteit. Zo gaf voormalig Vlaams minister van Gelijke Kansen Mieke Vogels eind 2002 aan een onderzoeksteam van de K.U.Leuven de opdracht een grootschalige enquête te doen bij de allochtone gemeenschappen.⁽²⁾ Enige tijd daarvoor waren Abou Jahjah en de AEL als kometen het nieuwsfirmament binnen geschoten... Vandaag lijkt de belangstelling toe te nemen en wel op meerdere terreinen. De Turkse culturele vereniging Kardelen

speelde een cruciale rol bij het opsporen van materiaal voor de tentoonstelling, zowel hier als in Turkije. Interesse van etnisch-culturele minderheden in hun eigen verleden en participatie aan initiatieven die hun geschiedenis in beeld brengen, zijn noodzakelijke voorwaarden om de aandacht voor dat erfgoed een meer permanent karakter te geven. Dat op ongeveer hetzelfde moment Gent Cultuurstad een poging deed om het verspreide erfgoed van migranten in de Gentse regio sinds 1945 in kaart te brengen, was meer dan meegenomen. Zo bestaat er nu een kans dat het materiaal dat naar aanleiding van deze tentoonstelling boven water kwam, niet weer verdwijnt en kunnen andere etnisch-culturele minderheden ook in beeld komen. Want uiteindelijk is migratie ‘a never ending story’.

(1) Uit de toespraak van Sas van Rouveroi, schepen van Cultuur en Toerisme, bij de opening van de tentoonstelling op 17 november 2003.

(2) De Morgen, 30.11.2002, p. 4.

Een gat in de geschiedenis? Trefdag over archieven van etnisch-culturele minderheden, 1 oktober 2003

Piet Creve, Amsab-ISG

Op 1 oktober 2003 organiseerde het archiefdepartement een trefdag rond de archieven - zeg maar erfgoed - van etnisch-culturele minderheden. Dit initiatief kaderde in een van de doelstellingen die Amsab-ISG voor het werkjaar 2003 voorop had gesteld, namelijk het versterken van de thematische diversiteit van de collectie.⁽¹⁾ In de voorbije jaren heeft Amsab-ISG op toevallige wijze stukjes archiefmateriaal binnengekregen van werkingen rond migranten. Maar het was pas met de overbrenging van het archief van het Vlaams Centrum voor de Integratie van Migrantenvolken (VCIM) in 1999 dat deze thematiek echt op de Amsab-agenda kwam.⁽²⁾ Het had echt niet veel gescheeld of de archieven van VCIM waren op milieuvriendelijke wijze gerecycleerd. Daarmee was nu wel een belangrijk archief uit de ‘integratiesector’ gered, maar hoe zit het met de archieven van allerlei initiatieven voor migranten die vanaf de tweede helft van de jaren 1960 het licht zagen? Of met de archieven van migranten of etnisch-culturele minderheden zelf? Want het bewaren en valoriseren van dit materiaal dient een dubbel belang: enerzijds maakt het

de geschiedschrijving over dit thema mogelijk en anderzijds voorziet het in een cultureel-historische behoefte van die groepen zelf.

Diverse signalen wezen erop dat het met de kennis, de bewaring en de valorisatie van dit erfgoed pover gesteld is. Welke informatie was er bijvoorbeeld beschikbaar over de zelforganisaties? Bijzonder weinig bleek, want eind 2002 vond de toenmalige Vlaams minister van Gelijke Kansen het hoogstnodig een “*röntgenfoto te laten maken van de allochtone gemeenschap*” omdat daar zo weinig informatie over beschikbaar was, ook in de academische wereld.⁽³⁾ Volgens Piet Janssen, directeur van het Vlaams Minderhedencentrum (VMC) zijn er wel zo’n duizend zelforganisaties.⁽⁴⁾ En in de voorbije decennia zijn er wellicht al een heleboel verdwenen, met of zonder achterlaten van archief.

Het tij lijkt in Vlaanderen stilaan te keren: hier en daar liepen of lopen initiatieven die het erfgoed van etnisch-culturele minderheden in kaart willen brengen of valoriseren.⁽⁵⁾ Maar de grootste stimulans om vanuit Amsab-ISG een duw te geven in die richting, kwam vanuit boeiende initiatieven bij onze Noorderburen. Zij zijn al langer bezig met dit thema, op grotere schaal en meer gestructureerd.⁽⁶⁾ Het lag dan ook voor de hand voor de trefdag sprekers te zoeken in Nederland. Renée Kistemaker werkt voor de Nederlandse Museumvereniging en coördineert het project *Cultureel Erfgoed Minderheden 2001-2004*. Charles Jeurgens is gemeentearchivaris van de stad Dordrecht en was heel nauw betrokken bij een initiatief

V.l.n.r. Charles Jeurgens en Renée Kistemaker, de beide sprekers, Albert Martens, pionier van het migrantenonderzoek in België, en Piet Janssen, directeur van het Vlaams Minderhedencentrum. (foto Sonny Plasschaert)

rond het erfgoed van Dordtse Turken. De eerste spreker zou een breed beeld schetsen; de tweede zou inzoomen op een specifiek initiatief. Gerichte uitnodigingen voor de trefdag waren verstuurd naar mensen uit de academische wereld, de integratiesector, de zelforganisaties en de erfgoedsector. Een vijftiental mensen gingen in op de uitnodiging. Van de zelforganisaties was er maar één aanwezig. Deze vaststelling leverde al meteen een punt voor de discussie achteraf.

Het project *Cultureel Erfgoed Minderheden 2001-2004* gaat uit van het Landelijk Overleg Minderheden (LOM), een overlegorgaan van een aantal koepels van Surinaamse, Caraïbische, Molukse, Turkse en andere verenigingen. Het kreeg steun vanuit twee ministeries, dat van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW) en dat van Binnenlandse Zaken. Organisatorisch zijn de diverse Nederlandse erfgoedkoepels verantwoordelijk. Voor advies en bijsturing werden drie werkgroepen ingeschakeld. De subsidie, 1,45 miljoen euro voor de volledige looptijd van het project en met een maximale financiering van 40%, is ondergebracht bij de Mondriaanstichting, een onafhankelijk instituut dat subsidiestromen beheert voor het ministerie van OCW. De coördinatie van het geheel is in handen van Renée Kistemaker. De drie werkgroepen met samen 45 leden hebben elk een eigen thema: slavernijverleden, islamitisch erfgoed en migratiegeschiedenis. In die groepen zitten mensen met heel uiteenlopende achtergronden: archivariissen, mensen uit migrantenorganisaties, academici en mensen uit de museumwereld.

Het project heeft als hoofddoelstelling het verzamelen, bewaren, ontsluiten, presenteren en toegankelijk maken van het cultureel erfgoed van minderheden. Daarnaast is er nog een reeks nevendoelelen. Ontwikkelen van methodieken om de diverse componenten van de hoofddoelstelling te realiseren, is er één van. De resultaten van het project moeten overdraagbaar zijn. Het zwaartepunt van de hele onderneming ligt bij de visie van de migranten en het project moet de kloof verkleinen tussen gevestigde instellingen en migrantenorganisaties. Het project ging van start in november 2001 met een inventarisatiefase die één jaar liep. Vanaf oktober 2002 begonnen pilootprojecten te lopen. Een evaluatieronde in november en december 2004 zal het project afsluiten.

De bedoeling van de inventarisatiefase was de situatie nagaan van het erfgoed van migranten en vluchtelingen bij zelforganisaties en sleutelpersonen en bij archieven en musea. Hierbij konden de mensen van de werkgroepen een beroep doen op externen. Deze stap moest richtinggevend zijn voor de op te starten pilootprojecten. Uiteindelijk zijn rond de drie thema's samen zeven rapporten gepresenteerd. Renée Kistemaker legde in dit deel van haar uiteenzetting de nadruk op archieven. Uit de inventarisatiefase bij archiefinstellingen kwamen enkele interessante aanbevelingen. Op de eerste plaats moet vanuit het perspectief van de migrantengeschiedenis opnieuw gekeken worden naar het materiaal dat nu al bewaard wordt in sterk uiteenlopende instellingen: huisvestingsarchieven, bevolkingsregisters, archieven van politie

en sociale diensten. Dat herbekijken gebeurt best met een aangepast trefwoordensysteem. Zo levert het trefwoord 'migrant' doorgaans heel weinig hits op; een verfijning in samenwerking met migranten dringt zich op. Archiefinstellingen herbekijken best ook eens hun vernietigingsregels.

Een andere aanbeveling is de uitbouw van archieven tot kenniscentra in deze materie. De archiefinstellingen moeten kunnen antwoorden op vragen als: "*Wat kan er eigenlijk verworven worden?*", "*Welke migrantenorganisaties zijn of waren er?*" en "*Wie zijn sleutelfiguren?*" De uitbouw van netwerken is ook belangrijk: instellingen kunnen leren van geslaagde initiatieven van andere organisaties, bijvoorbeeld bij het uitbouwen van vertrouwensrelaties met zelforganisaties. Informatie verspreiden bij migrantenorganisaties over de werking van archiefinstellingen lijkt ook cruciaal. Samenwerking met de herkomstlanden is een te volgen piste. Deskundigheidsbevordering in instellingen die te maken krijgen met cultureel erfgoed van minderheden is een noodzaak. En ten slotte: probeer meer 'kleur' te krijgen in het personeelsbestand. En als er onder migranten onvoldoende aanbod is, zorg dan zelf voor opleiding.

Bij de Mondriaanstichting zijn tot nu 47 projecten ingediend waarvan er 23 een goedkeuring kregen. Belangrijke criteria bij de beoordeling zijn de nadruk op de samenwerking en het sectoroverschrijdend karakter. Bij de voorstellen moest het zwaartepunt liggen op de visie van de migranten en ze moesten ook een duidelijke voorbeeldfunctie hebben.

De projecten die de selectieprocedure passeerden, komen zowel van musea en archiefinstellingen als van migrantenorganisaties. Wat er op stapel staat, is zeer divers: verwerving van materiaal, tentoonstellingen, websites, ontsluiting van collecties, educatieve programma's, films, boeken en een toneelvoorstelling. Het is nog wat voorbarig om nu al conclusies te trekken, maar toch tekenen zich al enkele lijnen af, zowel positieve als negatieve. Aan de pluszijde staan de sterk verbeterde contacten tussen verschillende sectoren, de 7 inventarisaties en de 23 projecten, de actieve en dynamische invulling van het begrip 'erfgoed' en de aandacht voor zowel materieel als immaterieel erfgoed. Eerder negatief is dat het lang niet zeker is of alle gewekte verwachtingen kunnen worden ingelost. Het islamitisch erfgoed bleek moeilijk in te vullen, zelfs op het niveau van de definitie. Ten slotte werd de gehanteerde organisatievorm ervaren als log.

Charles Jeurgens was heel nauw betrokken bij *De Turkse Dordtenaren, generaties later*, een project rond de migratiegeschiedenis van de voorouders van de allochtone bevolking van Turkse origine in Dordrecht. Voor hij het initiatief voorstelde, schetste hij enkele methodologische problemen die Renée Kistemaker ook deels had aangeraakt. De omvangrijke migratie van de voorbije decennia heeft niet alleen de maatschappij veranderd, maar ook de archiefvorming. Sommige materiële dragers maken al eeuwen deel uit van archieven: brieven, kaarten, tekeningen. Andere zijn recenter (digitale dragers) of wijken af van wat doorgaans onder archieven wordt

verstaan (mondelinge bronnen). Niet alle onderdelen van onze maatschappij zitten in de dominante traditie van de geschreven cultuur en laten dus ook geen traditionele archieven na, maar wel wat Jeurgens omschrijft als 'kennisbronnen'. Oral history is een manier om vat te krijgen op die kennisbronnen. En het eeuwige dilemma van wat bewaren en wat niet, stelt zich ook op dit vlak.

Charles Jeurgens stelde in de loop van zijn project vast dat de praktijk heel wat weerbarstiger is dan een overwogen, planmatige benadering. Voor je archieven verwerft, moet je min of meer weten wat er in die archieven zit. Archivarissen zijn doorgaans gewend institutioneel te werken: een analyse maken van een organisatie, de maatschappelijke omgeving waarin ze werkt, de taken die ze uitvoert. Maar veel organisaties van etnisch-culturele minderheden zijn zeer weinig gestructureerd, er is niet veel op schrift gesteld en vaak worden ze geleid door een informele sleutelfiguur. En zodra de structuur ondoorzichtiger wordt en er zich daar bovenop nog taalproblemen stellen, begeeft de archivaris zich op ongekend terrein. Maar hoe kom je dan te weten wat er aan archief is, welke kanalen gebruik je om met de doelgroep - etnisch-culturele minderheden - in contact te komen? Jeurgens stelt dat archivaren in dat geval de boer op moeten. Of beter: netwerken bouwen en bruggen slaan met die gemeenschappen door op hun manifestaties aanwezig te zijn.

Elke migratiegeschiedenis heeft twee kanten: die van vertrek en van aankomst. Archivarissen werken vanuit de invalshoek van de ontvangende samenleving en

staan er niet bij stil dat migranten zowel wortels hebben in de landen waar ze vandaan komen als nieuwe wortels ontwikkelen in de landen waar ze terechtkomen. Vaak beperkt de interesse zich tot hoe de nieuwkomers hun weg vinden en hun bestaan opbouwen. Archivarissen moeten zich ook realiseren dat informatie over etnisch-culturele minderheden te vinden is op uiteenlopende plaatsen: archieven van bedrijven, de vreemdelingenpolitie, sociale woningmaatschappijen... De taal, en in bredere zin de culturele context, stelt de archivaris voor bijkomende problemen: ontsluit je anderstalig materiaal enkel in het Nederlands of doe je dat ook in de taal van het document? Als je het hebt over 'mensen van Turkse origine', doe je de Turkse samenleving enigszins onrecht aan. Net zoals andere samenlevingen zit die complex in elkaar: diverse etnische groepen en religies, een eigen geschiedenis en cultuur, grote verschillen tussen stad en platteland.

Een klein vijfde van de 16 miljoen mensen die in Nederland wonen, zijn van allochtone afkomst; de grootste groep komt uit Turkije. In Dordrecht, een stad met 120.000 inwoners, wonen 5300 mensen van Turkse afkomst van wie een opvallend groot gedeelte uit één dorp komt, Kayapınar in de provincie Kayseri. In 1999 nam de stichting Tuana, een culturele organisatie van vooral jonge Turken, contact op met het stadsarchief. Aanleiding was 30 jaar Turkse migratie naar Dordrecht. De stichting en het stadsarchief kwamen samen tot de vaststelling dat er bedroevend weinig materiaal te vinden was en besloten de handen in mekaar te slaan. De stichting Tuana wilde een project dat zich

zou richten op het land van herkomst. Het stadsarchief ging daarmee akkoord. Het initiatief concentreerde zich op de 'kleine' geschiedenis: welke stappen hebben de migranten van de eerste generatie gezet, wat kwam daarbij kijken, hoe reageerde de omgeving? Het is evident dat daarvoor ook onderzoek ter plekke moest gebeuren. Uiteindelijk resulteerde het initiatief in een tentoonstelling over Kayapinar die eerst te zien was in Dordrecht en daarna in Turkije zelf. Er kwam ook een prachtig tweetalig fotoboek.⁽⁷⁾ Volgens Jeurgens lag het succes van de onderneming aan de wisselwerking in gelijkwaardigheid tussen de gedrevenheid van een zelforganisatie en de expertise van een gevestigde archiefinstelling.

Na de uiteenzettingen was er ruimte voor een nagesprek. De vaststelling dat er op de twintig uitgenodigde zelforganisaties maar één reactie was gekomen, vormde de aanleiding voor een uitgebreide gedachtewisseling. De Nederlandse ervaring leert dat schriftelijke en formele contacten bijzonder weinig opleveren. Informele, directe contacten leiden wel tot resultaten, maar het uitbouwen van die contacten blijft zeer tijdrovend en is een werk van lange adem. Veel zelforganisaties voelen zich momenteel trouwens overbevraagd. Concrete initiatieven lijken het ideale vertrekpunt te zijn om iets in beweging te krijgen. Misschien bestaan er wel al mogelijkheden die kunnen worden uitgebouwd, bijvoorbeeld in vakbondskringen. Het gebruik van de term 'minderheid' mag niet doen vergeten dat daarmee heel verschillende groepen worden bedoeld, vaak met een heel eigen

(migratie)geschiedenis. Om rond het erfgoed van etnisch-culturele minderheden iets op gang te krijgen in Vlaanderen, moeten er zowel financiële middelen gevonden worden, als een samenwerkingsverband dat impulsen kan geven. Of een dergelijke structuur moet uitmonden in een apart centrum voor migranten en hun geschiedenis, of dat er moet gestreefd worden naar de integratie van die thema's in bestaande instellingen, is een complexe discussie die in Vlaanderen eigenlijk nog moet gevoerd worden.⁽⁸⁾

Met de organisatie van deze trefdag heeft Amsab-ISG een eerste kleine stap gezet op een quasi onbekend terrein. De respons op het initiatief en de invulling van de avond zelf zijn stimulansen om verder te gaan. Eén ding is wel al overduidelijk: samenwerking is hier het sleutelwoord. Om de mogelijkheden op dat vlak uit te zoeken en verder uit te werken, is na de trefdag het werkgroepje ADEM (Archief en Documentatie van Etnisch-culturele Minderheden) opgericht.

Met dank aan Pascale Welvaert die de technisch niet zo perfecte registratie van de trefavond heeft uitgetikt.

(1) Amsab-ISG, Beleidsplan 2003, p. 14.

(2) In het archief van VCIM bevond zich ook het archief van het Vlaams Overlegcomité Ophouwerk Migratie (VOCOM), de voorganger van VCIM. Van beide is een inventaris klaar, zie de on-linecatalogus op www.amsab.be.

(3) De Morgen, 30.11.2002.

(4) De Morgen, 06.02.2003.

(5) Zie bijvoorbeeld het artikel Every picture tells a story: tentoonstelling 40 jaar Turkse migratie in Gent in dit nummer.

(6) Wie meer wil weten, moet maar eens surfen naar www.diva.nl, de website van de Stichting Documentaire Informatievoorziening en het Archiefwezen, de Nederlandse erfgoedkoepel voor archieven.

(7) Gurbetçi: Kayapinar, migrantendorp in Turkije/Kayapinar, C. JEURENS (e.a.) Türkiye' deki gurbetçilerin köyü, Dordrecht: Stichting Tuana, Stadsarchief, Dordrechts Museum, [2001].

(8) Zo bestaat er in Nederland een Centrum voor de Geschiedenis van Migrantten, een samenwerkingsverband tussen het International Instituut voor Sociale Geschiedenis en een aantal universiteiten, zie www.iisg.nl/cgm.

Colloquium 'Van Nu en Straks als gangmaker: Vlaams tijdschrift in het fin de siècle', 30-31 oktober 2003

Hans Mortelmans, Amsab-ISG

Het tijdschrift *Van Nu en Straks*, in 1893 gesticht door August Vermeylen en Emmanuel de Bom, geldt als unieke baken van het modernisme rond 1900. Het zorgde op nog geen tien jaar tijd voor een omwenteling in de Vlaamse cultuur door de introductie van het symbolisme en de art nouveau. De invloed was merkbaar in de bestaande en nieuwe bladen en kunstkringen, zowel langs vrijzinnige als katholieke zijde. Het blad gaf ook nieuwe impulsen aan plastische kunsten en architectuur. Maar de aspiraties van *Van Nu en Straks* lagen nog verder. Het tijdschrift wou een vinger aan de pols van de tijdsgeest zijn en nieuwe filosofisch-wetenschappelijke en sociologische

denkbeelden verspreiden. De promotie en het in praktijk brengen van een utopisch-anarchistische ideologie was daar een onderdeel van. In het tweedaagse colloquium werd dus niet enkel stilgestaan bij de literaire en artistieke impact van het tijdschrift maar ook bij niet-artistieke fenomenen zoals het discours rond gender, ras en wetenschap. De initiatiefnemende Werkgroep Nederlandse literatuur (UGent) kon hiervoor rekenen op medewerking van Het Centrum voor Genderstudies (UGent) en de onderzoeksgroep Cultuurgeschiedenis van de Nieuwste tijd (K.U.Leuven).

De eerste dag handelde over het thema *Vernieuwing versus behoud*. De jonge leeuwen van *Van Nu en Straks* profileerden zich sterk tegen de heersende cultuuropvattingen. Hun programma, gebaseerd op ondogmatische openheid, kosmopolitisch nationalisme en eerlijke, handmatige arbeid was op alle fronten een statement. Greet Draye (K.U.Leuven) verhaalde hoe Vermeylen en Prosper van Langendonck zich loswrikten uit het Vlaamsgezinde doch conservatieve Brusselse kunstgenootschap De Distel. Omdat ze onvoorwaardelijk op eigen benen wilden staan werd ook Pol de Mont, de vader van de literaire vernieuwingsbeweging rond 1880, door de redacteurs van het nieuwe tijdschrift buitenspel gezet. Aan de hand van de briefwisseling tussen Vermeylen en De Bom toonde Marc Somers (AMVC) aan hoe moeizaam deze 'vadermoord' tot stand kwam.

Johan Desmet (Museum voor Schone Kunsten, Gent) plaatste *Van Nu en Straks*

Omslag van *Van Nu en Straks*, ontworpen door Henry Van de Velde. Op de omslag: een montage van de portretten van de vier stichters-redacteurs van het tijdschrift. V.l.n.r.: Emmanuel de Bom, Prosper Van Langendonck, August Vermeylen en Cyriel Buysse (*Van Nu en Straks*. Belle époque in Vlaanderen, 9 december 1983 - 5 februari 1984)

in een indrukwekkend netwerk van kunstkringen zoals L'Art Moderne, La Jeune Belgique, La Libre Esthétique en Les Vingt. De illustraties van Henry van de Velde konden rekenen op internationale interesse van kunstenaars. Hoewel dit effect werd tenietgedaan door de tweede, minder beeldende reeks van het periodiek, bleef de interactie met de avant-garde bestaan. Alleen Gent kon, ondanks de aanwezigheid van medestichter Cyriel Buysse, moeilijk warm gemaakt worden voor het nieuwe tijdschrift. Het onderzoek van Christophe Verbruggen (UGent) naar de abonnees toont aan hoezeer de uitstraling van *Van Nu en Straks* afhankelijk was van persoonlijke ons-kent-onsnetwerken. Pas met de toetreding van Karel van de Woestijne steeg het abonnementsaantal in deze stad. Ellen van Impe (K.U.Leuven) ten slotte nuanceerde de progressief-liberaal-socialistische basis van The Arts & Crafts Movement en de art nouveau. Ook langs katholieke zijde, met name de Sint-Lucasscholen van Bethune, was er grote belangstelling voor deze stijlevoluties. Die nieuwe stijl betekende trouwens evenzeer een afkeer van het moderne productieproces ten voordele van de oude ambachtelijkheid. We mogen niet vergeten dat het zinnebeeld van 'de kathedraal' tot bij Walter Gropius gebruikt werd binnen de avant-gardearchitectuur.

De uitdaging van het colloquium lag in de tweede dag. De literaire en artistieke paden werden verlaten om te kijken naar wat *Van Nu en Straks* te betekenen had op het vlak van rassen-, gender- en weten-

schapsdiscours.

Evert Peeters (K.U.Leuven) boog zich over de communes in Verrewinkel, Blaricum en Stokkel, waar het avant-gardistische streven en het natuurlijk leven 'sans maîtres et règlements' in praktijk gebracht werden. Met het anarchisme zoals het bloeide in Waalse proletarische kringen, had dit experimentele theater weinig te maken. Het kaderde eerder in de burgerlijke reformbeweging en cultuurvlucht waaraan Rousseau geboorte had gegeven. Deze hang naar intuïtieve 'eenwording' met de natuur uitte zich, zo vertelde Raf de Bont (K.U.Leuven), in een sceptische houding tegenover de voortschrijdende natuurwetenschap met haar deterministische modellen. Ook een instituut als het huwelijk moest volgens diezelfde ingesteldheid wijken voor de vrije liefde. Liselotte Vandenbussche (Centrum voor Genderstudies) belichtte zowel de consequente houding van Jacques Mesnil als de dubbelzinnige relatie die Vermeylen had met vrouwen, seksualiteit en huwelijk. Vooral de persoonlijke briefwisseling tussen Vermeylen en de Bom, waaruit Henk de Smaele (K.U.Leuven) de meest pikante en misogynne passages selecteerde, is veelzeggend. De vraag die Geraldine Reymenants (Centrum voor Genderstudies) zich daarop stelde, "*Waarom vrouwen ontbreken in Van Nu en Straks?*", leek voor de deelnemers aan het colloquium al grotendeels beantwoord. De slotdiscussie die hierop volgde werd zonder meer het boeiendste moment van de dag. Kunnen wij spreken van een genderdiscours wanneer wij ons onderzoek richten op een handvol jonge rijkeluiszonen die een

periodiek uitgeven met weinig abonnees, gelezen door een gesloten netwerk van kunstenaars en literatoren? Zo groot de artistieke impuls van het tijdschrift was, zo klein was zijn sociologisch belang. Bovendien blijkt dat de redacteurs van het periodiek, wat de positie van de vrouw betreft, eerder geplaagd werden door een gezonde dosis testosteron dan door een gefundeerde theorie. Moeten wij, willen wij aan genderstudie doen, niet eerder zoeken naar bronnen van (bemiddelde) vrouwen die zonder twijfel ook een artistiek en sociologisch discours ontwikkelden?

Het colloquium heeft zeker wat betreft de maatschappelijke verbreding van het fenomeen *Van Nu en Straks*, de verwachtingen niet ingelost. Maar met de lezing van Paul Aron (ULB) rond periodieken en periodiekenonderzoek, werd duidelijk dat het belang van dit colloquium elders lag. Niet zozeer *Van Nu en straks*, maar de interdisciplinaire tijdschriftstudie speelde de hoofdrol in deze tweedaagse. Een ploeg van voornamelijk jonge onderzoekers heeft zijn schouders onder dit project gezet om te laten zien dat je blik op de geschiedenis eindeloos varieert naarmate je de focus verandert.

**Hendrik de Man, de actualiteit en de affaire.
Verslag van het colloquium
'De Erfenis van Hendrik de Man', 12 december 2003**

Hans Mortelmans, *Amsab-ISG*

Wanneer in socialistische kringen de naam Hendrik de Man valt is het altijd bakkeleien. Dat was zo bij zijn entree in de BWP en het gaat, nu 50 jaar na zijn dood, nog altijd door. Prof. dr. Herman Balthazar constateert zelfs in een aantal recente publicaties een herleving, of in ieder geval een hernieuwde belangstelling voor zijn ideeën. Maar het proces van deze socialistische voorman gaat al een hele tijd onverminderd door. Het colloquium van 1973, niet in eigen land maar in het neutrale Genève, was een eerste poging om het 'probleem de Man', of beter het 'taboe de Man' te doorbreken. In 1988 heeft ook Amsab (in de Vooruit) een colloquium georganiseerd met de titel *De middenstand en het Plan van de Arbeid. Toetsing van Hendrik de Mans ideeën over de middenstand*. Slechts langzaam werd de schroom overwonnen, maar de controverse bleef. De weegschaal van vrouwe Justitia kent in deze zaak geen rust, ze blijft aarzelen tussen rehabilitatie en vergeetput.

Het was dus tijd voor het opmaken van een nieuwe stand van zaken: een sereen colloquium over *De Erfenis van Hendrik de Man: toetsing van zijn ideeën aan de ac-*

tualiteit. En weer werden oude spoken tot leven gewekt: de foto op de folder was voldoende om bij sommigen de autoritaire trekjes van de Man in herinnering te brengen. BBTK reageerde nog voor het colloquium van start ging, met een pamflet waarin de weinig kritische houding van de organisatoren werd gehekeld. De Studenten Tegen Racisme (STER) organiseerden in samenwerking met de leesgroep Inlees(f)werkplaats, VZW 't Uilekot en Masereelfonds Gent een tegendebat. Ondertussen had Jean-Pierre Rondas het geduw en getrek in de coulissen van progressieve bewegingen opgemerkt en mocht Balthazar voor de radiozender Klara omstandig de levensloop en ideologische erfenis van Hendrik de Man toelichten. Alles wijst er echter op dat de hetze rond dit stukje onverwerkt socialistisch verleden nog lang niet is uitgedoofd. Een bondig verslag ...

Prof. dr. Balthazar verwelkomde op vrijdag 12 december 2003 in het wat afgeleefde bondsgebouw van Antwerpen, honderdveertig deelnemers aan het Amsab-colloquium

In zijn inleiding besteedde hij veel aandacht aan de talrijke paradoxen in leven en gedachtegoed van Hendrik de Man. In het stakingsjaar 1902 treedt de beloftevolle Antwerpse burgerzoon toe tot het socialisme. Zijn engagement, dat sterk ouvriëristisch en marxistisch geïnspireerd is, steekt schril af tegen het Vlaamse, en vooral Gentse, reformisme. Hij voelt zich beter thuis in het radicaal linkse milieu van Leipzig, waar hij studeert en voor het dagblad *Leipziger Volkszeitung*

en het periodiek *Die Neue Zeit* van Kautsky vlammeende artikels schrijft. In 1914 wordt de fervente antimilitarist en voorvechter van de Internationale der Arbeiderspartijen, vrijwillig soldaat en promoveert met zichtbaar genoegen tot officier. In de vroege jaren 1920 werkt hij te Frankfurt aan zijn bekendste en meest omstreden werk *Zur Psychologie des Sozialismus*, waarin hij de klassenstrijd verbreedt tot één grote emancipatorische beweging waarin hij het voluntarisme, de individuele socialistische ethiek, belangrijker acht dan de belangenstrijd. Het werk vindt geen genade in marxistische milieus, maar krijgt wel steun vanuit het religieuze socialisme en progressieve protestantse kringen. Tijdens de crisis van de jaren 1930 doet de sterk verzwakte BWP een beroep op de van zelfvertrouwen blakende Hendrik de Man. De intelligente criticus wordt een man van de daad, de man van 'Het Plan'. Het Plan van de Arbeid is tegelijkertijd een tewerkstellingsplan, een partijvernieuwing, een propagandamiddel en een wapen tegen het oprukkende fascisme. De personencultus rond de Man leidt hem de regering-van Zeeland binnen, waarin hij drie jaar een ministerpost bekleedt, zonder belangrijke delen van het Plan te kunnen realiseren. In 1939 volgt hij Emile Vandervelde op als voorzitter van de BWP, terwijl het merendeel van de partijleden hem geen warm hart toedraagt, en die gevoelens blijken wederkerig. Zijn rol tijdens de achttiendaagse veldtocht en zijn manifest van 28 juni 1940, waarin hij de politieke rol van de BWP als beëindigd beschouwt en de partijleden oproept tot aanvaarding

Het colloquium kende een grote opkomst (foto Geert Bonne)

van de Duitse bezetting, laat zich slechts interpreteren als een haatverklaring aan het oude socialisme, dat hem diep ontgoocheld had. Sinds 1944 leefde Hendrik de Man in Zwitserland, gevlucht voor een detentie van twintig jaar “*wegens hulp aan de bedoelingen van de vijand*”, verguisd en gehaat door het merendeel van zijn vroegere partijgenoten. Het is nu een halve eeuw geleden, dat, op 20 juni 1953, een aansnellende trein plotsklaps een eind maakte aan het tumultueuze leven van de socialistische denker en voorman.

Vóór het inhoudelijke debat over de erfenis van Hendrik de Man van start ging, belichtte dr. Wouter Steenhaut de papieren en iconografische nalatenschap. Goede en toegankelijke bronnen zijn in deze licht ontvlambare materie immers onmisbaar. Helaas is het homogene archieffonds van de Man, dat de essentiële bouwstenen bevat van zijn belangrijke werken, na zijn dood opzettelijk in stukken gehakt en verspreid over binnen- en buitenlandse archieven. De erfgenamen waren van mening dat daardoor het wetenschappelijk onderzoek naar de Man zou geprikkeld worden en de rehabilitatie van deze complexe persoon dus versneld. Het is voor iedere ernstige onderzoeker en archivaris duidelijk dat deze transacties geenszins een prikkelend, maar net een ontmoedigend effect sorteerden. Met enige trots presenteerde Wouter Steenhaut op dit colloquium de eerste exemplaren van de inventaris van het AMVC-fonds de Man, dat na verwerking permanent ondergebracht werd in Amsab-ISG-Centrum Antwerpen. Deze inventaris moet de aanzet vormen tot een internationaal

ontsluitings- en digitaliseringsoffensief om de papieren erfenis van Hendrik de Man consulteerbaar te maken naar de hedendaagse maatstaven en noden van het wetenschappelijk onderzoek.

Het panelgesprek kreeg als rode draad *Ethische waarden voor partijvorming*. Dr. Jaak Billiet (K.U.Leuven) legde daartoe de naakte feiten over hedendaags stemgedrag op tafel. Hij stelde vast dat de drie traditionele partijen vandaag een sterk wisselend kiespubliek hebben, terwijl het Vlaams Blok relatief trouwe kiezers aantrekt, voornamelijk uit arbeidersmiddens. Moet de sp.a zich niet bezinnen over het feit dat haar natuurlijke en oorspronkelijke doelgroep zich van de partij afkeert? Prof. dr. Koen Raes schetste de aantrekkingskracht van het socialisme in zijn beginstadium. Volgens het dialectisch materialisme van Marx waren de belangen van het proletariaat vaderlandsloos en universeel. Het volstond dat de arbeider zich bewust werd van deze belangen om een internationale solidariteit op gang te brengen die uiteindelijk de klassenmaatschappij zou opheffen. Precies het ontbreken van zware morele eisen maakte het marxisme tot een zeer moderne en succesrijke theorie. De Man was één van de eersten die de scheuren in deze prachtige theorie ontdekte. De arbeidersbeweging evolueerde niet in alle landen op dezelfde manier, waardoor het solidariteitsbeginsel in het gedrang kwam. Bovendien wekte de constante aandacht voor materiële belangen een kapitalistische logica bij de arbeider, zodat een utilitair individualisme de bovenhand kreeg. Het socialisme van vandaag is daarom niet meer te duiden in universele materiële

belangen van de arbeidersklasse, maar in het uittekenen en realiseren van waarden en waardehiërarchieën.

Prof. Bart Tromp (Universiteit Leiden) stelde zich dan weer vragen bij dit ethische beginsel. De stap van marxistisch determinisme (het socialisme als een onontkoombare realiteit) naar voluntarisme (het socialisme als ethische keuze) was altijd een sprong in het ongewisse omdat de Man had moeten erkennen dat er geen 'natuurlijk' socialistische motieven bestonden. Ook dr. Luc Vanneste (directeur Studiedienst sp.a) meende dat hier het schoentje knelde. De reformistische politiek van de BWP was nooit een ontkenning geweest van de marxistische beginsels, maar dat gold niet voor het ethisch socialisme. De paradigma's die Hendrik de Man doorbroken heeft, hebben nog steeds geen oplossing gekregen, vooral omdat de politieke keuzes van de Man, op basis van 'goede bedoelingen in het belang van allen' tot een catastrofe hebben geleid.

Maar misschien staan daar tegenover een aantal juiste en moedige keuzen. Jan Renders, algemeen voorzitter van het ACW, opende de namiddag met *De betekenis van Hendrik de Man voor de christelijke arbeidersbeweging*. Doordat de Man afstand nam van het marxistisch determinisme en de klassenstrijd, en daarentegen religie, cultuur en zelfs christendom een plaats gaf in de genealogie van het socialisme, bevorderde hij de toenadering tussen beide arbeidersbewegingen.

Het corpus van het namiddagdebat werd gevormd door een harde confrontatie tus-

sen Karel Van Miert, voormalig Europees Commissaris voor Concurrentiebeleid, en Anne Van Lancker, europarlementslid. Aan de tafel zaten voorts dr. Francine Mestrum van Attac Vlaanderen en prof. Carl Devos (UGent). Gespreksthema was: *Overheid, economie, arbeid en de uitdaging van het (anti)globalisme*. Jammer genoeg onttaardde het debat in een forum voor politieke vetes tussen Van Lancker en Van Miert, waarbij niet enkel Hendrik de Man, maar ook een consistente duiding van de problematiek op de achtergrond verdween. In deze geagiteerde atmosfeer schoof Van Miert geheel naar de neoliberale zijde, met een zeer negatieve beoordeling van ingrijpende sociale of ecologische correcties van de overheid ten opzichte van de vrije markt. Een sterke overheid was wenselijk volgens Van Miert, niet om de zwakke sectoren van de economie te beheren of te ondersteunen, maar om dynamische, groeiende en creatieve sectoren te stimuleren. Mestrum vroeg zich af of er dan nog toekomst is voor (Zuiderse) landen met een zwakke overheid, nu ook de mondiale instituten WTO en Wereldbank slechts het model van privatisering, liberalisering en exportpromotie hanteren.

Met dit laatste panelgesprek had het colloquium een vreemde bocht genomen: van de kritiek van de Man op het marxisme naar het andersglobalisme. Tegenstanders van dit colloquium hadden erg snel de achilleshiel ervan opgemerkt: aan een historische figuur, hoe besmeurd ook, een wetenschappelijk colloquium wijden is niet uit den boze. De 'actualiteit' van deze figuur benadrukken voor de so-

ciaal-democratie en het andersglobalisme is een heel ander paar mouwen.

Hoewel Amsab in het verleden de heikele kwesties rond Hendrik de Man nooit uit de weg is gegaan, waren er kritische stemmen die vonden dat dit Amsab-colloquium een aantal bronnen niet had aangeboord; we denken aan *Ni droite, ni gauche: l'idéologie fasciste en France*, van Zeev Sternhell (1983) en *Ethisch socialisme in Vlaanderen*, van Eric Rosseel (1996). De kernvraag van deze essays is wanneer en waarom een antimaterialistische herziening van het socialisme in bepaalde historische omstandigheden kan leiden tot een ontsparing naar het fascisme. De leesgroep Inlees(f)werkplaats, heeft zich in het najaar van 2003, met deze werken binnen handbereik, gebogen over de ideeën van Hendrik de Man. Initiatiefnemer van de leesgroep en syndicalist Raf Verbeke vond, gezien het concrete politieke traject van de Man van socialisme naar collaboratie, dat deze meningen niet mochten ontbreken in deze tijden van 'de Man-revival'. Prof.dr. emeritus Jaap Kruithof en adjunct-gouverneur van Vlaams-Brabant Guy Desolre werden als spreker uitgenodigd op een alternatief debat: *De Affaire Hendrik de Man, de actualiteit van socialisme en anders-globalisme*, op 22 januari 2004. Helaas moeten we deze "kritische herziening van Hendrik de Man en het Amsab-colloquium" met een grove korrel zout nemen. Vooreerst hadden de sprekers het colloquium niet bijgevoond. Ook wilden zij niet openlijk de confrontatie aangaan, maar verkozen zij een debat binnen "een echt links clubje, met wellicht ergens in de hoek een rechtse spion", zoals in vroegere dagen. Het ging al gauw

over het fundament van het socialisme dat door de Man en zijn epigonen slecht begrepen was, namelijk dat loonarbeid altijd en overal diefstal betekent van de meerwaarde van het product door de werkgever. De Man daarentegen beschouwde dit klassengeschild slechts als een tijdelijk probleem en proclameerde geen 'omwenteling' in marxistische zin, maar een herstel van de natuurlijke maatschappelijke relaties, zoals deze bestonden in het gildensysteem van de late middeleeuwen. Vanzelfsprekend werd de poort toen opengezet voor een paternalistische en corporatistische gedachtegang die regelrecht op het nazisme afstevende.

Tijdens het panelgesprek werd gaandeweg iedere socialist die zich met de Man had ingelaten verdacht gemaakt. Ik geef de indrukwekkende lijst: Louis de Brouckère, Emile Vandervelde, Paul-Henri Spaak, Jef Rens, Piet Frantzen, Norbert De Batselier, Frank Vandebroecke, Herman Balthazar. Ook werd er geheimzinnig gedaan over het feit dat de familie van Hendrik de Man steeds aanwezig is op zijn herdenkingen. Wat dus aangekondigd was als een kritische reflectie over het colloquium bleek een - laatste? - tribune van oude marxisten met een nostalgische hang naar de samenzweringen van weleer. De messen werden weer eens geslepen om de eigen rangen te zuiveren - in naam van het socialisme - terwijl de echte tegenspelers ontbraken om tot een waardevol debat te komen. Ernest Mandel schreef in 1959 over de Man: "Een probleem wordt niet opgelost door het dood te zwijgen." Het is maar de vraag

of problemen worden opgelost door er, binnen het cenakel van gelijkgezinden, eindeloos over te debatteren. Het was tegen dit soort retorisch anti-fascisme dat Hendrik de Man in 1933 zijn radicale praxis had geplaatst, met de bekende gevolgen. Mocht er een rechtse spion aanwezig zijn geweest op dit debat, hij zou in zijn vuistje gelachen hebben!

Het colloquium werd georganiseerd door Amsab-ISG, de Vereniging voor de Studie van het Werk van Hendrik de Man en de Gerrit Kreveld Stichting, m.m.v. het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen, het departement Geschiedenis van de K.U.Leuven, de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de VUB, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, (Amsterdam), het Vermeylenfonds Antwerpen, het Masereelfonds Antwerpen, het ABVV-Antwerpen en de BBTK-Antwerpen.

De vernieuwde website van Amsab-ISG: www.amsab.be

Donald Weber, Amsab-ISG

De website van Amsab-ISG werd eind vorig jaar in een nieuw jasje gestopt. Tegelijk werd het aantal rubrieken fors verhoogd. Er zijn in totaal tien rubrieken, waarvan een aantal al heel wat te bieden hebben.

In de rubrieken *Nieuw*, *Info* en *Leeszaal* wordt het instituut uitgebreid voorgesteld aan de bezoeker. De rubriek *Info* bevat onder meer een geschiedenis van Amsab-ISG en zijn voorlopers, en een overzicht van alle huidige medewerkers, met foto en kort curriculum. De rubriek *Leeszaal* is dan weer opgevat als een virtuele wandeling door onze leeszaal. De bezoeker kan uitvoerig kennismaken met de faciliteiten en de dienstverlening. We hopen daarmee de drempel voor potentiële bezoekers aan de leeszaal nog lager te maken.

De rubriek *Collectie* verleent toegang tot de publiekscatalogus van Amsab-ISG, en bevat korte informatie over de collectie en de diverse deelcollecties. Uiteraard is dit slechts een aanzet, en zal de collectie aan de hand van dit platform in de toekomst nog veel uitvoeriger en grondiger ontsloten worden voor het publiek.

In de rubrieken *E-boekerij* en *E-galerij* is dit ambitieuze programma al aangevat. *E-boekerij* biedt reeds enkele elektronische fulltext-versies aan van historische teksten, met name de Charte de Quaregnon uit 1894 en het Plan van de Arbeid uit 1933. De rubriek is opgevat als een volwaardig elektronisch publicatieforum, waarop Amsab-ISG een heus fonds van e-boeken en e-teksten wil opbouwen. *E-galerij* doet hetzelfde, maar dan voor tentoonstellingen. Momenteel worden reeds twee digitale tentoonstellingen aangeboden, met name een wandeling doorheen de eigen audiovisuele collectie van Amsab-ISG, en *Leve de vakantie!*, een kijk op vakantie-ervaringen van arbeiders in het verleden. Daarmee is de aanzet gegeven van wat zal uitgroeien tot een volwaardig digitaal museum.

De site bevat zoals voorheen ook de thesistijl, die jaar na jaar meer wordt geraadpleegd; een rubriek *Encyclopedie* die in de loop van 2004 zal aangevuld worden met een lijst van 'frequently asked questions' (FAQ) en een tijdsbalk; een rubriek *Winkel* waar u on line van alles en nog wat kan bestellen, onder meer boeken, affiches en zelfs een stadswandeling; en een rubriek *Links*.

Op verschillende plaatsen wordt verwezen naar de website van *Brood & Rozen*, die al langer beschikbaar was. Deze webstek (<http://www.amsab.be/br/broodenrozen.htm>) bevat een voorstelling van alle nummers van het tijdschrift die tot dusver verschenen (sinds 1996), en van de voorloper ervan, *AMSAB-Tijdingen* (sinds 1982), met de cover en de inhoudsopgave. Een auteursindex kan geraadpleegd worden. Een aantal artikels wordt bovendien fulltext aangeboden.

De nieuwe website is geheel en al een eigen creatie van Amsab-ISG. De technische coördinatie wordt uitgevoerd door Donald Weber, en Mario Van Driessche neemt de grafische vormgeving op zich. Zij worden bijgestaan door een interne werkgroep, samengesteld uit Hans Mortelmans, Wouter Steenhaut, Geert Van Goethem, Paule Verbruggen, Martine Vermandere en Sofie Vrielynck.

De website is met opzet 'zwaar' grafisch uitgewerkt, en heeft een erg opvallende vormgeving gekregen. Het was uitdrukkelijk de bedoeling om een breed publiek te bereiken, en niet enkel een academisch of gespecialiseerd publiekssegment. De website moet immers op de eerste plaats

het historische erfgoed dat door Amsab-ISG wordt beheerd onder de ogen brengen van het breedst mogelijke deel van de samenleving. Deze aanpak belet overigens niet dat meer gespecialiseerde onderdelen zouden ondergebracht kunnen worden in wat soberder ogende deelsites.

De opening naar een breder publiek toe lijkt momenteel te lukken. De vernieuwde website had een maand na haar lancering al meer dan vijfduizend bezoekers gekregen, en is al tweemaal tot 'site van de week' uitgeroepen, namelijk op de website van het weekblad *Trends* en in het aan de financiële krant *De Tijd* verbonden magazine *t-zine*.

Studenten papierrestauratie op werkbezoek

Kris Desij, Amsab-ISG

Met deze bijdrage wil ik een lans breken voor meer samenwerking tussen alle mogelijke bewaarinstellingen en studenten Papierrestauratie. Amsab-ISG kreeg in de loop van de maand november 2003 een aantal studenten van het Syntra West Brugge op werkbezoek onder leiding van hun lerares Marianne Hoekstra.

De eerste kennismaking resulteerde in een langdurige en zeer boeiende rondleiding, vooral in de departementen Archief en Bibliotheek en uiteraard in het restauratieatelier. Op die manier kregen de

De studenten van het Syntra West Brugge in actie... (foto Geert Bonne)

studenten een beeld van hoe documenten allerhande een bewaarplaats krijgen en van daaruit dikwijls op de restauratietafel belanden. Tevens werd het voor hen duidelijk dat je niet alles kunt restaureren maar dat een selectie gemaakt wordt op basis van beschadiging, inhoud of afbeelding en de onmiddellijke bestemming, bijvoorbeeld een tentoonstelling. Meteen kregen ze een duidelijk beeld waarom een goede conservatie belangrijk is. Er volgden nog twee werkdagen waarbij de studenten werkten aan diverse documenten, met uiterst goede resultaten. Een ets van Pijcke werd ontdaan van zijn zure rugkarton en onderging een verjongingskuur. Hij werd gewassen en gebleekt. Het resultaat is een terug duidelijk zichtbare detailtekening. Er werd bij die gelegenheid ook een vondst gedaan. De rug bleek een diploma te bevatten van een socialistisch figuur uit het Gentse, waarover later meer. Bij andere documenten werden scheuren heel nauwkeurig dichtgemaakt. De zorgvuldige en getalenteerde hand van een studente kleurde minutieus een affiche bij. Er werd ook een aanzet gegeven tot de restauratie van de documenten van de sluikpers die de basis vormt voor een tentoonstelling in het najaar. Deze restauratie komt in een volgend artikel aan bod.

Studenten ontvangen vraagt een goede voorbereiding van school en instelling. Dit vergt tijd maar daar tegenover staat een mooi resultaat. Persoonlijk vind ik het ook heel belangrijk dat studenten een kans krijgen om dit mee te maken. Uit ervaring weet ik dat je als leerling-boekbinder en papierrestaurateur heel weinig kans krijgt om te groeien in deze jobs.

Vroeger kon je als gezelschap aan de slag bij een meester-boekbinder. Je doorliep alle stadia van het beroep. Heden ten dage geven privé-ateliers hun kennis niet graag door om allerlei begrijpelijke redenen zoals klantenbehoud en vrees voor een verkleining van hun marktsegment, alhoewel er natuurlijk uitzonderingen zijn. Archieven en soortgelijke instellingen kunnen hierin soelaas bieden mits een goede begeleiding. Studenten die een passie hebben voor dit werk zijn ook graag bereid om het voor een korte tijd op vrijwillige basis te doen. De beste leerschool is de praktijk. En Amsab-ISG kreeg er wederom een stukje naamsbekendheid bij.

K
R
O
N
I
E
K

Gedenksteen Jef Van Extergem

Martine Vermandere, Amsab-ISG-Centrum Antwerpen

Op zondag 30 november 2003 werd op het Antwerpse Sint-Jansplein een gedenksteen onthuld voor Jef Van Extergem.

Het initiatief kwam van de Raad van Bestuur en de Clubraad van de vzw Jef Van Extergem. Charles Van der Vinck, voorzitter van de vzw, sprak een welkomstwoord uit waarna Louis Van Geyt en minister Paul Van Grembergen het leven en belang van Van Extergem toelichtten.

Van Extergem (°Dendermonde, 18 februari 1898) werd al heel jong lid van de Jonge Wacht (SJW) van Antwerpen. Als secretaris van de SJW publiceerde hij tijdens de Eerste Wereldoorlog antimilitaristische en pacifistische artikelen in *Vooruit*. Hij werkte ook bij *Het Vlaamsche Nieuws* van de Antwerpse radicale activistische kern rond August Borms. In 1917 richtte Van Extergem de Vlaamsch Sociaal Democratische Arbeidersgemeenschap op. Op de vlucht voor de repressie, kwam Van Extergem na de oorlog in contact met de Spartakusbund van Roza Luxemburg en Karl Liebknecht. Bij zijn terugkeer naar Antwerpen werd hij gearresteerd en in 1920 veroordeeld tot twintig jaar opsluiting. In juni 1921 kwam hij vrij op voorwaarde dat hij niet meer aan politiek zou doen. Nog in dat jaar publiceerde hij *Het Zelfstandige Vlaanderen*, waarin hij pleitte voor amnestie. In 1925 werd hij opnieuw in de gevangenis opgesloten tot juni 1928. Van Extergem stelde zich kandidaat voor de KPB in de tussentijdse parlementsverkiezing te Antwerpen op 9 december 1928. Hij trok zich terug in akkoord met de KPB om samen met haar campagne te voeren voor August Borms die door de Frontpartij naar voren was geschoven. Pas op de verkiezingsdag werd hij lid van de KPB. In 1936 speelde hij een rol bij de havenstakingen. In dat jaar werd de Vlaamsche Kommunistische Partij opgericht (VKP). Van Extergem werd redacteur van het partijweekblad *Het Vlaamsche Volk*. In 1937 richtte hij het Vlaamsch Blok voor Zelfbestuur en Democratie mee op dat tevergeefs probeerde het extreem rechtse overwicht in de Vlaams-nationalistische rangen te

breken. Ook met het blad *Ulenpiegel* probeerde hij dit. In januari 1941 diende hij dit stop te zetten om onder te duiken. Inmiddels had hij wel de partijleiding gekregen. Reeds een maand na het verdwijnen van *Ulenpiegel* verscheen het eerste clandestiene nummer van *De Rode Vaan* waarvan Van Extergem hoofdredacteur werd. In maart 1943 protesteerde hij in een handgeschreven manifest tegen een anticomunistische provocatieactie waarbij op kerkmuren hamers en sikels waren geschilderd. In april werd hij aangehouden en via Breendonk naar Sachsenhausen gedeporteerd. In maart 1945 stierf hij in Ellrich.⁽¹⁾

Eind 1996 namen Jan Debrouwere en Louis Roth de organisatie op zich van de viering van het honderdste geboortjaar van Jef Van Extergem. Zij richtten de werkgroep JVE 100 op waarin Amsab samenwerkte met medewerkers van ADVN en DACOB. Het resultaat was een symposium in het AMVC (het huidige Letterenhuis), een rondreizende tentoonstelling en de publicatie *Jef Van Extergem en zijn tijd*.⁽²⁾

(1) R. VAN DOORSLAER, Jef Van Extergem. In: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, p. 1095-1097.

(2) H. DEFOORT, J.-W. STUTJE, B. VAN CAUSENBROECK, L. VANDEWEYER, E.-J. VERDOODT, B. VAN HOORICK, Jef Van Extergem en zijn tijd, IMAVO vzw in opdracht van ADVN, AMSAB en DACOB, 1998.

Jo Deferme (°1972) is licentiaat nieuwste geschiedenis en germaanse talen (K.U. Leuven). Sinds oktober 1998 is hij verbonden aan het departement Geschiedenis van de K.U. Leuven. Zijn onderzoek focust zich vooral op politieke theorie en sociale wetgeving in de 19e en 20e eeuw. In maart 2004 verdedigde hij zijn proefschrift getiteld *Uit de ketens van de vrijheid. Wetenschappelijke en politieke debatten over sociale wetgeving in België, 1886-1914*.
Jo.Deferme@arts.kuleuven.ac.be

André Hardewyn (°1947) is doctor in de geschiedenis en verbonden aan de vakgroep geschiedenis van de VUB. Hij heeft een bijzondere belangstelling voor de historische ontwikkelingen van de politieke economie van de fiscaliteit als onderdeel van de rol van de staat en de veranderingsdynamieken die daarmee samenhangen. In die context publiceerde hij reeds talrijke artikels inzake de Belgische belastinggeschiedenis. In 2003 verscheen *Tussen sociale rechtvaardigheid en economische efficiëntie*, dat een halve eeuw Belgische fiscale geschiedenis tussen 1914 en 1962 behandelt. Hij werkte eveneens mee aan de overzichtspublicatie betreffende het schoolpact van 1958.
e-mail: andre.hardewyn@pandora.be

Martine Vermandere (°1964) is licentiate nieuwste geschiedenis (1987, Universiteit Gent). Zij werkte voor het Centrum voor Stadsvernieuwing van de Stad Gent. Sinds 1991 is ze verbonden aan Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis als archivaris en wetenschappelijk medewerker. Zij deed onder meer onderzoek naar de socialistische middenstandsbeweging en de vakbond van diamantbewerkers. In 1998 werd zij coördinator van Amsab-ISG-Centrum Antwerpen. Sinds 2000 houdt zij zich vooral bezig met publieksgerichte erfgoedprojecten.
martine.vermandere@amsab.be

Volkscultuur in Vlaanderen. Een nieuw tijdschrift

Jacques Van Keymeulen

In 2003 werd een nieuw tijdschrift boven de doopvont gehouden: *Van Mensen en Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen*. Dat nieuwe tijdschrift is de opvolger van *Oost-Vlaamse Zanten*, sedert 1926 uitgegeven door de Koninklijke Bond van Oost-Vlaamse Volkskundigen (KBOV), en van *Mengelmaren*, het blad van de Bond van West-Vlaamse Volkskundigen (BWV), dat een 10-tal jaar oud is.

De laatste jaren is de hele culturele sector die traditioneel met 'volkskunde' wordt aangeduid, in beweging gekomen met nieuwe thema's, nieuwe initiatieven, nieuwe tijdschriften, een nieuw instituut ... De studie van de volkscultuur en het materiële en immateriële erfgoed is duidelijk aan een opgang begonnen. Het is in die context dat de KBOV en de BWV elkaar hebben gevonden om twee bestaande publicaties te fusioneren, en een nieuw tijdschrift uit te geven. Dat tijdschrift is echter niet het orgaan van de twee verenigingen, maar heeft een aparte en zelfstandige redactie, die momenteel uit een twintigtal leden bestaat.

De redactie heeft voor *Van Mensen en Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen* een aantal opties genomen. Wat het inhoudelijke betreft, laten we bevlogen theoretische discussies over aan het nieuwe Nederlands-Vlaamse tijdschrift *Cultuur. Tijdschrift voor Etnologie*, dat in de startblokken staat. *Van Mensen en Dingen* richt zich tot een breed, geïnteresseerd publiek. De klemtoon ligt op het beschrijvende: er zal vooral verslag gedaan worden van de resultaten van concreet onderzoek en veldwerk. *Van Mensen en Dingen* wil proberen te bewijzen dat wetenschappelijkheid en begrijpelijkheid elkaar niet hoeven uit te sluiten. We zijn ook van plan af en toe vragenlijsten mee te sturen met het tijdschrift, om via de abonnees aan inlichtingen omtrent volkscultuur te komen.

De vernieuwde redactie bestaat weliswaar vooral - maar niet uitsluitend - uit West- en Oost-Vlamingen, maar het onderzoeksgebied is in principe heel Vlaanderen. De ondertitel *Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen* van *Oost-Vlaamse Zanten* is dan ook overgenomen. Er is een structurele samenwerking met twee grote musea voor volkscultuur: het Huis van Alijn in Gent en het Stedelijk Museum voor Volkskunde in Brugge; beide instellingen zijn in de redactie vertegenwoordigd. Er is ook samenwerking met de universiteiten en met Zeeuws-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen.

Van Mensen en Dingen verschijnt vier keer per jaar en bevat per nummer ten minste tachtig bladzijden. Daarnaast krijgt elke abonnee ook een jaarboek.

Men kan zich op het nieuwe tijdschrift abonneren door overschrijving van 20 euro op rekening:

703-0327514-23 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen (KBOV) of 470-0267131-17 van de Bond van de West-Vlaamse Volkskundigen (BWV), met als mededeling: ABONNEMENT.

Buitenlandse abonnees betalen op rek nr 703-0327514-23 (van de KBOV) met vermelding IBAN BE92703032751423.

(Men kan van beide verenigingen ook lid worden. Vermeld dan op het overschrijvingsformulier ook NIEUW LID KBOV of NIEUW LID BWV. U krijgt dan meer inlichtingen omtrent de werking van de vereniging.)

Historische stadswandeling door

“Gent is een stad van ‘heren’ en van ‘stroppen’, een stad van hoogmoed en zelfspot, een stad van katoenbaronnen en fabrieksproletariat”

(Frank Beke)

Amsab biedt u een stevige, 2 uur durende, wandeling aan doorheen Gent, een stad waar de socialistische beweging een netwerk aan organisaties uitbouwde en daarmee tot ver buiten België model stond. We doen als het ware de geschiedenis herleven, wandelen door stille straatjes die vroeger vol leven waren, staan stil bij de vele ‘rode’ gebouwen met hun vaak turbulente historiek, leiden u rond in de wijk waar ‘Vader Anseele’, de peetvader van het Gentse socialisme zijn hele leven woonde, wijzen op oude fabrieken die nu tot luxueuze lofts zijn verbouwd maar vroeger met hun lawaai en geuren de buurt overheersten... We starten aan het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel (MIAT) en eindigen in het Amsab-museum.

Praktisch: De Amsab-gids begeleidt groepen van max. 20 personen
Enkel op dinsdag, woensdag, donderdag en zaterdag
- Vertrekkur in de voormiddag: 10.30u
- Vertrekkur in de namiddag: 14.30u
Prijs: 62 euro

LEESGROEP GESCHIEDENIS

Dirk Luyten

Soms laat zich de noodzaak voelen om dieper in te gaan op een geschiedenisboek, om over een bepaalde problematiek met geïnteresseerden in discussie te gaan. Vanuit deze optiek werd er recent een leesgroep hedendaagse geschiedenis opgericht. Zoals uit het programma kan afgeleid worden ligt het accent in een eerste fase op de sociaal-politieke geschiedenis, maar volgens de interesses van de deelnemers kunnen er ook andere terreinen verkend worden. Elkeen die aan de leesgroep deelneemt wordt verondersteld het boek in kwestie gelezen te hebben. De auteurs en hun boeken worden telkens ook kort ingeleid.

Het programma voor het jaar 2004 ziet er als volgt uit:

Donderdag 4 maart 2004:

Dennis BOS, *De Waarachtige volksvrienden : de vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894*, Amsterdam : Bakker, 2001, 444 p, ISBN 90-351-2315-8 (Inleiding: Rik Hemmerijckx)

Donderdag 3 juni 2004:

Eric J. HOBSBAWM, *Een eeuw van uitersten. De twintigste eeuw 1914-1991*, Utrecht, Het Spectrum, 1995, 723 p. ISBN 90-274-3110-8 (Inleiding: Dirk Luyten)

Donderdag 2 september 2004

Niek PAS, *Imaazje. De verbeelding van Provo 1965-1967*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2003, 464 p., ISBN 90 284 2014 2 (Inleiding: Rik Hemmerijckx)

Donderdag 2 november 2004

Stéphane COURTOIS, *Zwartboek van het communisme: misdaden, terreur, onderdrukking*, Amsterdam, Arbeiderspers, 1998, 1083p. ISBN 90 295 5838 5 (Inleiding: Alain Meynen)

De bijeenkomsten beginnen om 18u. en hebben plaats in de Smidsestraat 109, te Gent (vlakbij –St.- Pietersstation). Gelieve uw komst vooraf te melden: of 015/20.95.12 of dirk_luyten@belgacom.net.

P&v

OPROEP

om informatie over kunstschilder
Kopl Simelovitz (1900-1943)

“Wij willen proberen deze in Auschwitz omgekomen Gentse kunstenaar van de vergetelheid te redden en hem zijn identiteit en zijn waardigheid terug te geven”

Voor een biografisch en kunsthistorisch onderzoek vragen wij getuigenissen over onder meer zijn Gentse jaren (1927-1943). Wie hem gekend heeft, documenten (brieven, foto's) van hem heeft, en ook collectionneurs, gelieve contact op te nemen met: Daniel Potteau, Hagewijkpark 66 te 9200 Dendermonde
tel. 052 / 21.45.01, e-mail daniel.potteau@pandora.be.

Als geheugensteuntje geven we mee: Kopl Simelovitz, geboren in Shadova (Rusland, nu Lithouwen) in 1900, studeerde in Vitebsk met Marc Chagall, emigreerde in 1924 naar Israël (Haïfa), en kwam na een verblijf in Londen waar zijn oom een bedrijf had, naar ons land (Sint-Martens-Latem, Sint-Amandsberg en ten slotte Gent waar hij op de Begijnhofdries 14 woonde).

Hij studeerde hier aan de Academie, stelde vier maal (of vaker?) tentoon, ontwierp theaterdecors, tekende met Frits Van den Berghe karikaturen voor dagblad *Vooruit* enz. Hoewel in 1939 tot Belg genaturaliseerd, werd hij in 1942 als *“Jood, vijand van Duitsland”* opgepakt, en ten slotte via de beruchte Dossinkazerne in Mechelen naar Auschwitz gedeporteerd (met konvooi XXI), waar hij bij aankomst vergast werd.

Elke informatie, hoe klein ook, is belangrijk voor dit onderzoek. Dank voor uw medewerking.

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79 / Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Brood & Rozen is tevens te verkrijgen bij:

ACCO-Leuven, Tiensestraat 134, 3000 Leuven

DE GROENE WATERMAN, Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM, D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX, Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY, Zwijnaardsesteenweg 6, 9000 Gent

Marxistisch Antiquariaat AURORA, Jean Volderslaan 34, 1060 Brussel